83.3Аб
К,20

РУСЛАН ҚАПБА

КЬААЗЫМ АГУМАА

АКРИТИКАТӘ-БИБЛИОГРАФИАТӘ ОЧЕРК

Ашәқутыжьырта
„АЛАШАРА"
АҚуа—1964

83.3Аб
Қ20

РУСЛАН ҚАПБА

ҚЬААЗЫМ АГУМАА

4028

АКРИТИКАТӘ-БИБЛИОГРАФИАТӘ ОЧЕРК

Ашәқутыжьырта
„АЛАШАРА“
Аҟуа—1964

БИБЛИОТЕКА

С(Абх.)
К20

В литературном мире нет смерти, и мертвецы так же вмешиваются в дела наши и действуют вместе с нами, как и живые.

Н. В. Гоголь.

АВТОР ИҠНЫТӘ

Алитература еснагь ҧхьаҟа иазҳа-зыҧьаны аршәҭ-какаҷраҷы (иара иалало асахьаркыратә ҩымҭакуа рыдагьы), акрацанак'уеит ашәкуҩҩ иҧсҭазаареи ирҽиамҭеи рцара аус. Ашәкуҩҩ иҧсҭазаареи ирҽиамҭеи заҟа игуцаракны итцоу аҟара амҽхак ҭбаахоит, аҧхьаҩцәа ирылацәоит иҩымҭакуа. Иара убри алагьы шьарда изыргахоит уи змаҵ иуа алитературагьы...

Машәыршақу акузам, аҧхьаҩцәа ажәытәгьы-ҽатәгьы аинтерес ду зрымоу, иацклаҧшны изыртцо ашәкуҩҩ ихатә ҧсҭазаара, ибиографиа, ирҽиаратә мҩаҷы дызхысыз, дызныcыз зегьы.

Ашәкуҩҩ иҩымҭа бзиазакуа инарываргыланы аҧхьаҩцәа азҽлымхауп, иртцоит имшынҭа, исалам шәкукуа, ихаҭара асаркьеиҧш икказа иаазырҧшуа афакткуа, адокументкуа жәпакы.

Уимоу, иҟоуп убас еиҧш шәкуҩҩцәакуак, дара рхатә ҧсҭазаара, конкретла иузымдыруа, иуадаҩуп рырҽиамҭакуа инткааны реил-

каара, ртцара, иара убасгьы досу зыԥсоу ахушьара рытара.

Убри аҟнытә ари ҳазԥу азтцаара ахьгугутажьу, иахьацклаԥшым, атахызаргьы идениатә тцакылеи сахьаркыратә напҟазалеи акызгым аԥымтақуа рыла ихатәааууаз, зегь акоуп алитература ииаизакны иганы уахуаԥшуазар, иахьынзахутоу итцаны, ишьтытцны изыҟалом, изалшом уи хьысҳамхарц.

Анс-арс ҳәа акумкуа иаатырҟьаны аиаша ххәозар ҳаԥсуа литература абри азтцаараԥы акырза аитцахара амоуп. Ҳлитература грас иамоу — иреиԥьзоу ҳашәкуӷӷцәа (иаҳаракгьы иахьа зыԥсы таны иҳалам) рхатә ԥстазаара, рбиографиа нтқааны итцаны, атыԥ иқутцаны макьанагьы иҳамам. Ҷырԥштәыс игауа иаҳтахыуп иазгуаҳтарц, амонография қуазқуа харқуатцып, иара ус изаҟаразаалакгьы брошиура хуҷыкгьы иахьа уажәраанзагьы конкретла ԥсыуа шәкуӷӷк изкны адунеи шамбац. Хухут Бԥажәбеи Корнели Зелинскии Аԥсны жәлар рпоет Дырмит Гулиа иԥстазаареи ирҿиамтеи ирызкны еицыҟартдаз аусумтеи, акритик М. Делба, Д. Гулиа изкны итижьхьоу аусумтеи рызбаху ҳамҳәозар.

Ҳара иҳалшоит уажәшьта ҳацәымшәакуа иаахтны иаҳҳәарц иҳамоуп ҳәа ҳазгудуны, ҳазхыҽхуаны збиографиақуеи зырҿиамтақуеи ҳтцаша, изырганы алитературатә арена тбаақы иқургыланы ҳзыхцәажәаша, Аԥсны антцы-

тцгьы ибзианы ирдыруа аԥсуа советтә шәкуӷӷцәеи апоетцәеи. Убартқ иреиуоуп: Д. Гулиа, С. Ҷанба, И. Коҧониа, В. Агрба, М. Лакрба, З. Дарсалиа, Л. Кутцниа, Қь. Лгумаа, И. Папаскьыр, Б. Шьынқуба, Л. Лабахуа. С. Кучбериа, А. Лашәриа уҳәа убас егьыртгьы.

Аха, рыцхарас иҟалаз, урт рырҿиамтақуа ус иныкурсшәа критикала реилыргара, рыхуаԥшра мацара азырхоуп иахьазы. Хыхьхыхь акумзар, интқааны итцам рбиографиақуа. Ари атагылазаашьа гха мачым ҳаԥсуа литературазы. Иуадақу ԥынгылахоит наҟ-наҟ аԥсуа литература атоурых зтцо ауаҩы изгьы...

Убри аҟнытә уажәнатә нап арктәуп ҳаԥсуа советтә сахьаркыратә литература ԥсыс нахоу, амтәыжәҩақуа азҭо ҳашәкуӷӷцәа рхатә ԥстазаареи, рбиографиеи ртцара, рырҿиаратә мҩа иадҳәаланы! Изаҟаразаалакгьы уаҩ дацәыԥхашьо иҟам (иахутоуп акумзар), хыхь еиқуаҳаԥхьазаз ашәкуӷӷцәа ирызкны аусумтақуа рыҩра. Ари азтцаара ихадароу акоуп ҳаԥсуа литература арҿиара ус аҿы. Иқунагоуп ҳакритикцәа рыдагьы, ашәкуӷӷцәа, алитераторцәа, ажәакала, аԥсуа культура амат азызуа ауаа рхы аладырхурц, дасу ирылшо ала рцьабаа алартцарц. Ус иҟоу аԥьабаа шьата мырзгоуп, культуратә баҟоуп ԥхьаҟа игылло абиԥара рзгьы.

Иахьа уажәраанзагьы Самсон Ҷанбеи Иуа Коҧониеи реиԥш иҟоу аԥсуа шәкуӷӷцәа рыԥ-

сҭазаара лашеи рырҽиамҭа ссирқуеи ирызкны аусумҭақуа хаз шәкуны иҭытцны изҳамам иҳалымшоны акум. Ииашоуп, ас еиҧш иҟоу апроблема аҭакҧхықура ду аҭахыуп, иаармарианы ахушьадра уадаҩуп. Аха зегьы акоуп, ҧсабарала ишаҧу еиҧш, ҳзыхцьажәаша ауаа анҳау, хымҧада, иҟоуп урҭ ирыхцәажәашагьы. Уи агура аагоит ҳамҩашьауа, амала иҳагыуп аҽазкра, аҧшьгара.

Абранза иазгуаҭоу ацәаҳәақуа рпринцип ҳныкуныҟуаны ҳҽазаҳкит аҧсуа литератураҿы иалукаартә абаҩхатәра еицамк змаз, апоет, ашәкуҩҩ, амцабз иаҩызаз апатриот Қьаазым Ҟараман-иҧа Агумаа иҧсҭазаареи ирҽиамҭеи ирызкны ишаанагара иҟоу усумҭа хуҷык аҟаҵара.

Ҳәарада, зегь рыла ари адау иҩызаз, зыҧсҭазаара мшынҵас еилашуаз, акритик Хухут Бҕажәба иажәала иуҳәозар, «зырҽиамҭақуа аҧсуа литература аҭоурых хьтәы нбанла, наунагза ианызҵаз» ауаҩы иқунаго аусумҭа аҧҵара имарианы ҳәа иҟам. Ус ишабалак ҳәа унадххыланы шәку хуҷык ала иҧсҭазаареи ирҽиамҭеи ҵаны аҭыҧ иузыкуҵом. Ари аҭакҧхықура ду змоу, насгьы иуадаҩу усуп. Иаҳараҙак, Қьаазым Агумаа ирҽиаратә мҩа рылсны ицоит аҧсуа литература, ҷыдала аиныларатә периодқуа хҧа. Урҭ ахпериодкгьы (иарбанқуоу иҩымҭақуа анеилҳарго апроцесс аан иҳамҩатәны хаз-хазы иазгуаҳҭоит)

Қьаазым дузрылымх'уа дрылоуп. Уимоу, иагьалшоит иара даламкуа ихаҭәаахом ҳәа ххәаргьы.

Қьаазым Ҟараман-иҧа Агумаа ихьз, ирҽиамҭа ҳлитератураҿы илашаза иагулубаауент. Уи ибзоураны ҳлитература жанр-цыҧхьаза таку ҧхьаҟа инаскьеит.

Автор иусумҭаҿы иаҧхьа иқуиргылеит иахьынзазалшоз ала апоет ихатә ҧсҭазаара, ибиографиа ибзианы аҵара, аилкаара. Аха уи иаҧхьа иқуиргылаз арҭ азҵаарақуа зегьы ишрыхуҭаз аҭак рыҭара илымшеит, апоет ибиографиа, иҧсҭазаара, инарҭбааны изҳәо адокументқуа, афақтқуа ахьыҟам аҟнытә. Иаҳаразак, апоет иҧсҭазаараҿы иалукааша апериодқуа, Москва аҵара анитцози, Аҧьынцьтәылатә еибашьра даналахузтәи ртәы зҳәо афақтқуа маҷзаны ауп ишыҟоу. Цабыргны, инханы иҟоуп Аҧьынцьтәылатәи еибашьра данаалахузтәи аамҭа атәы зҳәо, апоет афронт аҿы нцҟаз иҩызцәа рысалам шәкуқуа, иаазырҧшуа ҳаҧсуа еибашьҩы ихаҿсахьа. Иара убас, иҟоуп убасҟан иҭытцуаз арратә газетқуа рҿы ихцәажәаны дахьану аҭыҧқуа. Ҳәарада, урҭ маҷымзар ҟалап, аха ҳара ҳнапаҿы иҳамҧыхьашәаз рацәак ыҟам, ибжьаҙхьеит, уажәшьҭа рыҧшаарагьы уадаҩуп.

Ус гунхуҵыҫтала ашьақургылара ауаҩы рацәак инаҭом. Абри аҭагылазаашьа иахҟьаны аусумҭа ҕарцәахеит Қьаазым Агумаа

ихатә ҧстазаара ҳазҳәауа, интырҳәцааны иаазырҧшуа ахҭысқуеи, аепизодқуеи, афақтқуеи рыла.

Аха иага убас акузаргьы автор илшоз ала дазааҧсеит апоет ибиографиа ацара, еишьҭаргыланы ҧсыхуа зламаз ала ашьақургылара. Абри аус аҿы уи ицхрааит апоет итахцәа, итаацәа, ацара ицызцоз, дхуҷаахыс ибзианы, изааигуаны дыздыруаз ауаа. Абарҭ ракун иааркьаҿзаны алагамтаҿы иазгуаҳҭарц иахҭахыз. Ҳпоет гулымцәах Қьаазым Караманиҧа Агумаа иҿырҧшыгоу иҧстазаареи ирҿнамтақуеи ирықунагахаша цьара хуҷзак иадамхаргьы, акыр ҳазҳәазазар абри аусумта хуҷ аҿы, убасҟан ҳара ҳгу итаҳкыз наҳагзеит ҳәа ҳаҧхьазоит.

Ҭабуп ҳәа расҳәоит абри аусумта хуҷы анызқуаз хушьара змам ацхыраара ду сызҭаз апоет иҧшәма, иҩыза гуакьа Е. Л. Агумааи, афилологиатә наукақуа ркандидат, апоет Б. В. Шьынқубеи, апоетцәа А. Н. Цьонуеи, К. Шь. Ломиеи, С. Л. Сангулиеи егьырҭ аҩызцәеи.

АПОЕТ ИҚЫҬА

Аҧснытәи ашьхақуа раҳ Ерцаху ҧагьа иатцаҿырбауа, амцәыжәҩа дукуа нагза-аагзаны, шәаҧыцьаҧла италаҳаны, унацәа хызцәо арҩаш хьшәашәақуа агугуаҳәа иатцхаҿо игылоу Ҧанаҩ ашьха акалҭ аҿы адунеи ршаз аахыс аҿаҵахаланы ишьҭоуп ақыҭа Ҕуада.

Араҟа аҧсабара аҧшзареи аҳауа зҩыдареи иаагылазаргьы аҳра руеит! Ахукуа, анаарақуа, ана ара ирылхураа ахьхьа-хьхьаҳәа илеиуеит ашьха зыхькуа. Аҧхын урҭ ирҿыхуахьоу ихаштуам изыҧсоу. Аха дара Ҕуадаа уиаҟара хаҭыр рзақуцәам. Иҟалап, зынгьы-ҧхынгьы ирымымтцәо, ҳаҭыр зқуртцо, стол рҧшзагас ирымоу аҳардан ҩы иахаразар?!

Наҵьнатә аахыс ари ақыҭа иалиааауа, ашьха уаа ишырцәаҩоу еиҧш, агуамчи, аҵеҵҧши, агуҕьреи рзы адоуқуа ирҩызцәоуп. Аламыси апатуи рҿы узҧыва-

лом; ихалалуп изкуу Аҧснытәи аҧсабареиҧш! Ачеиҵьыкеи асасдкылареи рзы, афранцыз журналист Жильбер Блок иажәала иухәозар, узрацлабуам. Аҧсадгьыл абзиабараҽы хуанчара алалом урт рцәанырра, ицкьсуп ашьха зыхьеиҧш!

Аҧснытәи ашьха қытақуа зегьы реиҧш, Ҕуадагьы иамоуп итцаулазоу атоурых. Уи ус шакуу иаармариазаны шахатра руеит, ашәшь рыҟунышьшьы ашәышықуса еиқуаракуа ирзымгакуа игылоу абаа хыееыракуа. Ааи, ара аҧстазаара еилашуеит ажәытәза аахыс! Азқьышықусакуа ирылҷҷаауа иубоит аҧсуа ихуштаара!

Аҧсны икуҳауаз арҳәцәа, ампытцахалаԓцәа, ари акыта заҟантә реахадырпҳахьаз ашьаартцәыра рымҟутцкьасо? Заҟантәгьы ахьыҧшымраз хатцала икугылахьаз шәара зкумыз атцеицәа! Заҟаԓгьы заҟантә самарталдарала, мчымхарала Рыҧсадгьыл ҧшза ашьам тыпқуа ирхыкукуааны иҧшзоуп, иҧуҧуоуп, ашьацқьа рылоуп хәа ари ашьха қыта иахылтцуаз атцеицәа Амшын Еиқуа ихыртцахьаз?! Урт зегьы артцабырг'уеит хараза иҳаԓсхьоу атоурых! Уи аамышьтахь, аҽы шзымцәажәоғьы, шахатра ауеит иҧагьаза ари акыта иахагылоу Ҧанаԓ!..

Игуаҟ'уан аҧсуа нхаԓыжәлар, иатцан

ацьамыҧуацәгьа, аха ауадаԓра, амчымхара реартомызт. Ашәара, агукаҳара зцәаԓамыз ашьхауаа, «ҳазго хга ҳәа» — ршьапы рытцхны итәамызт. Икупҧон урт есымша ахьыҧшымрази ахакуитрази хшатара рзымдырзо.

Ус, Аҧсны зегьы еиҧш, Ҕуада акытагьы иалаҧхеит амра лаша, наҙаза ажәлар рзын имышхубзазаны...

Араҟа ианытцижьтеи акраатцуеит анкьа шықусы рацәала измырбзазоз ацәыхцәыфаракуа, асоциалтә еиҟарамракуа. Анхацәа наунагъа иатцытцит амучацәа руҕу. Урт амалуаа, тәымцьабаала ичоз раамта Октиабр ду иажит, ахааназ уаха ҽааҳәыра амоуа...

Иахьа игуазырхагаха, аҧстазаара ҽыц-цәа ахаланы аҽиара иаҽуп егьырт аҧсуа қытақуа зегьы реиҧш, Ҕуада акытагьы. Аҧсабара иахьа иаҳагьы иҧшзахеит, изԓыдахеит, ахаҽра аҧсах'уеит есааира.

ДЫЗХЫЛТЦЫЗ ИДАРАКУАЦ

Қьаазым иаб Ҟараман Агумаа Ҕуада акытаҽы ҳатыр зкуртцоз, акыр здыруаз, ауаԓы изын згу разыз, аҧсыуала дызлаз рҽы унеишь-ууаишь хәа зархәоз, зыҧсы злаз нхаԓын.

Дынхон Ҟараман нхаҩык иаҳасабала ишаанагара. Дызкуз адгьыл, инхарҭа мраҽархарсҭан, хуран, ихбаран. Лбааҟа акаршәракуа рҟны еиҧш иаздырамызт иҵабуа аҳәынтҷа, иҟаитҷоз зегьы анаалон. Иаргьы анхара-итцыра аинтерес иман, бзиа ибон. Ажәакала, Асовет мчра Аҧсны ишьакугылааиҙа, аҭынч нхара-итцыра азин шимамызгьы, акыр уадаҩра дышрыкушәозгьы, ишырхәо еиҧш, абысҭа ифартә, ихы имшьыртә дыҟан.

Ҟараман Агумаа дшыҵкуиҙаз аҭаацәара далалт. Аҧсуаа ҽыц еиднагало хатцеи ҧхәыси ишрыдырныхәало еиҧшҭәҟьа урҭ хыҩ-ҧхацәеи хуҩ-ҧацәеи ахшара роуит.

Ҟараман дызлаз ауаа, иҳабла ҳаҭыррыкуитцон, илшоз ала дахьыртаххоз уск аҽы ихы деигәомызт, дырзаапсон. Ҕуадатәык игуалашәом иахьагьы убри ахатца азәы игу нирхахьан хәа. Еснагь дыгушатан, дхаан.

Уи илан аҧсыуала аҟазара бзиа. Ҟараман абаҩ аҧцәара, атҧара аус аҟны абжьыуаа рҽы еицырдыруаз ҟазан. Ҧцәаралеи тҧаралеи арыцхаракуа, агуаҟракуа ирыкушәоз ауаа азәыроы рыпсы дапшәмахахьан. Баша изырҳәомызт «Ҟараман инапы хушәуп, ихаауп» ҳәа.

Аҧсны Асовет мчра анышьакугыла ауп, егьырҭ Ҕуадатәи анхацәа зегьы реиҧш, Ҟарамангьы дымшәа-дмырҳа ҭынч дынхауа-дынтцуа, ииуа ихаҳауа, иҧылауа данықала. Ҟараман ари аҧсҭазаара ҽыц деигурҧьаны даҧылт.

Аҧсны аколнхаракуа анышьакугылоз Ҟараман Ҕуада ақытаҽы илиршаз рацәоуп. Ҕуада уи иаҧхьа аколнхара азәгьы даламлеит. Уимоу, иара иакун раҧхьаза еиҽыркааз аколнхара хантәаҩысгьы иамаз. Ҟараман ибзоураны анхацәа азәыроы аколнхара иалалт, ицәыртцит аҽыц зеиҧшнхарахь.

Иара убас уи ихьз иадҳәалоуп Ҕуада ашкол хыбракуа рыргылара. Уааиҙа Ҕуадаа школс ирыман еилаҳахьаз ҭыркуак иҩны. Усҟан уи алагарҭатә шкслын.

Ҟараман ашьхауаа ишырцәаҩоу еиҧш, иҩнаҭа еснагь ашә аартын асас изын, ичеицьыка инапы ианын. Уи бзиа ибон аиашара. Илан ақьиара, амшәара. Зегьы ирыцкны илан Иҧсадгьыл Аҧсны ҧшҙа абзиабара. Аҧсуа быргцәа жәытә-натә аахыс ҳ-Аҧсынра умырзын ҳәа ратцәцаху, ражәаху иалоуп. Убас иҟаз дреиуан Ҟарамангьы!

Иахьагьы аҽаҩа қытақуа рҽы инхо абыргцәа цыдала ираҳалар, ирҳәалар бзиа ирбоит ажәабжь бзиазакуа, алаку

БИБЛИОТЕКА

ссирқуа, алах-ҽыхра зғым асамырҟулқуа, алафқуа, ахьзыртәарақуа. Ажәлар рыхшыҩ ҟуҧа иазбаз бзиа ибон, иагьидыруан Ҟарамангьы.

Аҧьынцьтәылатәи еибашьра аан Ҟараман иҧкунцәа абцьар шьҭыхны Аҧсадгьыл ахьчара ицеит. Уи урҭ рышҟа иифуаз ашәҟукуа рҽы драбжьон, иадиҧхьалон аҧа иҽагыланы имфаҧысуаз акупҧараҽы ахатцара аадырҧшларц. Иаагап аб афронт ахь иишьҭуа асалам шәҟу аҟнытә цәаҳәақуак:

«Дад, сычкун, ишудыруа, ҳара аҧсуаа имачу милатуп, аха нацьнатә аахыс ахьзи ахьымзҧи чыдала ҳацклаҧшуеит. Ҳарҭ иҳамоу Аҧсадгьыл абзиабара акы иалафашьаны ҳәа иҟалом. Уи абзиабара абиҧарала зкьышыкусала иҳалаланы иаауеит. Ҳара ҳшьам ҭыҧ аҽы ҳабацәа... рабацәа... урҭ рабацәа уажә ирымбеит Аҧсадгьыл ахьыҧшымразы акупҧара. Урҭ шәарҭак, уадафрак аҽапҧхьа ашәара, ахьатцра рыздырзомызт. Ирылшон хатцатцас аицгылара, ианамузозгьы хатцатцас аҧсра.

Дад, сычкун, иахьа уара урылагылоуп алаапк еиҧш ицҳауа зҽаазхаз афашистцәа рҭархаразы иқугылаз иреиҧьу хтеицәа. Сара аҭаҳмада, изаҟаразаалакгьы аказы суцәшәом сурҧхашьап ҳәа аҧа

хумга иныхраҽы. Сара истахым уара ула сгу сыхьырц, аха ианаҭаххагьы, Ҳаҧсадгьыл дузза азы аҧсра хатцала уаҧыл. Уи азы хьызла аҧсра ҧсрам!.. Ишәыдсныхәалоит Ҳаҧсадгьыл ашьауцәа аиааира. Абзиараз еиниаша»...

Апоет иан, Машьыкуа Цьопуа-ҧха атцара змам, аха ҧсабарала ус акыр иҟуҧоу, ачҳара змоу ҧхәысуп. Зыбафцару, анхара иашьҭоу, зғу ҭбаау, ахьзиахьымзҧи еилызкааура азә лоуп. Уи лхатца дарҧьажәфаны дивагылан.

Ҟараман ҧхәысс Машьыкуа Цьопуаҧха данааига ауп иаҳа инхара-интцыра анытбааха. Уи игулацәа изырхәон «цәатәы шьаҟаны дыфнанагалеит Ҟараман Агумаа ифнаҭа» ҳәа.

Лара аҭаацәара ҳәа данрыланагалоз илхытцуан 21 шыкуса. Аҧшреи, асахьеи, агуабзиареи рзы акызгымыз аҧхәызба ззырҳәоз лакуи. Аафык лыхшеит, иагьылаазеит еитцахарак лмыхьзакуа. Уи еснагь анацәа мыцху ахшара рзын ишыҟоу еиҧш, дыгушәаҳәафын, дыгуцарафын. Лхатца иеиҧш, ларгьы илцәафамызт бзанцы лыфнаҭаҽы, лхучкуа рҟны агуамтцра. Иара убас шьоукы-шьоукы аҳәсакуа реиҧш иҳамам-иҳахзым, иҟам-иным ҳәа агункьра лыздырамызт. Лара зегьы дрыхьзон.

Лыхшара ацара дыртцара, алашарахь ркылгара акыр дазҽелымҳан. Лгу ардуан урҭ ацара ахьыртцоз. Иаҳарак ҷыдала бзиа дылбон, мцху лгу изҭан данхуҷыз инаркны Қьаазым, «Схырҳәы» хәагьы дишьҭан!

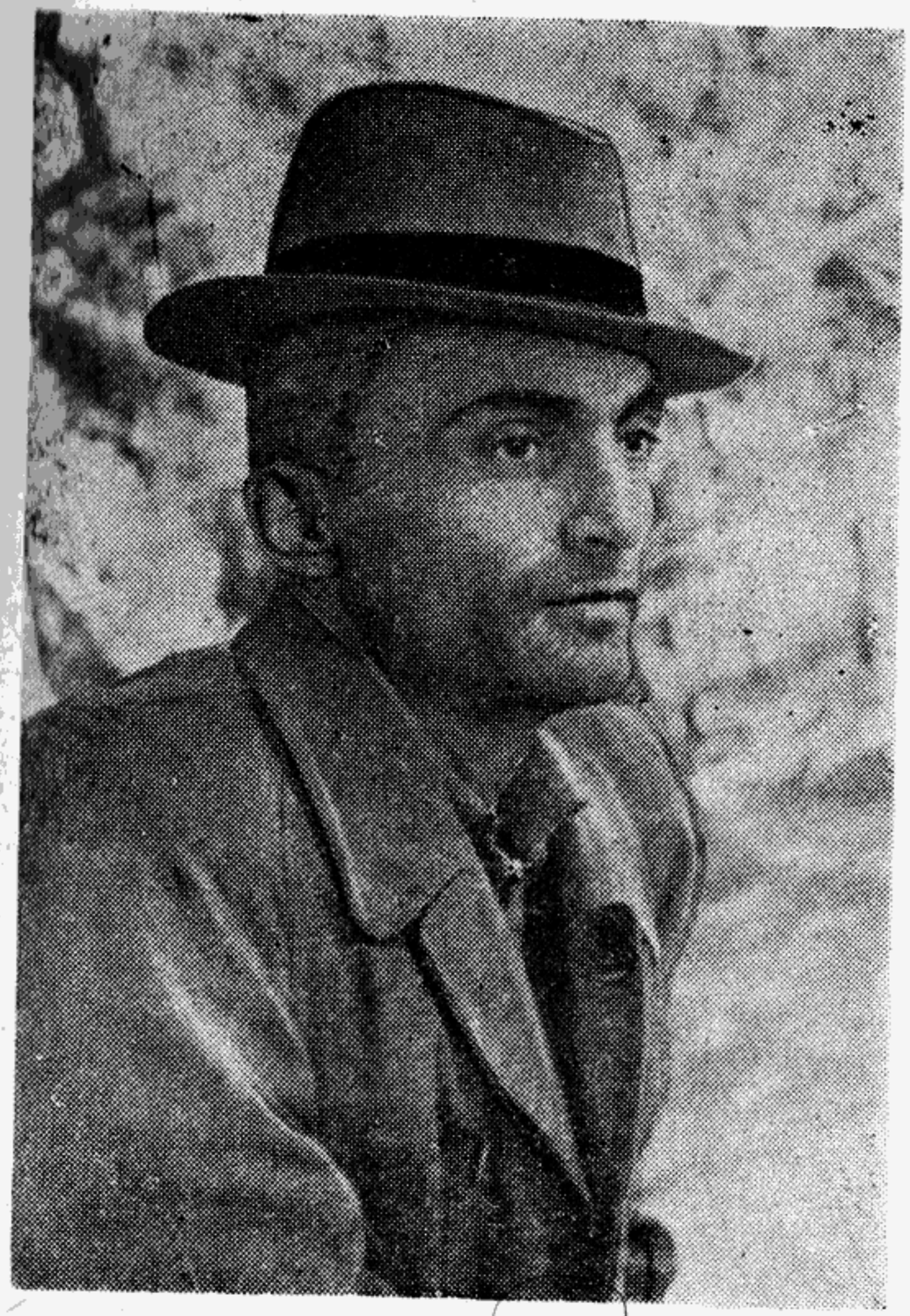
Машьыкуа ақура шлымоугьы, акыр гуаҟра илыхшаз рыла ишылбахьоугьы (Қьаазым иҧсра мацарагьы абанзанеиуеи!) макьанагьы деиламҳац, дыҧуҧуаза дыҟоуп, Сатанеи Гуашьа лкьарзк лылоушәатцәкьа.

АҬААЦӘАРАҼЫ ДИИТ АЦЕИ

Аҭаацәараҽы еснагь ныхәа дууп, гурҧьара мшуп ауаҩы данилакь. Ауаҩпсы ицызго иҟоу иарбану даҽеакы? Нас ишпҕамгурҧьауеи уи дзыҩниааура аҩнаҭа?!

Аха апҧсуа иҩнаҭаҽы лымкаала гурҧьара дууп ахаҵарпҧыс иира. Ажәытәза ааҳыс апҧсуаа аҩнаҭаҽы ацеи данилакь игурҧьаны аҟуҟуаҳәа ихысуан. Ари ақьабз уажәыгь иахькармыжьц ыҟоуп, иаҳарак аҽаҩа қытақуа рҽы.

1915 шықусазы Қараман иҩнаҭаҽы аҟуҟуаҳәа ахысбыжьқуа геит. Акымкуаҩбамкуа еиқурццакны игаз ахысбыжьқуа Пҕанаҩ ашьха инаҽыҩт. Урҭ ашәақь абжьқуа шаҳаҭра руан ари аҩнаҭаҽы ацеи дышиз. Аан, диит убасҟан ҧхьаҟа

ипоет духараны иҟаларц иҟаз ауаҩы. Уи Қьаазым Агумаа иакун.

Иаагылазаргьы аҧсҭазара хьанҭа, агуамтқра, асамарҭалдара иҭагылаз аҧсуа нхацәа, ианакуҭәҟьаз хыла ирзымдыруазаргьы, агура рго иалагеит шыкусы рацәала еидҧахла измоу амчымхаратә ҳәагужьқуа ҧыххаа ишцо. Убри азы зегьы раҧхьаҙа иргыланы акуҧара шаҭахыу еилыркааура иалагеит.

Ишдыру еиҧш, абри аамҭазы ленинизм аидеиакуа Аҧснытәи аҧьажәлар рыҩнытқа ршьапы бухуаны иркхьан. Уи амҩа лаша иаиыланы, аҧсуа жәлар аха-қуитрахь ирыҧхьоз атцеицәа рхыҧхьаҙарагьы есааира азҳара иаҷын.

Қьаазым Агумаа дани хуба-фба шыкуса рышьҭахь ауп Аҧсны Асовет мчра анышьакугыла. Убасҟан ауп амратәыла Аҧсынра, амра иашатцәкьа аналаҧха!

Иҟаларын ҧхьаҟа ипоетхараны ииз асабигьы, дызлиааз аамҭа хьанҭа дахаанхазтгьы, дҷеаҳа-дагуаны даанхар. Избан акузар, идыруп заҟаҩы баҩхатәра ссир рыманы, ҧсабарала шьарда иҟуҧаны, аха атцарадара, алашьцара, азиндара иҟаз ирыхҟьаны, рыг-рҷы амҳәаҙакуа ус баша аҳәасарҭ еиҧш иниаҙааны ицаз!..

Аха, хыхь ишазгуатоу еиҧш, Аҧсын-

тәыла 1921 шыкусазы икажжыз амра, Караман Агумаагьы иашҭа инҭаҧҷеит.

* * *

Изҩыданы ииз Қьаазым дыҧшҙаза изҳауан. Уи ихуҧра ибзианы издыруа изларҳәо ала, данхуҧзаз инаркны имамызт алеишәацәгьара. Еснагь уаҩ быргк иеиҧш дҳәатәхатцаҩын, уамакала дкуышын. Лымкаала иан лҳәатәы хаитцон. Ларгьы цыдала егьырҭ лыхшара рааста мыцху бзиа дылбон.

Қьаазым даныхбыцха инаркны бзиа ибон хуҧтцас акы даҷызар: ахумарра, аҩра, аҧара, аҟыцәкыцәра, амарда даҷаланы аныкуара, аху ҳаракқуа рхалара, акуҧара уҳәа убас егьырҭгьы.

Изҳауан. Аамҭа цон икуха.

Иашьцәа изларҳәо ала, Қьаазым данхуҧыз инаркны агушатара, ауаҩы ирыцхашьара илан. Аҙәы имам иара имазар, егьи иҭахны дибар, инаганы абжеиҳара иитар акун, уаха игу иауамызт. Ауаҩы игушатара, ирыцхашьара уи дандухагьы икаимыжьт.

Қьаазым Агумаа ашкол дҭалартә данықала, дниз ашыкусазы еиҧш илашьцамызт Аҧсны. Усҟан Аҧсны жәлар егьырҭ Асовет тәыла икунхо ажәларкуа

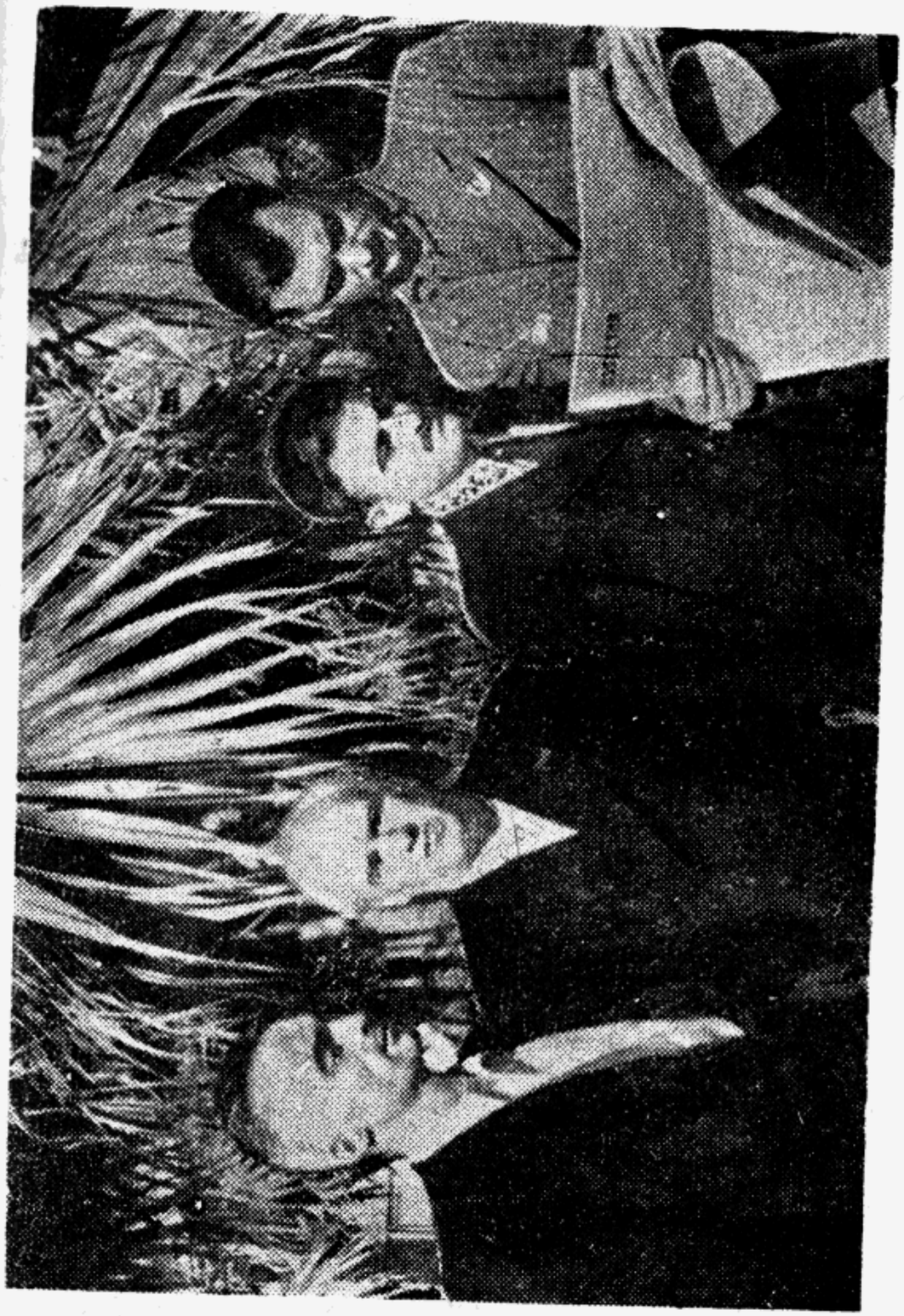
зегьы реиҧш, Ленин ду ибзоураны, ауҕу хьамҭа наҟ инархҳәаны, асоциалисттә ҧсҭазара ҽыц ахь амҩа лаша ианылахьан.

1923 шықусазы Қьаазым дҭалеит Ҕуадатәи алагарҭатә школ. Абраҟа атцара итцон ҧшьышықуса, даҽакала иуҳәозар, 1927 шықусанза.

Бжьба-ааба шықуса зхытцуаз аҷкун зынза дхуҷзамызт. Уи иҽаҧхьа есааира иҽыхон, ицәыртцуан адунеи. Абри ашкол аҽоуп, наҟ-наҟ ишәкуҩхаран иҟаз ахуҷы зегь раҧхьаза ихатәы бызшәала аҩра, аҧхьара ахьитцаз. Уи еиҳау даҽа дырра дук ыҟам ахуҷратә шықусқуа раан.

Аброуп уи иан лбызшәа агубылра назаза нахьышьҭихыз. Аброуп ртцара дахьалагаз Дырмит ду иҩымҭақуа. Урҭ идырҷыхон ахуҷы ицәанырра.

Аиоет данхуҷызтәи аамҭазы абри аганахьа́ла иҟазшьа аазырҧшуа иреиуоуп иара ишьеиҳаб Шамил игуалаиршәо абарҭ ацәаҳәақуа: «Сара сызлеиҳабу ала ибзианы исгуалашәоит Қьаазым ашкол дҭалаанзагьы еснагь гуаҧхара дула дшырзызырҩуаз ажәытә жәабжьқуа. Азын тҳдуқуа раан уск азы, мамзаргьы атцх гара ҳәа аҩны абыргцәа анеиднагалоз, иаацәырыргон ажәытә жәабжьқуа, иара убас изхысыз-изтцысыз реиҧш иҟоу

Асахьаҷы армарахьтә арҧьарахь: Қь. К. Агумаа, Н. С. Тихонов, И. К. Ҭарба, С. В. Михалков.

ахҭысқуа. Убри аамҭазы дахьыҟазаалакгьы, Қьаазым раиагуа дааины дҕуҕуза днагылон дырзызырфуа. Ҳаб зны-зынла даникуцәкьозгьы ҟалон, «наҟ унаскьа, аҷкун, аихабацәа ахьтәоу уҧахаза иҟоуҭозеи» — ҳәа. Абыргцәа ахуҷы игу шаҭауа «иахцәигозеи, уиҟуамҭуеи дгылазааит, ажәабжьқуа иаҳалар бзиа ибоит» ҳәа даақьхьадырҟуҟуон ҳаб. Иаргьы уи акун иитахыз. Цьеи дырҧыртцрын, ма илацәа еихаҟусрын жәабжьк азәы иҳәонаҭы! Ҳара уи аҟара рыгухьаа ҳкцәамызт урҭ ажәабжьқуа. Ҳхагалан ҳазмаз афра, аҧара, ахумарра акузан».

Ари ацәафа, ажәабжьҳәафцәа рзызырфра наҟ-наҟ иаҳагьы ишьҭихит, затца икаимыжьрыз.

Ииашаны хаҧсуа быргцәа, ахаҷа-ахаҷаҳәа еиламсзакуа ахырцәага ираза ны итысны иаауашәа урҭ ражәаҟуа аҧсуа бызшәа иамоу аҧшзара, абеиара ацәмырзкуа ианырҳәауа, дарбану изгуамҧхара рзызырфра!

Иҟалап дара убарҭ идырҷыхазаргьы Қьаазым хуҷы ипоезиатә дунеи!

Ҳәарас иаҭахыузеи, усҟан зынза икуҧшыз Қьаазым изеилкаауамызт, иахьынзахуҭаз идырраҷы изнеиуамызт аҧсуа жәлар рхәамҭақуа ирылоу аҟуҕара ду.

Аха уеизгьы, уи бзиа ибон иаҳаларц афырхацара злаз ажәабжьқуа...

Буадатәи алагарҭатә школ аҷы Қьаазым егьырҭ иҭаз атцафцәа азәы дитцамхо атцара бзианы итцон. Уи иман агункылара бзиа, дзыҧхьоз илымха иҭасыз акы изаҟаразаалакгьы иафшәаны ицомызт, ихаштуамызт. Атцатәқуа мтцакуа ашкол ахь душьыргьы дцомызт. Иман атцара агуаҳәара.

* * *

1927 шықусазы Қьаазым Агумаа Цьгьардаҟа диасуеит.

Абарҭ ашықускуа раан араҟа ашкол дҭан, атцара итцон, ашьҭахь ипоетхаз, ижурналистхаз Сандра Ламшьатцә-иҧа Сангулиа.

Абраҟа ауп Қьаазым ахатәы бызшәеи алитературеи зыҧсоу еиликааува дахьалага, ажәакала, амилаҭ культура дазгублфны дахьыҟала. Насгьы, зегь реиха иазгуататәу: аброуп афра напы ахьаиркызгьы. Иҟалап, уааназагьы данеитцаз, Цьгьардаҟа диасаанза далагахьазҭгьы, аха уи ус шакуу еилкаам.

Агуеилгара змаз аҷкун Цьгьардатәи ашкол аҷы артцафцәа дыргуаҧхо, атцара бзианы итцон. Иара убас адәахьгьы дыгу-

нааланы дхаакуакуараза дыҟан. Иаахтцәаны, зегь рыла дҟубҵаны изҳауан.

Апоет Сандра Сангулиа ибзианы игуалашәоит Қьаазыми иареи Цьгьарда ашкол иантаз. Сандра класск ала деиҳабын. Уи иҳәоит: «Иагарааны дубаргьы, иҧхныз, изныз атахыз, зегьы акакун хылпҧада ихы хтны дныҟуон. Ихаху еиқуатцәан, иҧшҙаза иҳәуан. Уажәы избо цьысшьоит, асы анауаз, ихы хтны абымбыл еиҧш иҟуашҙа икунауны акун ашкол ахь дшаауаз. «Ухы ахьта алалоит, ахылпҧа зухаумтцозеи?» хәа артцаҩцәеи аиҳабацәеи ианиархәаалак, еикумк ҟазтцаз аҙәы иеиҧш, дыҧхашьа-ҧхатцауа, ихы ларҟуны даагылон.

Класск аҿы хтәамызт, аха издыруан атцара бзианы ишитцоз. Насгьы, артцаҩцәа зныкымкуа-ҩынтәымкуа ҳакласс аҿгьы ддырехуахьан. Аҧсуа литературра иеадцаланы даҧхьон, иҧсы рылан ажәеинраалакуа. Еснагь ҿырхәала иҳәон Иуа Қоҳониа иҩымтақуа: «Хмыҷ шәарыцаҩ ныкуаҩы», «Абатаа Беслан», Д. И. Гулиа исатиратә жәеинраалақуа: «Хуацьан ду», «Абжьаҩашьа хабжьаҟьала», «Шаҟа дыҧстәы цәыбзахузеи», уҳәа убас егьырт ажәеинраалакуагьы.

Убасҟан ари хазҿу ашкол директорс даман Пиотр Семион-иҧа Шьелиа. Уи

ашкол даара ацхыраара ду аитон. Уаха атахымкуа дазҿлымхан ахучқуа атцара роурц, иаҧсаны иҟаларц.

Цьгьардатәи ашкол аиҳабыра класскуа рҿы итәаз атцаҩцәа акырҙа иазеинтересны, бзиа ибаны иҳатц-ҳатцо иашьтан аҧсуа литература. Иара убри азакун еиҿкааны изрымаз аҧсуа литературатә кружок. Абри акружок активла иеалаирхууан Қьаазым. Иагьцәыригеит абраҟа ихатә жәеинраалакуагьы».

Сандра Сангулиа излеиҳәо ала, раҧхьаза Қь. Агумаа иҩны ицәыригаз ажәеинраалоуп «Маи акы». Иара абри ажәеинраала Маи акы аныҳәазы даҧхьеит.

...Иара убас абраҟа атцара итцон абаҩхатәра ду змоу апоет Б. В. Шьынқуба. Уи игуалаиршәоит: «1929-1930 атцара шықусақуа рзы сцан Цьгьарда ақытантәи ашкол. Қьаазым Агумаа усҟан 7 класск рҿы дтәан. Қьаазым атцаҩ ҟубҵацәа дреиуан, ибзиангьы атцара итцон. Ҳшкол аҿы еиҿкааз аҧсуа литературатә кружок напхгаҩыс даман. Иҩуан ажәеинраалакуа. Амца иҿықуҳәҳә изҳауан.

Усҟан аҧсуа бызшәеи алитературеи хиртцон абаҩхатәра змаз ашәкуҩҩ Владимир Маан. Уи ҳлитература агубылра ҳаркны, абзиабара ҳалатцаны хиааҙон.

Ус шакуз ҩашьомызт атцара зтцоз, азҳара иаҿыз аҿар унарылаҧшыр...

Қьаазым сара дызласеиҳабыз ала раҧхьаза сицәыҧхашьон, аха ашьтахь ҳаишьцылеит, ҳаиҩызцәа еизааигуаны хҟалеит».

Қьаазым Агумаа зегу еицҳауа еитцагылоз ақыҭатәи аҧсуа ҿар днарылагылт.

Уи ибон Аҧсны аҿыц ҧстазаара мҩа ианыланы ацара ишаҿыз, иацы иҟатцаз иахьа ишазымхо, иахьа иҟатцоу уатцәы ишазымхо еиҧш. Аҧстазаара еилашуан, хреспублика асоциализм мҩа ианылан ҧхьаҟа ацара, аҿиара иаҿын.

Қьаазым абраҟа ауп аҧсуа литература зегь раҧхьаза агубылра ахьикыз, алитература амилат ахатә ҧстазааараҿы иамаз атцакы ду еиликаауа дахьалагаз. Насгьы, иҩызцәа ашкол ицтаз изларҳәо ала, иаргьы абраҟа далагеит аҩра. Аха арт айыкускуа раан зынза икупҧшыз Қьаазым икалам итцытцны уаҩ зыхьз ихәартә еиҧш иҟоу акьыҧхь аҿы макьана акгьы аабом. Иҟаларын урт акьыҧхь ахь инеигартә иҟамзтгьы. Аха, хра злоу акуны иазгуататәуп урт идыртцысыз аус: иаҧхьаҟа уи дпоетхараны ауасхыр шышьтартцаз.

Уи аамтазы аҧсуа литература, зеынеитцызхыз аҿыҩ еиҧш, адәеиужь иқулахьан!

Аҧсуа ҧхьаҩ инапаҿы иман хазы шәкуны Иуа Коҧониа иҩымтақуа, Самсон Чанба итоурыхтә драма «Амҳацьыр», «Қьараз», «Аҧсны ҳаным», Мушьни Аҳашба икомедиа «Ачапҧшьара» ухәа убас итцегьгьы. Иара убас агазет «Аҧсны Капҧшь» лассы-лассы ианылон, убри аамтазы аҧсуа литература аҿиара иазаапҧсоз, Д. И. Гулиеи С. И. Чанбеи иарҧьажәфаны ирывагылаз, егьырт апоетцәа ҿарацәа раҧтамтакуа.

Аҧсуа литература аҧсуа ҧхьаҩцәа рылартцәаразы, уи иазгукны иҟоу аҿар реидкыларазы усҟантәи аамтала акратцанак'уеит 1928 шыкусазы агазет «Аҧсны Капҧшь» иацтытцуа иалагаз «Етцәацьаа» хәа хыс измаз аизга.

Абарт зегьы дрызҿлымхан, дрыҧхьон, итцон, дадырхалон алитература. Аиашазы, абыржәшьта акун, данхуҵыз дыззызырҩуаз алакуқуа, ажәабжьқуа инагзаны изыҧсаз, ирытцаз ахшыҩтцак еиликаауа даналага.

ҚЬААЗЫМ АГУМАА АҚУАТӘИ АРТЦАҨРАТӘ ТЕХНИКУМ АҾЫ

1929 шыкусазы Қьаазым Агумаа Цьгьардатәи ихартәаам ашкол даналга дааит Аҟуаҟа. Араҟа уи дталеит артцаҨ-

ратә техникум (зынгьы артҵафратә институт ҳәагьы иашьҭан).

Абраҟа инымфатәны акузаргьы исҳәарц стахыуп имыцхум ҳәа сгу иаанагауа, Аҟуатәи артҵафратә техникум азы фбаҟа жәа. Избан акузар, ари абжьаратәи атҵара аиурҭа аҭыҧ акырҙа иадхәалоуп аҧсуа литература, уи аҿиара аҭоурых.

Ишдыру еиҧш, Аҟуатәи артҵафратә техникум аҿы раҧхьаҙатәи аҧсуа совет интеллигенциа иреиуоу абиҧара, ара атҵара зымтцацыз маҷфуп. Убри азын мацарагьы ари аҭыҧ ҭоурыхк иафызоуп. (Иахьа уа иҟоуп артҵафцәа ртцарадырра еиҧьтәра Қарҭтәи аинститут Аҟуатәи афилиали амузикатә школи).

Ара атҵара ртцон, Асовет мчра иааҙауаз, аҧсуа культуразы акупҧара, аҧхҙкатәара иаҿыз, икупҧшыз, аха иҟуҧаз, цакыла ибеиаз аинтеллигенциа.

Абраҟа акун зегь раҧхьаза 1919 шыкуса рзы иахьеиҿкааз аҧсуа литературатә кружок, Аҧсны жәлар рпоет Д. И. Гулиа ибзоураны. Абра дҭан, атҵара итцон, аҧсуа литературазы аҵьа ибон иижәша азыхь цқьа ахы ытцнамхыкуа зыҧстазаара иалтцыз Иуа Абас-иҧа Коҕониа.

Хы-шыкуса дуззаа амилаҭ еичырчаратә политика мфаҧызгоз, анхафыжәлар аса-

Асахьаҿы армарахьтә аҧьарахь: И. Г. Папаскьыр, Б. В. Шьынқуба, Д. И. Гулиа, Х. С. Бҕажәба, И. Г. Гришьашьвили, Г. А. Габуниа, Қь. Ҟ. Агумаа,

мартҭалдара иҭаргыланы измаз аменшевикцәа Аҧсны материалтә ҭагылазаашьаслеи, культуратә ҽиашьалеи акырҙа аҧхасҭа арҭеит. Ажәа ишалоу еиҧш, иубаз еицәа убеит хәа, иара усгьы аурыс самодержавие анапатцаҟа зегьы рыла изиндаз Аҧсны, излахуаеыз азымхошәа аҧсгу икылнахит аменшевикцәа рполитика.

Аха иааит аамҭа, урҭ зегьы цеит бжьра-бжьцәа рҽы маахәҙауа. Аҧсуа нхаҩыжәлар ахакуитра, анхара-нтцыра азин наҙаҙа ироут.

Убри аамҭазы аитцагылара иаҳыз абиҧара ҽыц, ихааҙа Ленин ду ишәахуа зкуҧхоз, хыхь ишаххәаахьоу єиҧш, рыбжеиҳараҩык абра атцара ртцон. Иуҳәар алшоит, ари атехникум царалашарҭа тыҧны иҟан хәа, иаҳарак хлитературазы. Насгьы, усҟан уаҳа еиҳаз цараиурҭа дук Аҟуа, иара убас Аҧсны зегьы аҳы иҟамызт. Убри аҟнытә Аҟуа атцара зцоз аҧсуа интеллигенциа иреиуаз аҳар зегьы рбра акун иахьеиднакылоз, центрс ирымаз.

Асовет мчра иабзоураны изызҳауаз, атцара зцоз аҧсуа хьыбҳар патриот цәаныррала иҭәны ишзахуоз аус руан акультуратә фронт аҳы. Аҧсны алахтра, аркқара амҩа иқун реиҳабацәа иддырбаз

амҩала. Арҭ еиҳарак алитература акун рнапы злакыз.

Згурцҟул бзианы, аҧсуа литература ашьҭыхраҳы рхы иамеигэо алшара зманакуагьы рыманы аҳыц ҧсҭазара иацәыртцыз аҳар рус деигурҧбон, игу ишьамхы итцҧрааua дҟартцон Д. И. Гулиагьы. Урҭ ихы рзырханы иҳәон ҳашьаҭамырзга хтцеицәа ҳәа.

Аҟуатәи артҩратә техникум аҳы ҽыц еиҳкааз акружок активла иалахуз, зҩымтакуа агазет «Аҧсны Ҟаҧшь» аҳы изкьыҧхьуаз иреиуан Иуа Коҧониа, Мушьни Аҳашба, Заз Дарсалиа, Миха Лакырба, Шамил Хокерба. Дара убарҭ ирытцагылан алитератураҳы иҟат-ҟато аҩеира иаҳын М. Чалмаз, А. Шьакаиа, Д. Аланиа, Ш. Емхаа уҳәа итцегъ ирацәаҩны.

Араҟа традициа ҳасабла ашьапы ахауан хлитература, иуҳәар ауазар, Аҧснытәи ашьхакуа рахь ахалара иаҳын.

Абас, ҳаҧсуа литература иазааигуаҙаз ауаа атцара ахьыртцоз, аус ахьрыдырулауаз аҭыҧ аҳы, амцабз иҳыкухәҳәы, ишьеи-ихши еилатәо, ахаацәа иҟуншьшьы, дыҧшзаза дтаҳатыҧьаны, 1929 шыкусазы днеит ҽаҩа рҧыск, курала зынза дкуҧшзаны. Ари Ҟьаазым Агумаа иакун. Уи дагьҭалоит атехникум. Убри ала

дагьрылалт згуртԥкул бзиаз, хара анаԥшра змаз аҽар, иаҳаракгьы ҳлитература иазаааигуаз.

Ари аериод азы Аԥсны економикалеи культуралеи аҽиара иаҽын, амҩа ҭбаа ианылахьан. Аменшевикцәа иазынрыжьыз ахура дукуа аҕьара иаҽын. Аԥснытәи акыҭакуа рҽы аколнхаракуа реиҽкаара аус напы адыркхьан. Ажәакала, имҩаԥысуан зеиԥш анхаҩыжәлар рыԥсҭазааираҽы иԥамлац аҭоурыхтә хҭыс дукуа.

Абарҭ имҩаԥысуаз аҭоурыхтә процессқуа аныԥшуа аҽиара иаҽын аԥсуа литература. Уи арҽиара абираԥ иатцагыланы, абаҩхатәра иаша рыманы иназгоз ауаа рхыԥхьазара есааира иазҳауан.

Абратцәԥьа иҳәатәуп, убарҭ ашыкускуа рзы аԥсуа литературазы ицәыз ҕуҕуаны ишыԥалаз Иуа Коҕониа иԥсра.

Иуа Коҕониа иаамҭазамкуа иԥсра хьаа дус ирзыԥалеит аԥсуа жәлар зегьы. Уи данырцьабоз амшқуа рзы итрыжьит, агулымтцәах ихьз иазкны, агазеҭ «Аԥсны Ҟаԥшь» иацтытцуаз ажурнал «Етцәацьаа» аномерқуа руакы (аизга 4-5). Аизга аатуеит ашәкуҩы Мушьни Аҳашба истатиа «Даҳцәызит мыцху ҳзыкугуҕуаз аԥсуа шәкуҩы» ала.

«Далгоит атцара, ҳаԥсуа литература

ирҽыхоит ҳәа ҳашиеигурҕьоз, иԥалазеи?! Иԥалазеи дычмазаҩуп ҕуҕуала... рҳәоит. Ари иара дыздыруаз зегьы дыдбжьны ирылаҩит, ргу канажьит, рнапқуа рывахаит, иаҳарак аԥсуа литература амҩаԥгара знапы алакыз. Уажәы иҳаҳаит дыԥсит ҳәа, зынза агуқажьга» — абас иҩуан Д. И. Гулиа Иуа Коҕониа иԥсра игу иалырсны.

Игуҭшьаагаха ауп рхы-ргу далхуа апоет ижәлар атцыхутәантәи имҩа дшыкуртцаз. Уи изкны зкалам шьҭызхлакгьы, зҽы еихызхлакгьы луанытә ргу рыхьуа акун избаху шырҳәоз.

«Икыдшәеит ҳаетцәа, уаҳа иԥхазауам, алашара ацәызит назаза иаабазом, аԥсуа литература шәҭык ахшәеит, аԥсуа литература етцәак ацәҭашәеит» хәа иҩуан егьи апоет ду, хьызла-ԥшала зыԥсадгьыл зхы акузтцаз Леуарса Кутцниа.

* * *

Аԥуа аԥсуа культура ахуштаараҽы данааи, Қьаазым Агумаа зынза даҽазәхоит. Ара далашәоит иатцкыс курала еиҳабыз, дырралагьы аԥышәа змаз, алитература ҟаиматла иазаааигуаз, зҩымтақуа зкьыԥхьуаз аҽар ргуԥ. Ҳәарас иатахыузеи, ас иахьыԥаз атыԥ аҽы, алитература агубылра зманы иҩеидасыз, агуеилгара бзи-

аху зманы иаакӷылаз ашьха қыҭа ҵкын ипатриот цәаныррa иаҳагьы иҵаулахон, алитература иҿадихалон. Аха макьана-гьы «аҩра сылшоит» ҳәа ихы дакӷугьʻуа иҿцәыригомызт.

Қьаазым Аҟуатәи артҵаҩратә техникум аҿы ибзианы атара зҵоз атаҩцәа дреиуан. Дыҧхашьа-ҧхатцо дызлаҡаз ала аҩызцәа рыҩнутҟа ахаҭыр икун, бзиа дырбон.

Уи Аҟуа аҧсуа интеллигенциа данрылала иаҳа идунеихуаҧшышьа ҭбаахеит, иҿиҧсахит, днаҧшы-ааҧшит. Ҧсышәала итытцуаз аҩымҭакуа инарываргыланы ҵыдала иҿрыдцаланы аҧхьара, атцара далагеит аурыс литература аклассикцәа рҩымҭакуа, иаҳарак, А. С. Пушкин, М. И. Лермонтов, И. С. Тургенев, Л. Н. Толстои, А. П. Чехов, А. М. Горки рҩымҭакуа. Иара убаскан агьама икит ақыртуа литературагьы. Дрыҧхьо далагеит Акаки Цереҭели, Илиа Ҷавҷаваҙе, Николоз Бараҭашьвили, Алеқсандр Қазбеги, Егнате Ниношьвили рырҿиамҭакуа.

Уахгьы-еынгьы абас алитература иҿадцаланы дахьаҧхьоз иабзоураны, Қьаазым акырҙа дыррала изҳаит, иоуит аҟазара агьама, иаатит ицәа иалаз имҩашьо абаҩхатәра ссир. Иара убас ихаҭа агура игеит ихы аус адулара шилшоз. Ари

ацәаҩа, атцыхутәан Қьаазым аҩбатәи баҩхатәран иҧхьаҙон.

Қьаазым раҧхьаҙа, акьыҧхь аҿы дцәыртцит 1932 шықусазы, даҿакала иуҳәозар, 17 шықуса данырҭагылаз, Аҟуатәи артҵаҩратә техникум данҭаз.

...Қьаазым Агумаа Аҟуатәи артҵаҩратә техникум данҭазтәи ашықусқуа игуаларшәауа Баграт Шьынқуба иҳәоит: «Цьгьарда ашкол аҿы зшьапы ххаз, Қьаазыми сареи ҳаиҩызара, ахучратә, ақуҧшратә рамка итытцны еиҳа-еиҳа аҿарбуҩуон. Жәаҳәарада, уи цатцуус иаман бзиа иаабоз ҳмилат литература! Цабыргыуп, ҳапҵстазаратә лахьынтцақуа еиҧшны имҩасуамызт, мҩак еицаныланы ицомызт аҟнытә ҳаиҟунагон, аха усгьы Аҧсны ҳаныҡаз ҳаиқушәон.

Ҳанеиқушәалак дсызрыҧхьон, ма ҿырҳәала иҳәон ҿыц ииҩыз, исимырбацыз иажәеинраалақуа.

Уажәы избо цьысшьоит журнал дук, иҧраны, ацәа жәпаны, иҧшҙаны. Убраҡа ианитцон ииҩуаз иажәеинраалақуа. Аха, рыцхарас иҡалаз (ашьтахь изласеиҳәаз ала), Москваҡа атцарахьы данца ицәызит. Икуҧшратә жәеинраалақуа ишреиуазгьы, уаҡа ирылан ажәеинраала бзиақуа. Урҭ рахьтә акгьы ҳамам, иахьазы изуп егьырҭ иҩымҭақуак реиҧш.

Бзанҵык исхашҵуам, иахьа дызбо ҷьысшьоит ҳанеиқушәалоз, уи ажәеинраалақуа дансызрыҧхьоз, ихаҷы заҟа ихылашаауаз, еиҳарак ишугуаҧхоз анидырлакь, агурҧьара дамҷеханак'уан луанытә. Убри аминуҵқуа рҿы уаҩы имбарц залшомызт апоезиатә ҷәымза ххаза игуаҵаҷы ишақыз! Ааи! Уи ауаҩ иҧсҭазара зегьы поезиала итәын. Насгьы, иҧшаара уадаҩуп даҷеазәы Қьаазым иаҟара ииашаз ауаҩы!..»

Апоет Сандра Сангулиа излеиҳәо ала, Қьаазым 1931 шықуса рынахыс «Аҧсны Ҟаҧшь» даҷцаауа далагеит. Раҧхьаза абзазаратә, ақыҵа нхамҩа атәы зҳәоз астатиа кьаҷқуа иҩуан. Убас хуҷы-хуҷла ауп ажәеинраалақуа рцәыргара дшалага.

Қьаазым Агумаа, Аҟуа атехникум дантала нахыс дизааигуаны, ҩыза бзиас дышьҭихит, акгьы зхараҙамкуа ҳәан-ҳәахцәгьаҳәарыла ажәлар раҕацәа иҵадырхаз, апоет, асатирик Леонти Лабахуа. Дара убарҵ рҩызара бзиа иабзоураны еицырҩыз ҳлитература иадыруа ажәеинраала бзиахуқуа ыҟоуп.

Еснагь аамҵа анроуаз, ианеицымыз ҳәа ҟаломызт, амшын иаваз, ҳашьха икуз зегьы акакун, хуцырҵас ирыман алитература, ҷыдала аҧсуа литература.

Қьаазым еснагь афилософиа зҵаз аҧсҭазааратә, алитературатә зҵаарақуа реимакра, реиҷакра бзиа ибон. Иара Леонти Лабахуагьы уи иаҵахоз иакуҙамызт.

Абарҵ иахьа зыҧсы ҭаны иҳалам апоетцәа реиҩызара атәы игуаларшәо апоет Алықьса Ҷьонуа иҳәоит:

«Раҧхьаза Қьаазым Агумаа сара дызбеит Ҷьгьарда. Усҟан икуҧшыз ауаҩы иҵеиҵҧш иахьа дызбошәа исгуалашәоит. Ихы-иҷы азыгьежьны, ихаху алаҳәахҙы еиҧш еиқуаҵәаза иҟаз ирҳәны хылҧарчык еиҧш ихагылан.

Ила гуҭбаа еиқуарақуа агукра рхыхәҳәы, иц-ишә еинааланы, иҙара азпаны, аха маха-шьахала дҵаҳаҭыҕьаны дыҟан. Ушынаигудҧшылалак изалшомызт игуоумҵарц иҟубҵаҙаз аҙәы шиакуз.

Аҩынтә раан сара дызбеит Аҟуатәи 10-тәи аҧсуа школ Н. А. Лакоба ихьз зхыу аҷы Леонти Лабахуеи иареи еицны. Л. Лабахуа усҟан адагьы дсымбацызт. Урҵ усҟан ашкол аҷы еиҷкааз аҧсуа литературатә кружок аилатәара реаладырхурц инеит. Исгуалашәоит хантәаҩыс даман Мушьни Папасқьыр. Аҩыцьагьы

Асахьаҽы армарахьтә арҕьарахь: Х. С. Бҕажәба, Б. В. Шьынқуба, И. Г. Гришьашьвили, И. Г. Папаскьыр, Қь. К. Агумаа,

рыматәаҟуа цқьаза иуантаны иршәыз рнаалон, иҧшҙаза рҽызцәа ирылҷҷаауа иҟартцауан. Уахьыргудҧшылозгьы, ихаакуакуараза аҽара ацәа рыҟунышьшьы иҟан. Ари, сгуаныла, агха смыхьуазар, 1935 шыкуса рзоуп. Акружок аҽы иаҧхьеит ҽыц аҽра иалагаз ражәеинраалакуа. Убарт дреиуоуп Сергеи Цабриа[1]. Иара саргьы мчыла сшыҧхашьоз садырҧхьеит жәеинраалак, хьзысгьы иаман «Миха иҧха».

Акружок аилатәара ианалга, Сергеи Цабриеи сареи, Леонтии Қьаазыми амшын ахь харгеит. Афлыка аанкыланы хрыма инхылеит ажәҽакуа натцшьуа. Исыздырам заҟа аамта амшын ххыз, аха иаатқумтҙакуа излацәажәоз алитература акун. Убыржәы исахауашәа избоит инеимдаааимдауа «Мазлоу зегь злоу» ажәеинраала ҽырхәала ианырҳәоз. Уи ашьтахь хар-

---

[1] Сергеи Цабриа, Камыгу Хурцлаа Аҟуатәи аҧсуа школ итаз цаҽцәан. Аҧсуа литература бзиа избоз, аҽрагьы зыцааиуаз шьоукы ракун. Уи шаҳатра ауеит акык-ҽбак иркьыҧхьыз ражәеинраалакуа. Аха урт шкуҧшҙакуаз иаҧхеит алитературатә рҽиара аус. Аҧсадгьыл ахьчараҽы хатцала итахаз хаҧсуа цеицәа иреиуоуп.

гьы иҳадыртцеит ҳажәеинраалакуа ҽырҳәала иаҳҳәарц. Аха ҳара ҽырҳәала иҳаздыруамызт, иҳамамызт акружок аҽы ҳзыԥхьаз рыда, насгьы дара ахьҳаиҳабацәаз, алитератураҽы ҳара ҳатцкьыс аԥышәа ахьрымаз ҳарцәԥхашьон. «Апоезиа ҽырҳәала ацәажәара бзиа иабоит, ишәхашәмыршҭын» ҳәа инаҳаҭаркит ҳҽымҭра ацымхурас»...

* * *

Қьаазым иқалақь Аҟуа даланы иахьизҳауаз, атцара ахьитцоз, аԥсуа ҽар дахьрылаз насыԥ дус иԥхьазон. Бзиа ибон Аԥсны аҟазаара.

1932 шықусазы Аҟуатәи артцафратә техникум ибзиазаны далгеит. Аусура далагоит «Аԥсны Ҟаԥшь» аредакциа аҽы культуреи абзазареи рыҟушаҟны. Уи ашьҭахь дҭалоит Москватәи ажурналистикатә институт. Абри аинститут аҽы Қьаазым атцара даҽын 1934 шықусанза. Ашьҭахь диасуеит Калининтәи апедагогтә институт ахь, дагьҭалоит аҭоурыхтә факультет. Зыхьз ххәаз аинститут далгеит 1937 шықусазы, абжьаратәи ашкол артцафы хәа ахьз иманы.

Хымԥада зегь рыла изызҳауаз, агуеилгара бзиа змаз, Қьаазым Москва атцара ахьиоуаз дахьынаԥш-ааԥшуаз, аԥстазаара дахьагулаԥшыз акырза изеиԥьхеит ирҽиамҭа мфаҽы. Иазҳаит, иҭбаахеит илитературатә дунеихуаԥшышьа. (Уи ҳазаатгылап ирҽиамҭақуа реилыргараан).

Араҟа апоет бзиа ибеит дырзааигуахеит Ць. Баирон, Г. Геине, А. Мицкевич, Ш. Петефи реиԥш иҟаз апрогрессивтә поетцәа дуқуа жәпакы рфымҭақуа. Урҭ зыхьз ххәаз ашәҟуффцәа аурыс классикцәа инарываргыланы ирҽеитцаауан аҟазара, алитератураҟны идырра еихарҳауан.

Уи уахгьы-ҽынгьы ааԥсара изымдырзо аус иуан. Алитературатә усура, — иԥхьараз, иффраз, — иагьа дааԥсазаргьы, ҷьабаауп ҳәа иԥхьазомызт. Избан акузар, уи аус иара ииашатцәкьаны, гулагьыԥсылагьы дадҳәалан. Иара убри азоуп уи ахатца иԥсы ахуага нҭшәаанзагьы иффыга калам акуапаҳәа иназивамшәаз.

ИРТЦАФРАТӘ ШЫҚУСҚУА

Қьаазым Агумаа Калинин атцара ду даналга дхынҳәуеит Аԥснытка. Уи раԥхьатәи ашықусқуа рзы аусура далагоит Тҟуарчалтәи абжьаратәи ашкол аҽы ҭоурых ртцафыс.

Иртцафратә усура иахаршәаланы ес-

нагь алитература аус азиуан. Уи акун иара иҧсыԛуара!

Атцара ду салгеит ҳәа акумкуа, еснагь ихы аус адиулон, ашәҟуԛуа дрыдтәалан. Уи ибзианы идыруан, зиерудициа ҕуҕуам ашәҟуөө, иага абаөхатәра имазаргьы, арҿиаратә усураҿы акуҿиара шимоуа, нарха змоу өымтақ шизаҧымтцо. Қьаазым иусураҿы девизс иман Горки ду иажәаԛуа: «генис иҟоу аусура ауп».

Тҟуарчал аус ицызуаз иөыза ртцаөык дигуалаиршәоит Қьаазым абри аамтаз абас: «уара атцара дузза утцеит, устудентым аҽакым, зны-зынлагьы наҟ ашәҟуԛуа ныԛутцаны, уеихачча абжьаапҧны еиҧш уаабалар бзиа иаабоит» ҳәа иахумаруа артцаөцәа дыхтарклон. Убасҟан иара иратеик'уан: «Иахьа ҳаамта убас иццак'уеит, тцыпҧх иутцаз акум, иахьа иудыруа уатцәы иазхом, убас иҧыруеит аамта, иҿиоит атәыла. Иаҳарак артцаөцәа ҳзын. Убри аҟнытә иҳамоу адырра тшәамхарц, ҳзанаат арамка мацара ҳҳәыпҧызыпҧуа хтамхарц азын еснагь иаҳкызароуп, ҳрыпҧхьауазароуп агазетԛуа, ажурналԛуа, ашәҟуԛуа. Уи шәара шәапҧхьом ҳәа акум, аха сара шәыхумаруа саныхташәк исҳәоит ауп шәызтцаара иатакны. Ахы аус адулара ду артцаөцәа ҳзы иша-

Асахьаҿы армарахь: Қь. Ҟ. Агумаа, Л. Б. Кутцниа, Ианка Купала.

ҭахыу, азҭаарахь ҳанкылнага, ижәдыруазаргьы ҟалап, аха исҭахыуп еиҭа ишәгуаласыршәарц, Белински иажәакуа: «Шәнапы данырҭеит ахуҷы, шәихуаҧшла уи дахькылсуа, изҳашьа, уи дшәызгуамҭазакуа ирласны шәагаала еиҧш, дырралагьы изҳауеит. Убри аҟнытә шәара убри иатҟьыс акырҙа дыррала шәҳаракны шәгылазароуп, мап анакуха иманшәалахом шәусҟуа. Шәара ахуҷы ҳәа шәызхуаҧшуа, шәылаҟнытҟәҟьа дгыланы дышәхыччо далагоит. Уи атҟьыс, иара ахуҷы иртҭауа, ишәҭала шәаргьы, иазшәырҳала шәдырра, мамзар ижәдыруаз шәҭаҩ хуҷы ишшәаҧиго, аҳуҷқуа ирызҳауеит еснагь ирласны».

Арҭ ацәаҳәакуа шыҟусышәк ишрыкуугьы, ирыкум ажәра, ҳарҭ артҭаҩцәа ҳзын лымкаала ҳгуалашәараҷы иҟазароуп».

Қьаазым данхуҷыз инаркны ацәаҩа бзиа, ауаҩы инаалашьа, ишырҳәо еиҧш, иаарыхшьа ибзианы идыруан. Ҧсихолог дук иаҳасаб ала дасу ишрызнеитәыз, ирымабзиахаша аҟазшьакуа иҧшаауан.

Зыҧшра-зсахьа наҙаз, атариал еиҧш игылаз Қьаазым, иаҳагьы дарҧшҙон иҟазшьа. Дызлаз артҭаҩцәа, иҟулацәа рыҩнытҟа дхааҙа дыҟан. Ҷыдала бзиа дырбон атҭаҩцәа, иаргьы убас.

Абарҭ 30-тәи ашыҟусҟуа раан акун Аҧсны аиндустриатә ҟалаҟь мехак ҭбаала азҳара ианаҷыз. Ҧаса ибнараз, иара апоет иажәала иуҳәозар, «ажәытәра зхарҧаз ақыҭа» Асовет мчра иабзоураны илашеит, амҩа ҭбаа ианылеит. Ари иибоз аиҭасраҟуа, иҷиоз ақалаҟь Тҟуарчал деигурҧьон, дазгудууан апоет.

Тҟуарчалтәи абжьаратәи ашкол аҷы Қьаазым Агумаа шыҟусыки бжаки инареиҳаны аус иуеит рҭаҩыс. Ашьҭахь диаргоит Аҟуаҟа, аусурагьы далагоит агазеҭ «Аҧсны Ҟаҧшь» аредакциаҷы акультуреи абзазареи рҟуша еиҳабыс.

* * *

Қьаазым Агумаа аҧсуа литература азҳара иҷеалакны ҩада ахалара дшаҷыц даҷын. Ари аамҭазы ҳлитература иналалт аҧсуа литература ҷаҧарак изырҧаз ахьз ҷыцқуа, иаагап: Леонти Лабахуа, Владимир Агрба, Леуарса Кутҵниа, Баграт Шьынқуба, Шьалуа Ҵәыцьба уҳәа егьырҭгьы.

1938 шыҟуса инаркны аррахь ицара ҟалааҙа уи агазеҭ «Аҧсны Ҟаҧшь» аҷы аус иуан. Уааҙагьы ажурналистикатә ҧышәа змаз аапсара акала иззымдыр-зоз усзуҩны дрылан иҩызцәа.

Абри аамҭазы имаҷым уи «Аҧсны Ҟаҧшь» адаҟьақуа рҽы иикьыҧхьыз ажәеинраалақуа, астатиақуа...

Абраҟа инамҩатәны иркьаҽзаны ихәазаргьы имыцхум хәа сгу иаанагоит ҩбаҟа хәоу «Аҧсны Ҟаҧшь» адрес ала.

«Аҧсны Ҟаҧшь» иины адәы ианыкула нахыс ирацәазоуп иалшахьоу аус аҧсуа литература арҽиараҽы. Иара адаҟьақуа рҽоуп иахьа ихамоу ҳашәкуҩҩцәа дукуа раҧхьаза иахьыкугылаз рҩымҭақуа кьыҧхьуа. Иара иахьагъы, ҳлитература аҧхьаҩцәа рылартцәараҽы мшаҽны ишьҭнахыз атрадициақуа камыжьзакуа иаауеит. Уи даара иацхыраауеит алитература азырхараҽы. Уи адаҟьақуа рҽы лассы-лассы ицәыртцуеит апоезиаҽы, апрозаҽы, иара убас акритикаҽы ахьз ҿыцқуа. Амала ицәгьамызт, даҽа литератураҭә газеҭк злаҳамам ала, итцагь ишьҭнах'уазарц аҧсуа культура иатцанак'уа азҵцаарақуа абызшәа атцаразы акуз, атеатртә ҟазара атцаразы акуз...

АҦСАДГЬЫЛ АСОЛДАҬ

Қьаазым Агумаа арра дцеит 27 ҧеруал 1940 шықусазы, иҧуҧуамҭа, илитературатә ҿиара анеилашыкьуаз аамҭазы.

Арҭ ашықускуа ихьанҭаз шықускуан

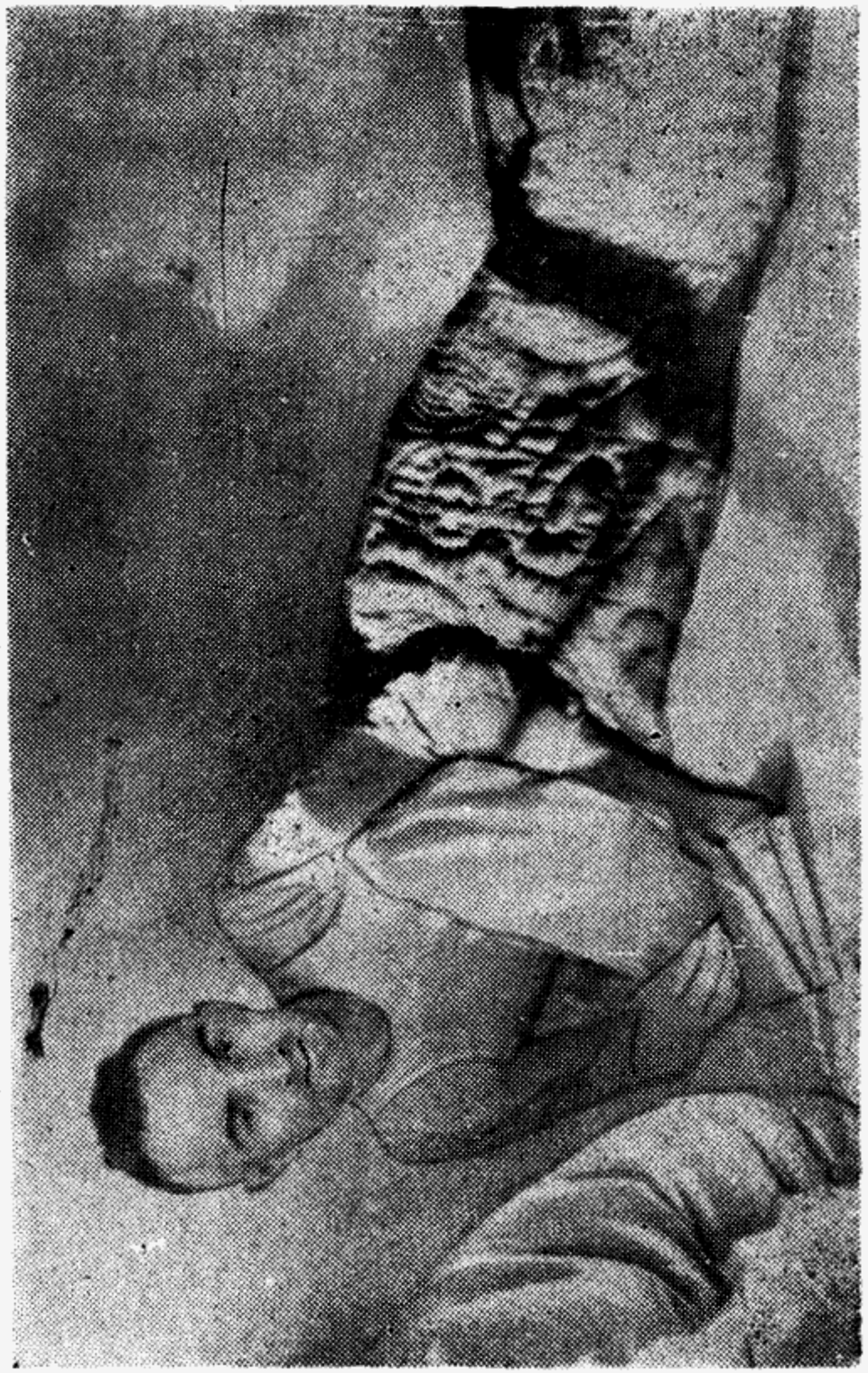
Европатәи атәылақуа жәпакы рзын. Избан акузар, 1933 шықуса инаркны Германиатәи аҳәынҭқарра рнапаҽы иаргеит адунеи аҽы зегьы реиҳа иреакционерыз, ашьаартцәыратә политика мҩаҧызгоз гитлертә фашистцәа.

Гитлер итәылаҽы амчра шигазтцәкьа, маза-аргама бцьарла аҽеибытара далагеит. Ажәакала, иҽазыкаитцон аибашьра ду, иаҳа ииашаны иуҳәозар, раҧхьаза Европа, нас адунеи зегьы ааимпытцакны, мартаҧа-чартаҧа днахатәарц.

Апоет арра ицамҭаз иалагахьан Адунеизегьтәи Аҩбатәи аибашьра. Гитлер ифашист ры Европатәи аҳәынҭқаррақуа жәпакы рытәҧу ахыршьхьан...

Ҳәарада, ас иҟаз атагылазаашьа аан, ашәарҭара иазҳәан тынч анхара-антцра иаҽыз хажәлар рзын. Убри аҟнытә агуаҿанызаара, ахыхьчаразы аҽырҧуҧуара аҭахын. Абри еиҧш ианыҟаз аамҭазы Қьаазым абцьар шьтыхны, Хаҧсадгьыл ду аҳәаақуа зхьчауа Асовет ры днарылагылт.

Қьаазым раҧхьа дсолдаҭны атанктә дивизиа далан. 1941 шықуса аибашьра алагамҭазы атанккуа риекипаж командирс даман, алеитеинант еиҳабы ҳәа ачын иман.

Кь. Ҟ. Агумаа дшыҵмазаҩгуаҟызгьы аҩымҭаҟуа раԥҵара даҽын.

Қьаазым Агумаа арраҽы дахьынзаҟаз, еснагь гукала асовет солдат ишиуалԥшьаз еиԥш амат иуан. Иҧсадгьыл инатоз адҵақуа рынагзаразы деиқуныхла дгылан. Уи дҽырԥшыганы, зегь рыла дҵамамны, дыгураганы дахьыҟаз арратә кьыԥхь аҽы зныкымкуа-ҩынтәымкуа ихцәажәахьан. Насгьы иара дызлаз архуҵа ирдыруан алитература аганахьала лытшәа бзиала аус шиуаз. Иаагап, Қьаазым Агумаа изкны октиабр 12, 1940 шықусазы арратә газет «Боевой танкист» адаҟьаҽы «Стихи молодого поэта» ҳәа хыс измаз астатиа:

«Недавно Госполитиздат РСФСР выпустил небольшой сборник избранных произведений группы абхазских поэтов.

Широко представлено в сборнике творчество младшего сержанта Киазым Агумаа. Хороши его стихотворения «Колхида», «Семья Гыда», «В саду», «Я люблю Квикви» (Квикви — имя девушки), замечательно «Песня колхозников».

Молодой поэт, младший сержант Агумаа продолжает плодотворно работать. На днях он на-

писал стихотворение «Неоконченное письмо»[1], — посвященное красноармейцу башенному стрелку, геройски погибшему в броьбе с финской белогвардейщиной.

Товарищ Агумаа умело сочетает свою творческую деятельность с боевой и политической подготовкой. Он отличный танкист, хорошо стреляет из танкового орудия, умело водит грозную машину по пересеченной местности, мастерски преодолевает различные препятствия».

Абри астатиа хуҷы амацарагьы иахнарбоит Қьаазым иуал ԥшьа Аԥсадгьыл аҽаԥхьа идыз гуацԥыхәарыла ишынаигзоз. Иара убас илитературатә усура гугутаижьуамызт, арратә ԥстазаараҽы тынч игу каршәны дҩыртә еиԥш аха шимамызгьы.

Апоет дызлаз архуҭа бзиа дырбон аиҳабы инаиркны аитцбы иҟынзаа иҟазшьеи, еилҟьа-еилԥуцәреи, игумшәареи рзы.

---

[1] Ари ажәеинраала ҳара ҳҽынза имааит, аибашьраҽы ибжьазқуаз иҩымҭақуа иреиуоуп. Амала ҳгу иаанагоит урысшәала еиҭаганы арратә газет «Боевой танкист» аҽы иҭыжьзар ҟаларын ҳәа.

Абраҟа иазгуаҭатәуп Қьаазым Агумаа ихы шрылаирхууаз ар рыҩнутцҟа иҭытцуаз агазеҭқуа. Урҭ ирнитцон акорреспонденциақуа ар уаа рыԥстазаара атәы зҳәоз. 22 маи 1940 шықусазы агазет «Боевой листок» аҽы иануп истатиа «Красноармеец Остаев». Арҭ рҩызцәа астатиа хуҷқуа, иҟалап, имаҷымкуа инапы итцытцзар, аха ҳара ҳҽы иааҙаз акык-ҩбак роуп. Ииашоуп, урҭ ирымам алитературатә ҟазшьа, аха изыԥсоу ҳәа излауԥхьаҙо убри ауп, иаанарԥшуеит, Ҳаԥсадгьыл ду ахьчаразы иқугылаз ажәлар ртцеицәа, асолдатцәа аҕа хумга иҽагыланы имҩаԥыргоз ақуԥаратә ус дуқуа, иара дызлахуз рахьтә хҭысқуак. Анаҩсангьы ари арратә информациақуа рҽы иааԥшуеит иара апоет ихаҭа илаз Аԥсадгьыл абзиабара ду, аҕа ицәымҕра...

Қьаазым Агумаа ибон аситуациа иҟаз, иахьа ма уатцәы абцьар шьҭыхны аҕа хумга инаиҽамгылар ада ԥсыхуа амамкуа ишыҟалоз.

Маи мза 17, 1941 шықусазы иԥҳәыс лышҟа иифызз асалам шәҟуаҽы ҳаԥхьоит: «Макьана аҳәара иаамҭамзаргьы ҟалап, аха иага убас акузаргьы агура ганы ҳаҟоуп, мышқуак рышьҭахь, мамзаргьы мызқуак рыҩнытцҟа иҳақушәараны ҳшыҟоу Ҳаԥсадгьыл ду ахьчара. Убри аҟнытә

заанатц ибасҳәоит, иҟалап ушьҭан аҩыха смоур. Сара сгуаҿы уажәы еилашуеит аҕа ицәымҕра, иахьанатә сгу аҳәоит азәыр хҭынчра еилаганы дҳақулозар иҿагыланы ақуҧара...

Анаҩсан, акыр нханы иҟазар сажәеинраалақуа, сажәабжьқуа зегьы еизганы Аҧснытәи ашәҟуҩцәа Реидгылаҿы исызрыҵ, насгьы зеиҧш ҟамло егьыҟам, сыҟам ҳәа агура бгартә еиҧш адырра анбоулакь, Наронтә ибоуртә бныҟуа снапҩымҭақуа зҭоу ачамадан[1].

Сара еснагь агурагара ду сымоуп сыбзиабара ибымоу шеицамкʻуа. Зеиҧшҟамло егьыҟам, агура бгартә сара хатцала афронт аҿы стахеит ҳәа адырра анбоулак, усҟан бныҟуа убас еиҧш, иташәаз сара сиатцәа ацымхурас игылартә анасыҧ бзиа бызҭаша аиатцәаху харакы!»...

Арҭ ацәаҳәақуа иҳарҳәоит апоет ихатареи иҩнытцкатәи дунеии зеиҧшраз. Икказа иааирҧшуеит Аҧсадгьыл абзиабара илаз. Уи аҿаҧхьа аҧсра ианадамха хатцала дшаҧылоз. Ҷыдала дрыхзызаауан инапы итцытцхьаз иҩымҭақуа, ибжьазыр ҳәа дшәон. Ииашангьы идыруан урҭ зыҧсаз ҳаҧсуа литературазы.

Аибашьра ҟалааназа Қьаазым ҩынтә ҧсшьара ҳәа Аҟуаҟа дааит. Актәи иаара маи мза 1940 шықусазы акун, аҩбатәи — ианвар 1941 шықусазы. Аҩынтәгьы ҿхәара кьаҿла. Усҟан дыҟан Наро-Фоминск.

Аҧьынцьтәылатәи еибашьра антцысы афымш рзы аибашьра дналагылт Амраташәарахьтәи афронт, Витебсктәи амраташәарахьтәи араион аҟны. Араҟа апоет хатцатцас деибашьуа дрылан Асовет ры. 1941 шықуса оқтиабр антцәамҭазы архуҭа дызлаз Виазмеи Лужаиски рыбжьара ирыкушаны амацәаз итаркит. Даара агуаҟракуа ирықушәеит. Рыбжеиҳарак аруаа штахазгьы атцыхутәаны ирылшеит мацәазтцас ирыкушаны иҟаз аҕа имчра аҧжәара...

1942 шықуса алагамҭазы Қьаазым Агумаа далалт Курсктәи аобласт аҿы еиҿкааз апартизанцәа ргуҧ. Араҟа Қь. Агумаа апартизанцәа ротриад авзвод командирс даман, ашьҭахь абаталион аштаб начальникс дартеит. Уи напхгара зшуаз апартизанцәа ргуҧ аҕацәа рыҧсырта икылкаан иақудыршәон, иҟартцоз

---

[1] Абри апоет дызлацәажәо инапылаҩыракуа зҭаз ичамадан зынза ибжьазит. Ҳгу иаанагоит абраҟа итанҳәа ароман «Селымгьы»

аоперациакуа ирыбзоураны ицҟьа икуртцон аҕа иабцьари ирмчи.

Ҳаҧсуа еибашьоы асолдат Украинатәи, Белоруссиатәи абнаршәыракуа дрылан, Ҳаҧсадгьыл ашьауцәа драҧхьагыланы аҕа хумга дҧыххаа дцатцауа. Уи акуҧараҷы ашәара захьзыз издырзомызт. Баграт Шьынкуба иажәакуа рыла иуҳәозар «дызлытцыз аҧсуаа рхатцара, мцабзны илан уи аҟух!»

Қьаазым Агумаа дызлаз иоызцәа аибашьыоцәа мыцху ҳатцыр икуртцон, бзиа дырбон, икугуҕ'уан. Совет патриот иашаны дрылан. Уи агура ҳнаргоит афронт аҷы ианеиҟунагалакь иоызцәа данырыгмбалакь, иҧсы тоу итаму анырзеилымкаалакь Аҧснықа иҧҳәыс лахь акатаҳәа ирыоуаз асалам шәҟукуа. Амца иалагылаз, уажәы уашьтан аҧсра зыбла ихгылаз иоызцәа минутқгьы дырхадырштуамызт, иказаара аилкаара иазҷелымҳан. Иаагап убарт ашәҟукуа:

«Ҳатцыр зкуу Екатерина Агумаа! Қьаазым сара исзааигуазоу оызоуп. Цьарак ар рҷы ҳаицыҟан Наро-Фоминск. Ҳарт хаиҟунагеит нанҳәа мзазы, иара амотоциклистцәа рполк ахь дандәыкуртца. Уи нахыс ҳаибамбац, ашәҟугьы ҳабжьам. Иа-

ра убас саргьы сагеит даҽа архутак ахь. Ажәакала, ҳадресқуа еицәызит. Убри аҟнытә сшәыҳәоит исзыжәоырц ижәдыруазар дахьыҟоу йадрес.

Саламла Жук

март 10, 1942 ш.

Садрес:
Д. А.
736 ппс
48(п)
и б-н

Аполитрук ихатцыҧуао Жук».

Амца иалагыланы еибашьуаз ауаа иҟаларын Қьаазым зынза дыргуаламшәаргьы, дызлаз иоызцәа-аибашьцәа рҷы даҧсаны, дцаураны дыҟамызтгьы.

Жук иноыз ашәҟу Қьаазым итаацәа рахьтә атак иоуит, уи аамтазы даргьы ихабар ҳәа акгьы рыздыруамызт. Аха уи ахатца даҽа ҧытраамтак аныбжьыс еита хьаа дус иҟатцаны аа иноуа: «Ҳатцыр зкуу Екатерина Леонти-иҧҳа! Исоут шәышәҟу, уаҳа атахымкуа сылахь еикунатцеит. Уаҳа лшарак ыҟазами дахьыҟоу еилышәкаартә еиҧш?.. Шәара уамашәа ижәбартә иҟоуп, аамта акыр аныбжьыс ашьтахь ауп ашәҟу аншәзызыоуа. Аха

ишыҟалаз убас ауп. Сара ашәҟу зҩит Очамчыраҟа ҽаҩраҭагалан (иаҳәшьа лахь — Р. Қ.), аха аҭак смоут. Сгу иаанагеит адрес сблокнот аҿы ииашамкуа иаҧыстҵазар ҟалап ҳәа. Убри аҟнытә еиҭа сгу иамукуа ашәҟу зыҩуеит абар.

Қьаазыми сареи ҳаибадырт 1940 шықусазы Наро-Фоминск. Уаҳа аҭахымкуа ҳаизааигуахеит. Иара еснагь алитература иҿадцаланы аус иуан. Саргьы убас. Иареи сареи акыргьы еицааҩит. Аибашьра ҟалааныза аҭыхутәантәи амшқуа раан ахаҧшьаратә кружок ҳархуҭаҿы еиҿкааны иҳамаз азы иааҩит актк ала ишьақугылоу апиеса. Ашьҭахь афронт ахь хцеит. Еиҭа цьарак ҳаҟан Виазма ааигуара, алитбригадаҿгьы аус еицаауан. Август 15 азы иара диаргеит 15-тәи амотоциклтә полк ахь, август 18 азы саргьы автополк ахь. Абраҟа ауп ҳахьеиҟунагаз. Қыртҭәылантәи ҧытҩык аҷкунцәа ара исыцкоуп, урҭгьы хьаас ирымоуп ихабар ахьырзымдыруа, аилкаара рҭахыуп иадрес. Саргьы арахь исылшо ала сашьҭоуп иадрес аилкаара. Шәаргьы ишәасҳәоит абри адрес ала шәҧшаарц:

Ақалақь Куибышев, Куибышев иулица 145, ГУК НКО СССР. Иарбатәуп ихьз, иабхьз, иира ашықус, ианба, иарбан воен-

нкомату арра иҧхьаз. Иара убас иашәырба август 15, 1941 шықусазы атанкт дивизиа аҟнытә 15-тәи амотоциклтә полк ахь дшиаргаз. Абас аныҟашәҭалак ашьҭахь, адырра ишәоуа ашәҟу иантҵаны исзаашәышьҭ. Избан акузар уҧсы иузалымх'уа аҩыза бзиа ихырхарҭа здыруазар сҭахыуп дааразa.

Сгуҧ'уеит сышәҟу аҭак шәҩып ҳәа. Иара убас исзанышәҭа арратә, иҩызцәа рахьтә зышәҟу шәоуа ауаа. Аҧсны уажәы аҧсҭазаара шҧаҟоу? Ажәакала, инарҭбааны ашәҟу сзыжәҩы. Иҭахцәа зегьы сысалам сызрышәҭ.

Гукала хаҭыр шәықузтцо аполитрук
ихаҭыҧуаҩ Жук[1]».

Ари асалам шәҟу зегьы абра иаагеит. Избан акузар арҭ ацәаҳәақуа рҿы апоет изы иаҳҭахқуоу акырза ҳаҳауеит иҿыцза. Ари нахысгьы асалам шәҟукуа аибашьра амца иалтцны Қьаазым иҭаацәа рыхьзала Аҧснықа иаауаз ишеибго зегьы аҳарбоит. Избанзар, акы, дара рхаҭақуа инханы иҟоу мачуп, ҩбагьы, ари аамҭазтәи апоет иҧсҭазаара ииашаны иҳаз-

[1] Ари аҩбатәи асалам шәҟу анҩу ашықус арбазам, аха ҳгу иаанагоит 1942 ш. ауп ҳәа.

хәаша урҭ ирыцназго документк аҳасабала акгьы ҳамам.

Амца иалагылаз ашьхауаҩы дшеиҭамхаз атәы ауп ирҳәо абрахь алада ианаҳҭо ацәаҳәаҟуагьы.

«Мшыбзиа! Акыр иаҧсоу!

Ашәҟу шәзиҩуеит шәарҭ ахаан ишәымбаҵ, иара убас шәаргьы шәзымбац ауаҩы. Ишәыдышәкыл сара, Аҧсадгьыл асолдат, сҟнытә иҧхоу асалами аҧсҭазаараҿы иреиҧьҙоу азеиҧьашьаракуеи!

Зегьы раҧхьаҙа сара сызусҭада? Сара Қьаазым арра ицҟаз иҩызцәа гуакьакуа среиуоуп. Цьарак ҳаицыҟан, акреицаҳфон, ҳаицышьҭалон. Агумаа зеиҧьаҭам узыкугуҧрыз ҩызан. Иареи сареи абас зегь раҧхьаҙа ҳаизааигуазтәыз алитература ауп. Сара срыҧхьон уи иажәеинраалакуа урысшәала еиҭагаз. Иаагап «Колхида», «Абаҳчаҿы» ухәа убас егьыртгьы.

Ажәеинраала «Абаҳчаҿы» сара украин бызшәала еиҭазгеит. Сара еиҭазгаз иара иаҳа игуаҧхон Б. Брик аурысшәахь еиҭеигаз ааста. Ажәакала, сара сазааигуаны издыруеит ирҿиамҭатә усура. Ҳара арратә маҷура еицаҳхаагон Народ-Фоминск. Уброуп аибашьра ахьҳахьҙаз,

хагьеиццеит афронт ахь, ҳагьеицеибашьуан.

Сентиабр алагамҭазы 1941 шыкусазы ҳарҭ ҳаиҟунагеит. Иара даҽа рхуҭак ахь, саргьы сагеит даҽаацьара. Убри нахыс уаҳа ихабар сымбац. Акыргьы снашәа-аашәеит, аха дысзымпҧшааит иара, ма исзеилымкааит иадрес. Аарла исыпҧшааит шәара шәадрес: иагьшәзызыҩуеит ашәҟу. Сара издыруеит Қьаазым аҧҳәыс дышимоу (лыхьҙ, сгуанала, Қвикви) иара убас ахуҷгьы. Убри аҟнытә иагьакускит шәара, иҧҳәыс ашәҟу шәзызыҩырц. Сгу иаанагоит иҟасҵо аҳәаразы мап сцәышәкрым ҳәа. Сара саҳәоит исзаашәыцхарц: иҧсы ҭоу иҭаму, дахьыҟоу, ашәҟу иҩуоу имыҩуоу. Иҧсы ҭаны дыҟазар, дахьыҟазаалакгьы иадрес сзаашәҭи. Избан акузар, сара истахыуп иареи сареи ашәҟуқуа ҳабжьысларц. Акгьы шәзымдыруазар, ишшәзымдыруала ашәҟу сзыжәҩы. Убасҟан сара итагьы инарҭбааны уи изы ишәзызыҩуеит.

Сара садрес:
П/П 736
П/ иа 48 2б-н
Иван Алеқсеи-иҧа Мыцык».

Раҧхьа зысалам шәҟуқуа ҳрыҧхьаз Қьаазым иҩыза Жук акырынтә апоет иҭаацәарахь ашәҟу иҩит дахьыҟоу изеил-

кауазар ҳәа. Аладагьы иацаҳтцап ииаанхаз аҩышәкукгьы.

«Сара ишәзынастиуеит спатрет гуаларшәагас. Иара убас сшәыҳәоит акы еиԥшымкуа исзаашәтирц Қьаазым ипатрет. Сара уааиза исыман, аха сара исыкушаны, сшәартаны санықала, егьырт адокументқуа ирылатцаны ианысхит. Сгу иаанагоит иҟастцаз аҳәара мап ацәышәкрым ҳәа.

Саламла Жук.
Сентиабр 22 рзы 1942 ш.»

Ҳаԥхьап апоет иԥшәма лышка Жук атцыхутәан ииҩыз ашәкў.

«Ҳатыр зқуу Екатерина!

Ҳара зегьы гухьаас иҳамоуп макьана ихабар ахьаҳмаҳац. Сара еитасҳәоит иареи сареи ҳаиҟунагеит цыԥх август 16 рзы Виазма азааигуара. Аибашьра еибашьроуп. Иҟалалакгьы алшоит. Сара илахьынтца ахьсзымдыруа уаха атахымкуа саргуатеиуеит. Еитах цьаракыр иҟазаара атыԥ шәзеилкаауазар ашәкў сзыжәҩы. Инымҩатәны исҳәоит иаха ԥхызла дызбон Қьаазым. Дабакоу уажәы сара сҩыза иашатцәкьа? Шәхуҷқуеи шәареи ишәзеиԥьасшьоит абзиарақуа зегьы.

Еснагь ҳатыр шәыкузтцо Жук.

Садрес:
736 ппс
40 п/иа
Жук
21/IV-42 ш.»

Арт хыхь иааҳгаз асалам шәкукуа ахцәажәара ртахзам. Амала, рыцҳарас иҟалаз, ҳнапаҷы инханы иҟоу зынза имаҷуп Қьаазым аибашьра ицказ, Аԥсадгьыл аҷаԥхьа ашьа ицказтәауаз иҩызцәа асолдатцәа изырҩыз ашәкукуа (ҳәарада, ара иаҳарбо рыдагьы ыҟан, аха ишакухалак ибжьазит). Урт реиԥш иҟоу асалам шәкукуа документк иаҩызан ари аамтазтәи апоет ихигаз иԥстазаара, ибиографиа атцаразы.

Қьаазым Агумаа аԥсреи абзареи ирыбжьагыланы икуалкуало ишьтаз иҩызцәеи иареи еигуныҩу еигунымҩу ҳара акгьы ҳаздырам. Зсалам шәкукуа хрыԥхьаз асолдатцәа Қьаазым иеиԥш алитература бзиа избоз, иазааигуаз уаан, аха иҳаздырам ирлахьынтцахаз...

* * *

Қьаазым Агумаа иҟазаареи иҟамзаареи аилкаара иазкны иҩызцәеи итаацәеи рыбжьара асалам шәкукуа аныбжьысуаз аамтазы, апоет Белоруссиеи Украинеи

абнаршәыраԛуа рҽы Чапаев ихьз зхыз апартизанцәа ргуҧ хадара азуа, аҧа иныхра даҽын. Уи Брианскҭәи абнаршәыраҽы амца далагыланы иҭиит аҭоуба Иҧсадгьыли иуаажәлари рҽаҧхьа:

Сара сеигзом сшьа икаҭәоугьы,
Сыҧсадгьыл иасҭеит аҭоуба.
Иаҭаххозар сыҧсы иҭоугьы
Раҧхьа ишасҭо агура га!

Арҭ ҧсра зқум апоезиатә цәахәаԛуа ахьиз аибашьра амцаҽы ауп. Дара ажәаԛуагьы амца рхылԧьоит уанрыҧхьо, иуцралоит акуиц еиҧш убылбылуа...

Афронт аҽы ахура ҕуҕуа иоуз иахԧьаны, алым иаҩызаз аҧсуа фырхатца, аҧа иҭархара аҵыхутәантәи амшқуа рԧынза иалахузарц зҭахыз, иҩызцәа инижьуаз хьаас ишимаз Аҧсныԧа июль 1944 шықусазы дхынхәуеит. Аибашьраҽы афырхатцара илиршаз азы Асовет Еиҳабыра Қьааҙым Агумаа ианаршьеит аҳамҭақуа жәпақы.

АПОЕТ ИҦСҬАЗААРА АҴЫХУТӘАНТӘИ АШЫҚУСҚУА

Қьаазым Агумаа афронт ахьтә данхынхәы гуабзиарала дышмаҵьаназгьы, даагылт Аԧуа ақалақь аҽы аматҵуразы.

Арҭ ашықусқуа рзынгьы ҳажәлар зегьы рымч, рылша азкын аҧа хумга иҭархара. Усҁан акырза идашьхуа шҧыртцәахьазгьы, инагзаны деилаҁубаса дықурымтцацызт. Ҳтәыла амчымхараԛуа жәпақы ирҭагылан. Иреиҧьыз аҵеицәа афронт ахь иҁан.

Афронт аҽы ахура ҕуҕуа иоуз иахԧьаны акырза игуабзиара уашәшәырахеит Қьаазым. Аха уи иара рацәакгьы агухьаа имқзакуа уахгьы-ҿынгьы алитература аус азиуан. Уи амца шыра даналагылазгьы ишьҭеимтцеит икалам, иага аха имоузаргьы. Аибашьра аамҭазы апоет икын ҩ-бҵьарк. Акы, аҧа деиҕрыблаа дызгауаз, егьи — уи иарҧьажәҩаны ивагылаз, ақуҧараз игу аззырхатцоз иҩыга калам.

Қьаазым Агумаа абаҩхатәра иаша змаз, аҧсҭазааратҽы хатала иалҧшны акыр збахьаз, изхызгахьаз азә иакун. Алитературазы иман ишьҭыхны аплан дуқуа. Урҭ зегьы рыҁатцара дшахьымзоз идыруазшәа, уи еснагь аус иуан аамҭа рацәала. Қьаазым зусура ласыз, ачҳара змаз, насгьы иҵьбараз уаҩын. Аҵыхутәантәи ашықусқуа рзы ихура бааҧсы иахԧьаны анкьа еиҧш имч, илшара шыԧамызгьы ихы дамеиҵаҳазакуа, астол данынахатәалакь даахымтцзакуа инеиҧынкыланы аус иуан. Ааҧсара захьзыз из-

дырзомызт. Уимоу, иҟан бжеиҳан, алитературатә усура даналашыҩкзоз, акрифахьоу акримфахьоу анигуаламшәозгьы.

Апоет аррахьтә данхынҳәы, ажәеинраалакуагьы иҩуан, аха чыдала иерыдицало далагеит апрозатә рҽиамтакуа.

Қьаазым Агумаа ахура бубуа имаз иахҟьаны иаҳа-иаҳа ихьаа дак'уа далагеит. Аха иара агуамчхара змаз хатцан азын аламала иееитомызт дызгараны илалаз ихьаа. Ичымазара гупҵцәага харштгас иман аҩра. Уи икалам икын иҧубуаза мшаҽны ишикыз еиҧш.

Аха ирацәаны агуаҟра збахьаз дышнеи-шнеиуаз, иаҳа-иаҳа дцыкукуо далагеит. Иага иеырхатцаны ихьаа баапҧсы ицәа итазаны ичҳауа аусурахь дышныҟуозгьы, иамуит дышьтамлар.

Аиартаҽгьы Қьаазым баша чмазаҩцас диамызт, даакумтзакуа аусура даҽын.

Қьаазым данышьтаз аамтазтәи иусушьа игуаларшәауа апоет Алыкьса Цьонуа ихәоит абас:

«Ихура цәаны ицон. Ахьаа бубуа ззырхәоз иман. Аха уи агухьаа мкыкуа, ихапҧыцкуа аҽҽа рытцго, акукуҳәа аусура даҽын, дызҽыз аус анагзара дазыкупҧон. Убас сара дызбеит Очамчыра иахәшьа еитцбы лҽы данышьтаз. Азал аҽы

апҧсуа уацьаҟ аҽапҧхьа игылаз аихатә каруат иеанырҧубуаланы, ижәтә ахы ишәуаз ахчы адтцаны, иехырнааны дылан иапҧхьа игылаз астол икуз акьаадкуа. Ибаразы инеиуаз, игуабзиара иазтцаауаз иааркьаҽны атак нариҵон амцху иазцаар ҳәа дшәаны. Нас цьара жәабжьк, жәа ҽыцк, имаҳац ихуартоу акы рҳәозар ҳәа днарзызырҩуа дыҧшуан. Ихуартаз акы анырҳәалакь иапҧхьа икуз акалам аашьтыхны акьаадкуа рҽы акы антцара дналагон...»

Ихы мшатакуа дызҽыз аусура игуабзиара, ҳәарада, иазеицәан. Убри аҟнытә аҳакьымцәеи итахцәеи аҩра азин иртомызт. Аха иара иуамызт, таксгьы ириҵон: «сара пҧстазарас йсымоу литературоуп, литературатә усуроуп. Сыпҧсаанза шәара ишәылшом саҟухра».

Баграт Шьынкуба игуалаиршәоит:

«Қьаазым дангуаҟзоз акун. Снеит дахьышьтаз. «Ахурацәгьа ахатца иҧышәагоуп» хәа иеырбубуаны, дыфауа ицәа иалаены иалаз ахьаа дакуҧауа, аҩымтакуа рапҧцара даҽын. Ачымазара убранза днанагахьан, имаха-шьаха иакуз ажьы цахьан, ихаҽы еидшәалахьан. Аха егьа убас дшыҟазгьы, ихаҽы ианубаломызт гукаҳарак, шәарак. Уаҩ дназхыпҧшылоз ибла гукқуа агура удыргон, иҧсы ахуага

нҭшәааиҙа ари ахатца аҧсҭазааразы акуҧара зылшо азәы шиакуу.

Снеира деигурҧьаны ихазы ааихалашааит, ихьаакуа зегьы неихытцызшәа. Иаҧхьа снеины снатәеит. Ҳамҭак ҽымҭ наҟ-ааҟ ҳаиҿаҧшуан. Сара сгу снархьуан ҳаҧсуа литература атцәатәы шьаҟакуа руазәк, ҳҩыза гуакьа имшкуа ҧхьазо, дцәартанхаланы дахьышьҭаз. Аха исынсырҧшуамызт, игу армаҷыр хәа сшәаны.

— Баграт! Ааит, афасааит, аусуха снамҭеит, удыруоу, аусуха! — хҭынчра еилаго, ихуанчахьаз ибжьы нытцакшәа дналагеит уи ацәажәара...

Акраамҭа стәан, ҳцәажәон, аха ихы дахашшаауамызт, ихьаа зынзас аҭызшәа иҳәомызт. Уи зызбаху имаз аҧсуа литература акун. Игу ҽнаблаауан, дзыҿгуҳәаауаз арҿиаратә ус аҿы иҿаху нагзаны иҳәааиҙа, иаҧьал ахьихыццакцәауаз»...

Апоет ибон ицәа иалаз ахьаа рацәак хара дышзацәымцоз, избан акузар, шатара ҟамҭакуа имч-илшара илхны, иҧсы ахаара ҭыҧьҧьааны ифара иаҿын. Аха иара акала игу каижьуамызт. Рыцҳарак, гунамзарак ихаҿы ианыҧшуа дубомызт уи ахатца. Еснагь алахҿыхра, агуҧра наза ракун ахьаа иарчалахьаз ибла

ҧшзакуа ирхыубаалауаз. Иаҳаракгьы иан ииаигуара данықаз акы имыхьзошәа, дышьҭагуа дызмоу ачымазара лассы далцрашәа ихы лирбон. «Сыбзиахоит, сан, аҳаҳаи акы бысцәымшәан. Аҧсреи сареи бҧарцахьы ҳаикуҧоижьҭеи акраатцуеит, аха макьанагьы сазымгац, ари нахысгьы агура га, ус смариам, сан» ҳәа длыхуаччо лгу ҟаитцон анаҳә-ааҳәра злымшауа аиарҭа иамаз афырхатца.

Аррахьтә даныхынхәгьы, Қьаазым ирацәаны амца ицалагылаз иҩызцәа рыҟнытә асалам шәкуқуа иоуан. Урҭ иҩызцәа азҿлымхан апоет игуабзиара, иаҳарак илитературатә рҿиара ус, иагьизеиҧьаршьон акуҿиара бзиакуа.

«Акыр иаҧсоу, Қьаазым, уҩныкатәи уадрес ала акумкуа, Аҧснытәи ашәкуҩцәа Реидгыла адрес ала изҩит, аха иуоуит сышәку. Уи агура снаргоит уара ухьз Аҧсны ибзианы ишырдыруа. Ари иаҳагьы сеигурҧьеит. Иахьа агазет «ჯომუნისტი» ианын уҩымҭа абаллада («Аҿарпын» Р. Қ.). Уи анызба уаҳа аҭахымкуа сеигурҧьеит. Саҧхьеит исгуарҧханы, ибзиангьы еиҭагоуп. Ҳәарада, аоригинал аҧсышәала изеиҧшроу сара исыздыруам, аха агура згоит аиҭага атцкыс уака иаҳагьы ишеиҧьхо! Иудсныхәалоит убаллада бзиаху! Гук-ҧсыкала иузеиҧьасшьоит

аҧхьаҩцәа ҳургурҧьаларц аҩымҭа бзиакуа рыла.

Исырҧуҧуоит иҧышәоу унапкуа, уара у-Жора.

30. III-46. Қарҭ.»

Ари ҳзыҧхьо асалам шәҟу иҩит апоет ибзианы дыздыруаз, арра ицҟаз Жора Патараиа.

«Мшыбзиа, Қьаазым!

Иахьа, маи 14, ҳазҭагылоу ашыкус азы агазеҭ «Зариа Востока» адаҟьаҿы саҧхьеит А. С. Пушкин диижьҭеи 150 шыкусхыҭра аиубилеи иазкны иҩыз астатиа. Убраҟа испылеит ухьз А. С. Пушкин иажәеинраалакуа аҧсышәала еиҭоугеит ҳәа. Ихатца, убри сеигурҧьеит.

Иҟалап уажәшьҭа сыугуаламшәозар, аха Наро-Фоминск уаныҟазтәи уазхуцыр сыугуалашәоит ҳәарада, сыхьз Тариел, сыжәла Гатцерелиа...

Исызҩы инарҭбааны улитературатә ус ура иазкны. Уи сара аинтерес сымоуп.

Издыруазҭгьы уара аҟуа аус шыууаз, исылшон уара уҟны анеира. Избанзар, 1947 шыкусазы сара сыҧсы сшьон Гудауҭа. 1948 шыкусазы — Гагра. Аха, рыцхарас иҟалаз, усҟан исыздыруамызт. Абзиа-

раз ҳаикушәааит. Аҧстазаареи аусуреи рҿы алшаракуа узеиҧьасшьоит.

Срылгоит сажәакуа. Саламла Тариел.

15/V-49 ш. Қарҭ»

Арҭ хыхь иаагаз аҩ-шәҟуқ рымацарагьы агура ҳдыргоит апоет дыздыруаз иҩызцәа (Аҧсны антытцтәикуагьы) шрызҿлымҳаз ирҿиамҭакуа, иҧстазара аҭагылазаашьа.

Аҧсуа шәҟуҩҩ бзиаху Заз Дарсалиа ишәҟу «Аҧстазара аҟнытә» аҿы дигуалаиршәоит Қьаазым Агумаа абас:

«Агазеҭ «Аҧсны Ҟаҧшь» аредакциаҿы аус еицаауан Қьаазым Агумааи сареи. Қьаазым ескьынгьы дтынчза дыҟан. Деицрашәон иҩымҭак акритика азыҟаутцо уалагар. «Уара абас еиҧьаушьоит, аха сара сгуанала абас еиҧьасшьоит» — иҳәон апоет. Иара мыцху дцәажәомызт, мыцху дыччомызт. Аха зны-зынла данааҧышәырччалакь, иаразнак ила ҭикуатцәаакуагьы ччон, еиҳагьы иҧшзахон, игукхон. Аҩнгьы ҳаигулацәан ари апоет-партизани сареи, есымша акырынтә ҳаибабон, аха сара исыздырамызт уи ачымазара баапс (амшәааза) шихьуаз. Зны аҩныҟа ҳанеицдәыкула, «цьаранза снеиуеит» ҳәа иаҿытцганы, машьынала аҩныҟа дцазаап. Ачымазара аҿанарҧуҧуа,

данышьҭанатцагьы акьра-аҧзра издыруамызт, дышьҭан дҭынчза, Шьалуа Иналиҧа ишиҳәаз еиҧш, дахьышьҭаз иааигуасигуа игылаз аҟуардәқуа, атумбақуа рҽы иахьабалакь икун ашәҟуқуа, агазеткуа, ажурналқуа, еиҳаракгьы иҩызи, иҩымзи ақьаадқуа.

Ҽнак зны сныҩнаххит иара иҽы. — Ҟоҳ! — иҳәан даақутәарц баша иҽыназикит иара, фатәык зныз асаан шыскыз аниба. — Изаҭахыузеи ари? — гуалас иман асаан ахьыскыз. — Снап ала иуҽастцарц сҭахын, — сҳәеит сара, ақьаадқуа снарыха-аарыхан, иаҧхьа игылаз аҟуардә аҽы снатәауа.

— Уи зынза ирацәоуп, мап, — ихчныза иавагылаз атумба иныкуитцеит иикыз акарандашь.

Абни амацаҩы сишәиит ҳәа сыҟоуп, — иҳәеит деишәар-аеитцараха.

— Дарбану уи? — сыхшыҩ азымцеит сара азныказы, аха нас иаасгуалашәеит:

Уасла, уасла,
Угу уҭасла,
Уасла амаца
маза́ла.

Уи идыруан знапхыц хумгакуа иларҧсны дызкыз ачымазара дышзацәымцоз,

аха ари ажәоуп хәа амалахазгьы иҽаиршәуамызт. Иара иҽыззиҵшәоз, инапы изышьҭых'уанатцы заҟа изҩышаз акун. Аибашьраҽы зыҧсадгьыл зхы акузтцоз апоет-патриот, араҟагьы иҧсы аҳуага ҭанатцы икалам шьҭеитцарц иҭахымызт...»

1950 шыкуса декабр 8 рзы акраамта аҧстазаараҽы аҧсра иакуҧо аиарта илаз апоет, афырхатца иҧстазара далтцит. Убри акухеит, дацәызит аҧсуа литература адауаҧшь еиҧш иҧуҧуаза иаатцагылаз ауаҩы.

Иҭаацәа, иҭахцәа, иҩызцәа, икулацәа рхы-ргу далхны имҩа дныкуртцеит. Иара убас хреспубликатә кьыҧхь гуалсра дула иазгуанатеит апоет иҧсра, уи цәыз дуны ишыҟалаз ҳаҧсуа совет литературазы.

* * *

Аранзагьы ҳналас-ҩаласны иаххәахьеит Қьаазым Агумаа иҟазшьа, иҩнутцкатәи идунеи, ихаҭара аазырҧшуаз акыкҩбак афакткуа, дыздыруаз, изааигуаз рҳәамтакуа ҳацырхырааны. Абраҟагьы еиҭа хыхь иаххәахьоу ирыцахтцар хҭахыуп даҽеа факткуак апоет ихаҭара нагзаны иаазырҧшуа. (Ахыцкуа иртакны иаххәар ҳалшоит апоет ихаҭара зегьы ратцкыс икказа иахьаапшуа иҩымтакуа рҽоуп ҳәа).

«Исыздыруам заҟа ҳхыҵуаз, — игуалаиршәоит апоет иашьа Шамил, — амала иара итқыс сара акырза аҧыжәара сыман. Зынзагьы ишырҳәо еиҧш, ҳхуҵқуазамызт.

Зны Қьатуанрҩа[1] аҧшаҳәаҿы ажьыфо атҵла ҳшықуз, ҩыцьа амҩасцәа, акамбашь хьшьцәа, ахаҳә ҳгудыртцо иалагеит азы нырцәынтәи, ҳзыхҟьа ҳзымдыруа. «Иҟашәҵозеи, уара, ахаҳә ҳашәыршьуама?» ҳәа сыбжьы рықусырго салагеит. Аха заҵа иаҟумҵра, аҟырҟырҳәа иаҳхыччауа ахаҳә аашьҭра иаҿын. Убри аамҵазы ажәак мҳәазакуа ашыршырҳәа ҵаҟа дынҵалт. Саргьы снаишьҭалеит сыццак'уа. Ҳҩыцьагьы ҳалбааны ҳрышьҭалозшәа анырба, иаҟутцит ахаҳәршәра изҿыз. Аха Қьаазым, уажәы избо цьысшьоит иҧсаҳы ҧжәо данрышьҭаз. Мышцәгьа шьҭахьын, Қьатуанрҩа иара атәала ихышхытцәаны илеиуан, ҳара ҳҩыза изы акум, ауаҩы наза изыҳәангьы аҵалара гуаҧьыуацәан. Аха Қьаазым афырҳәа иҿеналаижьит. Дымтцанарсыр ҳәа сшәауа сеихьысеиҧысуа сишьҭан... Егьырҵ ачкунцәагьы, уажәрааназа азы адура иақугуҧны аиакум ҟазцоз, иаразнак азы дыруашәа

[1] Зиас хьзуп, Дҧамшь иалалоит.

анырба рхы рамхацәгьахан аҧшаҳәа иавалан иҩит. Нас иаргьы уаҳа дрышьҭамлеит, дхынҳәит уаҩы назак иеиҧш, игуахы рзыҧжәо».

Апоет иҧстазаараҿы ирҧьажәҩаны азәы ҳәа ивагылаз дреиуан иҧхәыс Екатерина Леонт-иҧха Агумаа. Урҭ еидагалеит 1938 шықусазы. Апоет иҧхәыс атцареи адырреи алитературеи ргьама бзианы издыруа уаҩуп. Уи иара Қьаазымгьы акырза ицхраауан, аусура агуаҳәара инатон. Екатерина Леонт-иҧха илгуалалыршәо апоет дызлаҟаз ихатә ҷыдараҟуа абраҟа антцара иапсаны иҳапхьазоит. Избан акузар, дмаҷуп леиҧш, изаа игуаны дыздыруаз, деилызкаауаз даеазәы иҧшаара.

«Қьаазым Агумаа зегь рапхьаза улапш идхалартә идубалоз Аҧсадгьыл абзиабара акун, имыцәо ицран апатриоттә цәаныррa. Иара убри абзиабара ду инатон арҿиараҿы алшара. Уи гула-ҧсыла бзиа ибон, даҿҳәаран иан-Иҧсадгьыл Аҧсны. Дазыгудуан уи аразҟы, аҧеиҧш бзиа. Уи иахнагахьаз аҭоурых дазҿлымхан, аб-тынхас иҧхьазаны итцон. Аҧсни аҧсуааи ирызкыу шәҟук имҧыхьашәан дампхьакуа ишьҭырц залшомызт, иага деилахазаргьы.

Анаҩсан, Қьаазым бзиа ибон Аҧсны далсны анықуара, уи аҧсабара бырлаш аҿы анаҧш-ааҧшра, иара убас аҧсуа быргцәа, акыр збахьоу дрыдтәаланы рацәажәара, рзыҙырҩра. Уи иара изы аудиториак аҿы зеиҧьатам лекциак дазыҙырҩызшәа иҧхьазон. Аха абраҡатцәҡьа иацтатәуп, Қьаазым ипатриоттә цәанырра Аҧсны абзиабара арамка мацара итаханы ҳәа ишықамыз. Уи Ҳаҧсадгьыл ду дапатриот иашан. Уи ус шакуу сара сҳәара атахҙам, иҩымтакуа идыртцабырг'уеит, арахуц ҡаҧшь еиҧш, иалсны ицоит.

Аҧсуа литература аматц аура, иахуо изаҡаразаалакгьы акы аҡатцара акун уи гутакыс, ҧстазарас имаз. Ииашатцәҡьаны, иҧсы ахуага танатцы даҡумтцит уи азы аусура, ишьтеимтцеит иҧсымтаз импытцшәаз акалам.

Аҧсуа поетцәа рҩымтакуа зегьы дрыҿгуҳәааҳа дрыҧхьон, итцон. Аха чыдала еснагь ицын Д. Гулиа, И. Коҕониа, С. Чанба рҩымтакуа. Баграт Шьынкуба «аҧсуаа х-Пушкин» хәа дишьтан.

Есымша истол икулоз ашәҡукуа иреиуан: А. С. Пушкин, М. И. Лермонтов, В. В. Маиаковски, С. Есенин, Ць. Баирон,

Г. Геине, В. Гиуго, Н. Бараташьвили, Г. Табизе, А. Ҡазбеги рҩымтакуа.

Алитература иара изы аҩбатәи ҧстазаран. Аҩымта аҩра данаҿыз аҧсшьара захьзыз издыруамызт. Насгьы, дызҿыз далгаанза, иахькылсуа ибаанза абри саҿуп ҳәа интказны дызҿыз ахьз иҳәомызт. Куҿиарала даналгалакь иара изы гурҕьаран».

Абас иаазыркьаҿны апоет иҧхәыс иазгуалтоит уи имаз аҡазшьакуа.

Ҳәарада, ари адау иҩызаз ауаҩы биографиа, ирҿиамта интказны атцара аинтерес ду амоуп, иҿырпшыгоуп игыло, абиҧара рзы.

Сара еизызгеит апоет ибзианы дыздыруаз ауаа рыҡнытә имачымкуа аепизодкуа иҧстазаара аҡнытә. Урт зегьы рҿы ирныҧшуеит, зегь раҧхьаза, — Қьаазым ихатара заҡа ииашаз, ицкьаз, иҕуҕуаз!

* * *

Қьаазым Агумаа ибиография аганахьала хыхь иаххәахьоу азырхауа, уажәшьта ҳаиасып конкретла ирҿиамтакуа реилыргара ашҡа. Аха убранза имыцхум иазгуатазарц апоет ирҿиамтакуа акьыҧхь

анырба аҽны инаркны иахьтытцыз, иантытцыз иааизакны хронологиатә ҟазшьала иарбазарц.

Қьаазым Агумаа ҳлитератураҽы дцәыртцит 1933 шықусазы, даҽакала иуҳәозар, 17-18 шықуса данырҭагылаз аамҭазы. Ииашоуп, уи ууанӡа аҩра далагахьан, иажәеинраалақуагьы акьыԥхь рбахьан. Аха уаҩ дибартә, дикугуԥыртә дангыла 1933 шықуса рынахыс ауп. Абри арыцху иазгуаҳҭаз инаркны 1950 шықусанӡа инеԥынкыланы аҩыха шимамызгьы икын итцарӡа абжьы цқьа зхылтцуаз, аԥсҭазара иақушәоз ашәақуа аԥызтцоз акалам.

Қьаазым Ҟараман-иԥа Агумаа иажәеинраалақуа 25 рҟынӡа 1934 шықусазы итытцыз апоет ҽарацәа реизга «Раԥхьатәи ашьаҽақуа» ҳәа хыс измоу ашәҟу аҽы икьыԥхьын.

1939 шықусазы аԥсуа сахьаркыратәлитературатә журнал 3-4 аномер аҽы икьыԥхьит ароман «Селым» ацыԥтцәаха, ажәабжьқуа «Аетцәа», «Абаҳча ҽыц», насгьы иажәеинраалақуа жәпакы.

Иара убас 1940 шықусазы Москва итытцыз ажәеинраалақуа реизга—«Абхазская поэзия» ҳәа хыс измоу ашәҟу аҽы ианылт апоет иажәеинраалақуа рацәаны.

Абри ашықус азы (1940) Қарҭ итытцыз аԥсуа поетцәа рҩымҭақуа «ѳѱъѳ-

ъуро ѳоѱъоѳ» ҳәа хыс измоу ашәҟу аҽы ианылеит Қьаазым иажәеинраалақуа жәпакы.

1947 шықусазы Хухут Бҕажәба иредакциала итытцыз ашәҟу «Аԥснытәи апоетцәа» аизгаҽы ианылт Қьаазым иажәеинраалақуа маҷымкуа.

1948 шықусазы ашәҟуҭыжьырҭа «Зариа Востока» итнажьит шәҟу хуҷык «Абхазская поэзия» захьӡыз. Абраҟагьы икьыԥхьын Қьаазым иажәеинраалақуа.

Аха иҳәатәуп хазы шәҟуны апоет иҩымҭақуа адунеи шырымбацыз. Иашаны иаргьы иҩымҭақуа еизганы итижьыртә аха имамызт, аибашьра, анахьарахь аԥсҭазааратә лахьынтца даҟьеит. Аха уи акум ара иаԥырхагаз.

Ишдыру еиԥш, аамҭала Аԥсны иҟаз Ленинтә милаҭ политика аилагара иахҟьаны иуадаҩхеит аԥсуа шәҟуқуа рҭыжьра.

Иага убас акузаргьы, Қьаазым иеиԥш иҟаз апоет ирҽиамҭақуа еизганы аԥхьаҩ иаурц ахуҭазижьҭеи акраатцуан. Абри аганахьала дахуаԥшуа, Хухут Бҕажәба иниициативала, иредакциала 1949 шықусазы Қьаазым Агумаа иажәеинраалақуеи ипоемеи хаз шәҟуны итытцит. Ари аԥсуа аԥхьаҩ дзыргурҕьоз акакун.

Уаҳа апоет иҧсы ҭанаҵы иҩымҭакуа хаз шәҟуны иҭытцны имбеит.

Апоет идунеи аниҧсах ашьҭахь 1951 шықусазы, Аҧҳәынҭшәҟуҭыжьырҭа қырҭбызшәала иҩымҭакуа жәпакы еиҭаганы иҭнажьит. «Ажәабжьқуеи ажәеинраалақуеи» ҳәа хыс иаман уи аизга.

Аҵыхутәан, 1955 шықусазы Аҧснытәи Аҳәынҭқарратә шәҟуҭыжьырҭа иҭнажьит Қьаазым Агумаа иҩымҭакуа реизга. Ари ашәҟу гукала аҵьа адбаланы еиқуиршәеит, аредакциа азиуит изаамҭанымкуа зыҧсҭазара иалҵыз аҧсуа поет Алықьса Лашәриа. Аҧхьажәа бзиа ацитцет акритик Хухут Бҕажәба.

Абри ашәҟу аҿоуп аҧхьаҩ Қьаазым иҩымҭакуа зегьы еизганы иахьибаз. Аха абраҟагьы зегьы шзанымлаз ҳәатәуп. Уи алада, ашәҟу анҵәамҭахь иазгуаҳҭап.

Иара убас Қьаазым Агумаа иҩымҭакуа рнылеит 1958 шықусазы, Қарҭи Москвеи иҭытцыз «Аҧсуа поезиа» антологиакуа рҿы.

А П О Е З И А

РАҦХЬАТӘИ АШЬАҾАҚУА

Қьаазым Ҟараман-иҧа Агумаа аҧсуа литератураҿы зегь раҧхьаҙа дцәыртцит дпоетны, нас ажанрқуа зегьы еицизеиҧшны дҟаза бзианы даақугылт.

Уи раҧхьатәи иажәеинраалақуа иреиуоуп «Ҧхьаҟа ҳцоит». Акьыҧхь абеит агазет «Аҧсны Ҟаҧшь» адаҟьаҿы 1932 шықусазы.

Араҟа апоет ашәа рзиҳәоит аҿыц еицынхара знапы алазкыз иуаажәлар. Уи иатцшьны ажәлар реилкаараҿы инеигоит аамҭа зтәу, изцу аҵьа иатцагылаҩны хатә махуҿала акрызуа ажәлар шракуу.

Убас иҟаз аҩымҭакуа убри аамҭазы ҷыдала акыр рытцарк'уан апоет ижәлар рзы. Урҭ аднаҧхьалон аҧсҭазаара ҿыц, инагҙаны агура днаргон ажәытәра, ала-

шьцара имҟулха ирхажьыз ҽааҳәыра амоукуа иниакукуа ишцаз, насгьы убри ииазааз аҧстазаара иахьынҧашалоу хәа зәыр дҟаларгьы дрыцхамшьакуа дҧыххаа дшықутахауа. Ҳазызырфып иара ажәеинраала ахата:

Ҧаса итәыуаз,
Ҧаса
Игуаҟ'уаз,
Иахьа дыччоит,
Дгурҧьоит
Ибзиоуп иразҟы.
Арыцха агуаҟ
Рнапы
Еибаркы,
Аҧьефхәа, иасны,
Ҧхьаҟа ицоит!
Рымч рылшара
Зегь еизакны,
Рыпланқуа рынагзаразы
Иқупҧоит!
(«Ҧхьа ҳцоит».)

Хара ҳцаанза абратәҟьа исҳәарц стахыуп: ҧхьаҟа ипоет духараны хлитературa иазгылоз Қьаазым рапхьатәи ифымтақуа рҽы инаркны даапшит ихатә бжьы иханы.

Ииашоуп, арт ашықусқуа раан апсуа

жәеинраала, уи ашьатаркфцәа Д. И. Гулиеи, С. И. Чанбеи, И. А. Коҧониеи рфымтақуа тәатәы шьаҟаны ишатәгылазгьы иахьа еипш итышәынтәаланы, ахатә закуанқуа ылхны уажәеипш амфа ду иаша аҽеитцыхны ианымлацызт.

Абри аериод, 30-тәи ашықусқуа, апсуа литература аҽиаразы аитаира епохак иафызан. Уи ус шакуу шаҳатра ауеит иара алитература аҽиашьа апроцесс, уи иалалаз ахьз ҽыцқуа. Убарт ахьз ҽыцқуа, абафхатәра зманы хлитература иатцагылаз дреиуан Қьаазым Агумаагьы.

«Ашәҟуффы ишәышықуса дызтагылоу аамта дапоуп» хәа иффуан аурыс революционер-демократ ду Н. Г. Чернышевски. Убас ауп иагьшыҟоу. Уи дышәҟуффым иага абафхатәра бзиаху имазаргьы, дызну аамта бзианы ианизымдыр, иҟало-ианыло ахтысқуа ауаажәларратә процесс аҽиашьа иакуршәаны, иалкааны уи иацхрааура актуалтә темақуа ибжьы анизрықумырга. Избан акузар, ауаажәларратә пстазараҽы иҟало зегьы алитература ианыпшлароуп. Иара убри азоуп Н. Г. Чернышевскигьы 100 шықуса уажәы апхьа иихәаз ажәақуа иахьагьы атцак ду рыманы, ҽыц иизшәа рыпсы таны изыҟоу!

Апсны 30-тәи ашықусқуа раан им-

ҩаԥысуаз аиҭакра дуқуа ртемп аҽеакуршәан ицон ҳлитературагьы. Уи иатҵагылаз апоетцәа зегьы реиԥш, абри 30-тәи ашықусқуа рзы анхара-нтцыра, ақыҭа нхамҩа, аиндустриа ԥхьаҟа аҿиара иаҿыз дазшәаҳәаҩны дықугылоит Қь. Агумаа. Уи ҿыц игоз ибжьы аԥсҭазаара лаша агуеисыбжь акун пафосс иамаз.

Абри аамҭазы Аԥсны зегь раԥхьаза акуны аира иалагеит аиндустриатә қалақь Тҟуарчал. Ари хҭыс дун, иҿыц цәыртцран ҳреспублика зегь аԥсҭазаарақы.

Аԥҭа ԥыжәжәахақуа зҿаҳәуа, еиххәаеитцхәа аҽарҳақуа реиԥш игылоу ашьхақуа ирымоу амал хазына — «ахьы еиқуатцәа» Ҳаԥсадгьыл иарҭарц асовет уаа ҭалеит Тҟуарчал. Урҭ русура агуеисыбжь нархыҩит Тҟуарчалтәи абахуқуа, ашьхақуа.

Иара убри азоуп аԥсуа литературақы Тҟуарчал аргылара тема хаданы изыҟала. Усҟан аԥсуа поетцәа азәырҩы еиҳыԥшын ркаламқуа шьҭырхит иазшәаҳәарц ҳреспублика аиндустриатә қалақь Тҟуарчал. Ҳашәҟуҩцәа, ҳпоетцәа изыхцәажәоз темак шакузгьы, досу ихатә мҩала, Тҟуарчал ҧасеи уажәи еиҿырԥшуа, аҩымҭақуа аԥыртцауан.

Тҟуарчал аргылара атема лымкаала

иазҿлымҳаз иреиуоуп Леонти Лабахуа, Леуарса Кутниа, Ьаграт Шьынқуба, нас ҳазҿу апоетгьы. Ииашоуп, ари азтцаара иахьагьы игугуҭажьым аԥсуа поезиақы. Аха усҟан иахьҿыцыз аҟнытә еиҳа ихҭакны ирыман.

Қьаазым Агумаа «Тҟуарчал» ҳәа иифыз ажәеинраалаҿы илшеит аԥхьаҩ дархуцыртә, игуникылартә иссиршәа иԥшзоу, хкы рацәала еилаԥсоу Тҟуарчал аԥсабара аарԥшра. Тҟуарчал адгьыл, абнеиқуара ажәытә изырлашьцоз рацәазан. Аԥсҭазара ҭахулакын, аԥсуа иԥхьарца цьабон. Қьаазым ҟазарала иара аԥсабара ахаҭа ацәаҩа иадҳәаланы иҳәоит ҧаса ишыҟази, уажәы ишыҟоуи. Иаагап ажәеинраала аҟнытәи цәахәақуак:

Абнеиқуара ахашьшьы
Аԥсҭа гуаҩа лашьцан,
Ашәаԥыцьаԥ еиқушьшьы
Бҧьы иатҵәала иԥшзан.

Уажәы ишҧаҟоу, унаԥшы,
Аҭынчра ҿыхеит иахьа абра.
Ладеи-ҩадеи инезакны
Абзазара шыкьуеит азхара.
(«Тҟуарчал».)

Ари ажәеинраала зызкыу атема усҟан излактуалыз адагьы, аԥхьаҩ аинте-

рес ик'уан ибзианы еихышәшәо иахьҩыз азы. Иара убри азоуп иахьагьы аху замырзуа.

Қьаазым Агумаа иаҧсуа тематика дҭытцны, адунеи зегьы дыкуҧшуан, ибон еилыкка аиашеи аиашамреи реикуҧара. Ибон марксизм-ленинизм аидеиакуа планы аҳәаакуа шарҭбаауаз. Уи аидеиакуа еиднакылон аусуцәеи анхацәеи, иарҷеыхон, ирыҧхьон акуҧарахь.

Гитлертә фашизм Германиа зегьы иара анапаҷеы иааган амчра анага, Европатәи атәылакуа жәпакы иаразнак ахуура иҭанаҭеит. Иара убас иарбаандаҩнатәуан, абахҭа хьшәашәа иҭанажьуан апрогрессивтә идеиакуа рзы икуҧоз, ауаажәларра рус аҷеы акыр иаҧсаз ауаа. Убарҭ рхыҧхьазараҷеы дыҡан аболгар жәлар рпҳа иаша Г. Димитров. Аха уи игу камыжькуа аиашазы, аусуцәа рыкласс азы иалукааша акуҧаҩ иакуны, шәара ззымдырзо коммунистны дыкугылоит, афашизм ҷаҧеуа. Иара убас ауп апоет Агумаа иажәеинраалаҷгьы аҧхьаҩ Димитров дшибо.

Ашьажәцәа рсуд
Мцымзар егьзымҳәауа,
Аиаша уман
Уажәлеит гушҧыла,

Миллион уаа рыгуҭыха
Ҷыкала иҳәауа,
Гукажьра ҡамҵакуа
Урақуҧон мычдула.
(«Аҩыза Димитров».)

Абраҡа инымҩатәны иаҳҳәоит ажәеинраала анҩыз аамҵазы, аҧсуа поезиаҷеы аполитикатә-публицистикатә жәеинраалакуа зынза ишмаҷыз. Убри аҡнытә мацарагьы ас иҡаз арҷиамҵакуа аҧсуа ҧхьаҩ иполитикатә хдырра азырҳараҷеы акраҵанак'уан. Насгьы, иазгуаҭатәуп абри атематика маншәаланы ишицааиуаз апоет. Иаагап ҷырҧштәыс абарҭ реиҧш иҡоу ажәеинраалакуа: «Урҭ рымаза», «Ажәлар рымч», уҳәа убас егьырҭгьы.

Ихуҵны еикуршәоу ажәеинраала «Акомҷар рашәа» агура ҳнаргоит апоет ибаҩхатәра, ирласны аҧхара ззааиз аапынра еиҧш, аинылара, аҧшзахара ишаҷеыз. Ҳрыҧхьап «Акомҷар рашәа» аҡнытә куплетқуак:

Октиабр аныҳәа
Ҳаҧылап аҧьараҳәа,
Ҳнеилап раҧхьа
Ашәа ҳәо;
Аҧхьа ҳгыла
Ҳаивҵагыла
Аҧша ҡуанда

Еизыҳәҳәо.
Ҳамҩа инаго
Иҳамазклакгьы
Наҟ иаҧырхраҵ
ҳақупҧалап.
(«Акомҽар рашәа».)

Араҟа апоет алиризм атцатцаны ашәа рзиҳәоит Октиабр аныхәа абираҟ ду иатцагыланы есааира ҧхьаҟа инеиуа асовет ҽар, акомҽареидгылаа. Уи баша иҳәом «ҳшьаҽа риашо, амҩа иаша ҳхымҟьазакуа ҧхьа ҳцалап» ҳәа. Апоет ибзианы идыруеит Ленин ду имҩа икуу ахааназ еитцахара шырмыхьуа.

Қьаазым раҧхьатәи иажәеинраалакуа иреиуоуп «Асалам сан лахь». Автор араҟа длеигурҧьаны акалам лзышьтих'уеит аҽатә ҧстазаара еилкааны амҩа иаша икулаз ан. Атоурых аҽы ишыҟаз еиҧш, ахакуитра зауз ажәлар, аҧстазаара гурҧьаху рхатә махуҽала еицырзеиҧшны ачаҧара ианалага, аколнхаракуа еиҽкааyа, аицынхара аус аҧьараҳәа анапы анадыркы, азнык азы дара ацьанхаҩыжәлар ргупкуа рыҟнытә имачыҩзамызт аитакра дукуа иҟалаз ззеилымкааyаз ауаа, еиҳарак зыкурахь инеихьаз, ажәытәра ижьакцан излаҿхьаз. Урт злиааз, изышьцылаз, иаразнак революциатә мчыла ианыцкьаха, аҽатә ахь рхы ус имарианы иазымцеит. Ажәытәра бзиара дук шаламызгьы рдыруан, аха ргу азхьааyашәа иҟан. Акы, уи зыхкьоз дара ахьтарадаз, алашьцара ихутцагуаны шәышыкусала иахьхуаҿыз акун. Ҩбагьы, урт еита ирҧырхагахон макьанагьы инаизаны икумзаацыз ана-ара зцәа ита ны инханы иҟаз амучацәа, акулакцәа, тауади аамстеи иреиуаз ауаа.

Апоет дзыхцәажәо ан раҧхьа лгу назомызт, ишәи-ҧшьиуа дашьтан азакуан ҽыц. Аха атцыхутәаны дымҩашьо лхаҽы иааит, лыла иабеит лара дышиашамыз. Ҧаса «ҳаи шьыри сыкамындаз» ҳәа дгункьуан, аха дышнеи-шнеиуаз аҽатәра лылсит, аамта ахы лнардырт. Апоетгьы длызгудууа ихәауеит:

Сан бабаҟоу
Ацҳа быкусит,
Уажәшьта бшәауам,
Бгу тархеит.
(«Асалам сан лахь».)

Қьаазым Агумаа ирҽиара аус аҽы акырза ицхрааит, алитератураҽы амҩа тбаа даннатцеит атцара тауа ҳахтны калакь Москва данықаз. Уаҟа апоет иблала ибон иахьеи-уахеи хтәыла аҽиара ишаҽыз. Ибла иабоз аитасракуа зегь

Қьаазым школк изафызан. Иртон, аҧстазаараҿы иактуалтәу атемакуа ирылхны ажәлар ргуеисыбжь, русура зныпҧшуаз афымтакуа.

Уи аҧьараҳәа дыкугылт аҧстазаара ҿыц иапҧырхагоу ажәытәра иннажьыз, ацәгьа-мыцәгьакуа пҧыххаа икутцауа...

Амш еилахулеит,
Аетцә цәыртцит,
Амшын гуаа
Аҟуара иасуан.
Амца еихулацәеит
Алфа ацәызит.
Аҧша хьшәашәа
Иахьа иасуам.
(«Амҳаҷьыр».)

Абас иалагоит апоет Москва даныҟаз иифызаж әеинраала бзиаху «Амҳаҷьыр». Ари афымта зызкыу ахтыс — амҳаҷьырра аҧсуа ианиҳәо, даналацәажәо иху-ижьы каҳаза имгыларц залшом. Избан акузар, амҳаҷьырра аҧсуа жәлар ирзыҟалеит имилаттә уаҩеимшхараны. Итацәит аҧсуаа зкьышыкусала ирцьыныцьны иахьыкунхоз рыҧсадгьыл пҧшза Аҧсны атыпҧкуа иреиҧьыз жәпакы. Академик Н. И. Марр ишазгуеитаз еипҧш, пҧсыуада, пҧсыуа бжьыда итацәит акытакуа рацәаны.

Апоетгьы абри ижәлар азалымдара изыкушәаз азтцаара даналацәажәо, ихыигу ҕуҕуала инархьуеит. Згу ирыцханамшьода хыпҧхьазара рацәала атырку ҕбакуа иртажьны ихыхухуала иргоз ауааіҧсыра. Урт зхытцуаз акьапҧтакуа араху еибарҟааua, алакуа еибарҟыууа иаарыкухауан. Аха ажәытәратәи агуаҟра ажәытәра иагеит. Аҧсны икаххаа иазшеит Октиабр ду иабзоураны.

Иахьатәи шыҟоу
Сара ишәасҳәом
Ишәымбо акузам
Ус иара.
Шәахьынапҧшлакгьы
Шәыла иабоит
Аҧсны какаҷха
Иапҧшзаза.
(«Амҳаҷьыр».)

Абас иҳәоит апоет ажәеинраала антцәамтаҿы.

Аҧсуа литератураҿы Ленин ду изкыу иреиҧьу ажәеинраалакуа иреиуоуп Қьаазым Агумаа ифымта «Ленин». (Ифуп 1934 шыкусазы.)

Араҟа автор иааирпҧшуеит Ленин ишҟа аҧсуа жәлар ирымоу абзиабара, уи ахааназ дшыпҧсым дара рзын, мра шеишеины дшыпҧхауа, иус иаша абипҧа-

рақуа ишьаҭамырзганы ишырзыҟалауа. Ленин иҧсра амшқуа игуаларшәауа (аамҭа уи аахыс акыр шыбжьысхьоугьы), агура изгом иҧсра:

Дызусда, дарбан,
Дызусда, дарбан,
Изҳәада ари еиҧш
Ленин дыҧсит ҳәа?!
Ленин абар!
Ҳара дҳацуп,
Имҩа ҳануп,
Атәыла рҽиауа.
Ҳара даҳхашҭуам,
Ленин бзаншгьы,
Иус ду ҳама
Ҧхьаҟа ҳцоит.
Ленин
Дыкан
Ленин
Дыкоуп,
Ленин
Дкалоит.
(«Ленин».)

Ари ажәеинраала Маиаковски истиль, иформа ала ишыҟаҭоугьы, апоет илшеит ихатә бжьы ахаҭаны игуҭакы аарҧшра.

Ажәеинраала шьахуқуа рахь иуҧхьазартә иҟоуп «А-17-тәи апартеизара ду гуамч дула иззеизауа». Абраҟа апоет деигурҧьоит хтәыла аҽиара. Уи ибоит Ҳсо-

вет Еидгыла аҭаацәараҽы Аҧсыngьы гухутәыхьзарала азҳара, аҽиара ишаҽу. Аразҟы мҩа иану аҧсуа жәларгьы, акуҽиара дуқуа рыманы иаҧылоит ари аизара ду.

Анемец шәкуҩҩы ду Гиоте иҩуан, аҩра иалаго иҭышәынтәалааназа х-категориакны иушар алшоит ҳәа. *Актәи:* раҧхьа имарианы, насгьы уи аҟара итҵаулацәамкуа. *Аҩбатәи* акатегориахь иатҵанак'уеит иҧуҧуаны иҟатҵоу, аха аҩымҭақуа зегьы неибеиҧшны зеилкаара мариам, ажәакала инаҙаны игулыршәам. *Ахҧатәи,* зегь реиҳа аилкаара марианы, иара убас зегь реиҳа иҧуҧуаны аиҽартәра, аилатҵара. Абарҭ ах-категориак дырҭымсырц залшом, аҟазара иашазы ишаны, абаҩхатәра зманы игылоу. Абри анемец шәкуҩҩы ду ицәаҳәақуа изурхар ауеит, иагьитҵанак'уеит ҳара ҳ-Қьаазым. Раҧхьа азы аныҵытҵытҵәкьогьы ирдыруеит изыхьзар. Аха азыхьгьы ашьҭра цқьа илнагааназа ҧыҭраамҭак изамкуа анеира иалагоит, нас ицқьаза аҽынанахоит ахьхьа-хьхьаҳәа.

Қьаазым ипоезиагьы ҽыц иаапҧшыз азыхь иаҽурҧшыр ауеит.

Раҧхьатәи иҩымҭақуа сахьаркыратә ҟазаралеи идеиатә ҵакылеи инаҙаны иахьынзарыхуҭаз ихатәааны иҟамызт, икуадан. Аха аҧсуа литература далаланы

ҧхьаҟа дца-цыҧхьаза, дыбуҩуаза ҟаза дук иаҳасаб ала ашәра даҽын.

Аҧсуа қытақуа асоциализм мҩа ианыланы ҧхьаҟа ацара иаҽуп. Урҭ русура агуашьамх атҩоуп, имышхурбзазагоуп.

Апоет абас имҩаҧысуа ахҭысқуа, ақытақуа рхаҽы економикалеи культуралеи изыҧсах'уа, иара дреигурҧьаны ашәақуа рзаҧитҩоит, лымкаала аамҭа иафырхатҩоу ауаа ихы нарықукны. Убри адагьы иаҽаҧиеуеит, ирҽаастоит абаҩданцәа, амучацәа, аусура збар ибналауа, иара убас классла ирахум ауаа.

Ажәеинраала «Абыржәоуп ахатцара» аҟны ахыуҳәа уналагылоит темп ҕуҕуала еилашуа анхацәа русура. Ҳахуаҧшып уи:

Уаха-саха, улаха-уҩаха,
Ҳаит иухьзеи уццакы,
Иаҳьа уатҩы, уахык ҩаха,
Ҳалшәыргароуп еизакны.
Дарбан уаҟа излымшо уаҳа,
Атәароума иҟоу иахьа абра?!
Махуҽа ҕуҕуала, умаҕра уҩаха,
Уашьҭал ҕьеҩла ҧхьацара.
(«Абыржәоуп ахатцара».)

Иццакны иаҧхьо ауаҩы азнык азы аилыхара ада акгьы ыҟамшәа ибар илшоит, аха ус иҟам ажәеинраала. Уимоу ас аусура процесс иақушәо аҩымҭа аҟатцара мариам. Акы, ибзианы идыруаза-

роуп дзыхцәажәо, ҩбагьы, имҩашьо абаҩхатәра имазароуп. «Абыржәоуп ахатцара», иуҳәар алшоит имажәуа гимнуп аҧьазы ҳәа.

1934 шықусазы апоет икалам итцытцны аҧсуа литература иалалт абарҭ реиҧш аҩымҭақуа: «Гыд итаацәа», «Ҩыцьа аашьацәа», «Амаца иасуа ауаҩы, абар Гуда ныҟуаҩы», «Аҧсны», «Ҟубыз», «Атцх лашьцан», «Ашьамҩа».

Арҭ аҩымҭақуа конкретла рыхцәажәарахь ҳаиасаанза иаҳҳәоит: Қьаазым Агумаа уаҳа жәеинраала имҩзаргьы зегь акакун аҧсуа поезиаҽы уи апоет ҳәа ихьз аанхон. Ҳахуаҧшып, ҳаҧхьап уи ус шакуу агура аагартә. Иҟамлои, ҳара мыцху иҩымҭақуа бзиа иахьаабауа иаҩырҟьацәаны аҽхуаҧхьыз ҳҭиуазар? Ус аныҟалогьы ыҟоуп. Избан акузар, иарбанзаалакгьы бзиа лымкаала иубауа, агхақуа амазаргьы улаҧш уиаҟара ианыҭамшәогьы ҟалоит, итцашәазаргьы цьара ҕуҕуак акумзар уамхавсуеит. Алитератураҽы убас иалшоит иҟаларц.

30-тәи ашықускуа раан сахьаркырала игулҭәааны, идеиатә цакыла иҳаракны, аҧстазара ахата иқунаргылоз ихадараз азтцаарақуа ата рытауа, ажәлар риумор, рсамырҟул, рҟушра, рбызшәа цқьа ала иҩны хыхь еиқуаҳаҧхьазаз

аҩымҭакуа реиҧш иҟаз рцәыртцра куҽиара дун ҳпоезиазы.

Ажәеинраала бзиаху «Гыд иҭаацәа» иаҳнарбоит Асовет мчра Аҧсны ианышьакугыла, аҧсуа нхаҩы дзеиҧшрахаз, арыҧьарахь дышҳынҳәыз.

Гыд ҳәа ажәеинраалаҿы иаабо ауаҩы, азакуан ҿыц иабзоураны «иҧсы ҭалеит», хьаада-гурҩада, анхара-нтцыра далагеит. Ҧаса ус имамызт алашара, дыкҿацала дрыман шьоукы, агуаҟракуа ицәа инҭагзауа. Аха изшеит назаза ишизшарыз. Абри ахшыҩцак ауп ажәеинраалаҿы иҟоу. Аха араҟа ахшыҩзышьҭра ззутәу автор абри ииҳәарц иитахыз исахьаркны аарҧшра шилшаз атәоуп. Аҩымҭа убас иҧсҭазаратәу асиужет атаны, аханытә атцыхуанынза иуморла еибаркны, ҟазара дула еиҿаиртәуеит.

Заҟа аинтерес атцаны, далагозеи апоет Гыд анкьа дызлаҟаз ахьиҳәауа. Уи ацьа ус дазшәаҳәауа, дырхыччоит, раамҭа шиазааз дирбоит Цьыгуаҭанраа, ихы иаирхуоит дызлытцыз иуаажәлар рлаф, риумор:

Аамҭа еиҭасит, Лаҧшь игуҭасит,
Аҧша иасыз наҟ изҕасит,
Уи дарбылгьеит, дарҳәазеит,
Уасиаҭ ажәак имҳәазеит.

(«Гыд иҭаацәа».)

Қьаазым Агумаа, Леонти Лабахуа иеиҧш асатира зымпытцаманшәалахоз поетын. Урҭ машәыршақу акузамызт акымкуа-ҩбамкуа асатиратә жәеинраала фелиетонкуа зеицыр ҩуазгьы.

Ажәлар рзеиҧш нхара, рыргылара ду зхы алазмырхууаз, икьараандо аганкуа ирываз, хуарҭарак зламыз ауаа ҿаҧызеуаз апоет иажәеинраалакуа иреиуоуп «Ҩыцьа аашьацәа». Ари аҩымҭа аҧсуа жәлар рҿаҧыц ҳәамҭа аформа акырза иазааигуаны иҟатцоуп. Убри анаҩсангьы, иаразнак иугуаланамыршәарц залшом Аҧсны жәлар рпоет Д. И. Гулиа иҩымҭа «Ҩыцьа зцомызт, азәк дрыхьзомызт». Аха автор зынзак аҿыц цәа ахатцаны, арччага шәыгакуа рыла ирҿаастоит, асатиратә мцабз рыжәитцоит, рыҧсырҭа иақуиршәоит ҳаамҭа ҿыц иахьымзаз аашьацәа. Рыхьзқуа мацарагьы абанзанеиуеи?! (Иазгуаҳҭап: азәы ихьзын Аашьаныҟуа, егьи ихьзын Башаныҟуа!)

Абарҭ иаҳарбо ацәаҳәақуа рымацарагьы агура ҳдыргоит урҭ ииазаахьоу цьоукы шракуу:

Руазәы ихьзын Башаныҟуа,
Аус ибар дбыбуан.
Ҩызас диман Аашьаныҟуа
Арыжәтә анибоз дҧыруан.

Арҭ аҩыцьагь аашьацәан
Малакрыфа газацәан.
(«Ҩыцьа аашьацәа».)

Абцьар иаша иацназгоз сатиратә мцабзын ари ажәеинраала Башаныкуараа рзын. Автор антцәамҭаҿы иҳәоит:

Иахьа дара рзы зегь башоуп,
Ҩыжәроуп, зыжәроуп, уаҳа акгьы.
Аха ишнеиуа уа ирымбашеи
Усда ишхуарҭам арҭ цьаргьы.

Абри хыхь ҳазҿу ажәеинраала атема акырза иазааигуаны иҩуп еицырдыруа Қьаазым иажәеинраала-фелиетон «Амаца иасуа ауаҩы, абар Гуда ныкуаҩы». Араҟа апоет иҟьаҟьаза иааирҧшуеит акы иаҧсам ауаҩ ҭацәы исахьа. Гуда амацеи арыжәтәи рыда хуцырҭа имам. Иара иҩны игуара цкьыҿын, уажәы уашьҭан ишынеилаҳара игылоуп. Имаз, ихзыз амазара зегьы амаца иагеит. Аха иара акгьы ауухьаа имазам.

Имаҷуп ари ажәеинраала асатира аганахьала иацназго даҽа ҩымҭак аҧсуа литератураҿы, ас амца аҿытцыдд ицәажәо. Уи мшаҽны ианиҩыз еиҧш, иахьагьы аху акала имлакуц. Уимоу иахьагьы иҟьала-ҧаланы ҳаҧсҭазаара бзиаху иалоу азәык-ҩыцьак Гуда иҩызцәа рыҧсырҭа

иакуршәаны, икылкааны ихысуеит макьанагьы. Убранза исахьаркны иҳәоуп, еиҿартәоуп, уагьарлахҿых'уеит, уагьарччоит, уагьархуцуеит уанаҧхьалакь. Аҟьала гуҭакыда, аҧсҭазаара иалоу Гуда угуахы изыҧжәо ууаҟалоит. Иугуаҧхаиугуамҧха иуамхамҳәарц залшом адунеи иқуих'уазеи ас еиҧш ацәаҧеыга ҳәа.

Арифма аритм акы узавбом, илыҧшаахыу ажәала ихырҷоуп. Иуадаҩуп ас еихыҧхьо, апоезиа иашатцәкьала инеибеиҧшны, малырк цьара иамазамкуа аҩра. Иаагап ҿырҧштәқуак:

Уасла, уасла,
Угу утасла,
Уасла амаца
мазала.
Уаҟа уҧацха,
Уагуа, уатцха
Иаҿуп хлантцы
ацара.

Даҽеацьара:

Имацара
Амрацара
Ишьтацеиуа
Иҿаҧхо,

Имгуа азага
Изымдырзакуа
Ижәны днеиуеит
Деикуаԥхс.

Қьаазым Агумаа иажәеинраала бзиакуа иреиуоуп Қьаразаа ирыхьзынҩылоу «Ахьырԥар». Араҟа апоет ашәа рзиҳәоит ашьаԥха иалагыланы ажәлар рхақуитраз иқуԥоз Қьаразаа. Апоет илшеит усҟантәи ақуԥара епизод хуҷзак ала исахьаркны аҳәара. Аҩымҭа уанаԥхьо ула ихгылоит ақуԥара, улымҳа иҭаҩуеит абарҭ реиԥш иҟоу ацәаҳәақуа:

Ҟуах-х — ҟуеиҩ...
Ах, уҩ...
Ҟуах-х — ҟуеиҩ...
Ах, уҩ...

Ахҭыс дызлацәажәоз аҟалашьа иақуршәаны заҟа изымариаз Қьаазым акуплет ссирқуа рыҟатцара! Леонти Лабахуа иакумҵар, шамаха дмаҷуп Қьаазым ари аҟазаҵаҿы имазкʻуа.

Ажәеинраала «Аԥсны» аҿы апоет ашәа азиҳәоит Аԥсны економикалеи культуралеи ақуҿиара дуқуа иамоу. Уи ашәҟакаҷра мҩа изқуу деигурьоит апоет. Ибоит ишанытцыз ажәытәтәи агуаҟра рыцҳаратә дамыԥқуа. Аа, урҭ рзы ишиҳәауа:

Рыцҳареи гуаҟреи хаҵала ирзуа
Аԥсҭазаара беиа иазцоит жәлары.
Ацәгьа зыршуа акласскуа ныхʻуа,
Азеиԥш дунеи рчаԥоит иԥуԥуаны.
(«Аԥсны».)

Асиужет змоу жәеинраалоуп «Атцх лашьцаԥ». Ари аҩымҭаҿы аԥхьаҩ ибоит апионерцәа ҩыцьа иҟартцаз афырхатцара. Урҭ аколнхара ҿыц иаиуз атрақтор еикудырхоит, ажәлар раҕа Лаԥшь иԥхасҭеитәырц дшаҿыз.

Аколнхацәа аԥхасҭа рызҭарц иаҿыз Лаԥшь абас дихцәажәоит апоет:

Ашоура цәгьала
Уи даргуаҟʻуеит,
Амҭа ааисуа
Дҭатәоуп.
Ииуа издыруам,
Дмадаҕь-мадашәоит
Амамиқуара иҿатәоуп.

Ииашатцәкьаны, аԥсҭазара ҿыц изатцамгылаз, уи классла иаҕаз ауаа инханы иҟаз рдац-мацқуагьы, ирылшоз ала ацәгьа-мыцәгьа аршра акун изышьҭаз. Еиҳарак еитцарҟьон ақытақуа рҿы аколнхаракуа рышьақургылара. Урҭ ргу иажьон, колнхарак ахантәаҩцәа ршьыр уи аус уаҳа ԥхьаҟа изымцарашәа, ихыбгарашәа. Аха ииазаауаз акласс, аԥсуа жәа

ишәло еиԥш, алажә аԥсымҭазы ицҳаусит ҳәа ирҳәо акун урҭ зҽыз.

Анхаҩыжәлар агуаҽеанызара рыртон, ажәлар раҕацәа ҽаԥыреуан асахьаркыратә ԥҭамҭакуа. Ҳлитература мцы зымҳәо бԥьарны игылан Мыкычраа, Сеидыкраа, Патыхураа реиԥш иҟаз ахумгакуа реилаԥыххааразы.

Аколлективизациа атематика иазкыу ҩымҭоуп Қьаазым Агумаа раԥхьатәи инеиҭыхыу иепикатә рҽиамҭа «Ашьамҩа».

Апоемаҽы автор иаҳирбоит ииазааз акласс ахыху-мыху инхаз аҭыхутәантәи рыкуԥара, нас уи акуԥараҽы дара шаҭдахауа, имчыданы ишаанхауа аԥсҭазаара лаша змоу ажәлар рҽеаԥхьа.

«Ашьамҩа» иалоу аперсонаж гулагьы, ԥсылагьы хараза дырзааигуоуп Мыкычраа. Ииашоуп, Тыкуа апартиачеика аиҳабы аҟама иԥршьны дишьуеит, аха ацәгьа зуз хара дзымцеит, иаразнак ажәлар дырк'уеит.

Ари раԥхьатәи поеманы излаҟоу ала, асахьаркыратә ҟазареи аидеиатә цакы аҳаракреи апоет иахьынзахуҭаз илымшеит.

Аԥхьаҩ еилыкка ибом ихаҽы инхаша ахаҽкуа, типрак рылоуп ҳәа иҳәартә еиԥш. Цьара-цьара акы иалаҳәазамкуа

иуԥылоит аикуԥхьазаракуа мацара. Уимоу икылыршәшәаатҽәҟьаны уахуаԥшуа уалагар, адура иҭнамгозар (ус иауам аха...) апоема ҳәа ахьзутцартә иаҭаххаша ахуҭакуа, адеталькуа рыла ихатәаам. Ииашоуп, иҟоуп аконфликт, аиҿагылара. Ицәгьамкуагьы ицәыригоит уи иалахуу ауаа. Аха акомпозициа акульминациа аҟынза изымнеит, ихнаԥааит аритрикатә цәажәара.

Убри анаҩсангьы, апоема ацашьа акырза ишьҭракуланы иугуаланаршәоит Леуарса Куҭниа ипоема «Шьаризан». Амала формала, ҩышьала зынзак ихазхазуп. «Шьаризан» ҩуп А. С. Пушкин и-«Евгени Онегин» астрофа иазааигуаны, «Ашьамҩа» — Маиаковски иҩышьа астиль иныкурԥшшәа.

Апоет Қьаазым Агумаа ипоезиа есааира азҳара иаҽын. Уи ҭбаахон, сахьаркыралагьы иттәаауан данкуԥшыз ицәагхоз ашәыгакуа рыла. Уи иҟазара ашьҭытцра иакушәон аԥсҭазара ахаҭа, уи аилашыра далагыла дҩеиуан апоет ибжьы царза.

Илахҽыхза аԥсҭазаара цәа рыҟунышьшьы иҩу ажәеинраалакуа иреиуоуп «Ачара», «Акомҽар», «Уахылатәи сахьакуак», «Қолхида», «Аколнхацәа рашәа».

Асатиратә жәеинраала «Уо ерашьа,

Пышә абаша»[1] аҟны апоет даҳирбоит Пышә ҳәа аколнхара хантәаҩык, уаҩ ҭацәык, уаҩ гуаҩак. Арахь дҽыжәкьакьа аколнхацәа дрылоуп «аус шҧашәымуеи, шәзырхьанҭазеи» ҳәа. Аколнхацәа рус агухьаа икҙам, адәахьы ауаа иахьраҳауа аҟнытә акы иҳәоит акумзар, ихы мацара ауп дзышьҭоу. Ицәазна ыжәны ишабалак драцәажәоит иуааажәлар. Урзыҙырҩыр, иажәакуа ухлахаҭ дыргьыжьып:

Еи! Шәышҧаҧшу шәдыҫа,
Атаххәа сшәыс шәеизыҫцап,
Шәҧахны амшын шәынхыстцап...

Аха ари иҩыза аколнхара ахантәаҩы ҧырхагамзар, хырҳагак зламыз иус даҧырыргеит. Уи нахыс анхацәагьы рыҧсы ргеит, аколнхарагьы ҧхьаҟа ицеит.

Ари ажәеинраала аиумор ду атҵаны иҩуп. Автор заҟа дакушәозеи ам-ееи ихыччашьа, аҧхьаҩ дзыргачамкша ацәаҳәакуа рыҧшаара. Иаагап ҿырҧштәкуак:

Шәак наххәанда, уо ерашьа,
Иузамҭазо уи аҳәашьа...

[1] Ари ажәеинраала Леонти Лабахуеи иареи еицырҩит.

... Уо ерашьа, уо ерашьа,
Абан дахьнеиуа Пышә аҩашьа.
Унан хкыдкьа, унан хгуаша!
Алахь ҿаша, Пышә абаша.

Абас аҧсуа хьҙыртәра ачыдаракуа анырҧшуа автор иажәеинраалаҿы дҿаҧиҿуеит абарбарҩы, ажәлар рҿы изтыҧым ауаҩы. Иара анхацәа ражәала иуҳәозар, уи иху атҵәы ахьыршьит. Ажәеинраала «Уо ерашьа, Пышә абаша» ҩуп аҧсуа жәлар риумор атҵаны, ҕуҕуалагьы иҿаҧнаҿуеит, ирыкуҙбауеит чышә-мышәк хдыруеит, ажәларгьы ахы раҳҭоит ҳәа ибакьуа идәыкуу, арахь акгьы иалакҙам ауаа гуаҩакуа.

Ари аҩымҭа егьарааны уаҧхьаларгьы уҏу акуҿыҧьҙом, исахьаркны икатцоуп, ритми-рифмалеи ихырҷоуп валарҭак амамкуа.

Қьаазым Агумаа исатиратә жәеинраалакуа «Амаца иасуа ауаҩы, абар Гуда ныкуаҩы», «Ҩыцьа аашьацәа», «Уо ерашьа, Пышә абаша», аҧсуа сатиратә поезиаҿы илагала ҟаиматны икалеит. Иагьмачҙам абарҭ дара аҩымҭакуа ирҿыҧшны хлитератураҿы иалалаз асатиратә жәеинраалакуа. Ус анакуха Қьаазым Агумаа аҧсуа сатира ажанр ахәаа-

қуа еитцихит, иртбааит, иҽыԥшны ԥхьаҟа ицаз апоетцәагьы ҟалеит.

Қьаазым Агумаа ирҽиамтақуа еснагь тема хадас ирыман иԥсадгьыл гуакьа Аԥсны ажәытә, аҽатә, уи аҽатә ԥстазааратәы иамоу ақуҽиаракуа. Урт аихьзаракуа икалам дыртцаруан, ашәа ссирқуа жәлар ргу иақушәоз идырхәон. Убас иҟоу ажәеинраалақуа иреиуоуп «Колхида».

Араҟа апоет дагулаланы дахцәажәоит ари атәыла шәышықусала иахнагахьоу агуаҟракуа жәпакы. Уи ашәиԥхьыз зғымкуа имҩасыз аамта игуалаиршәоит исахьаркыу абарт ацәаҳәақуа рыла:

Алахь еиқутца шықусы шәкыла,
Аамта мҩасуан ишлаза,
Ашьха дуқуа еивтцагыла
Иԥшуан ныркәка хараза.
Игуааз амшынгьы атра итамгыло
Ацәқурҧа дуқуа аҟуара иасуан.
(«Колхида».)

Абарт акуплетқуа рымацара рыла автор иҳәеит Асовет мчра шьақугылаанза ажәытә Колхида аԥшаҳәа аԥстазаара заҟа ирыцханы, ишәикуамԥаны имҩасуаз. Аха Ленин ду имрахуага хааза, иҽәеазагаха Колхида ианалаԥха, шьатанкыла иаԥсахит ари атәыла ахаҽы. Махуҽеил-

ҳәала игылт ажәлар Қолхида аԥшаҳәа дыркаҵҵарц. Апоет иажәақуа рыла иуҳәозар:

Алахь еиқутца шықусы шәкыла,
Аамта имҩасуаз иԥшзаза,
Уи иагулиааит еивтцагыла
Абаҳча дузза, иԥшзаза.

Қьаазым ипоезиаҽы иҟоуп иманшәаланы, игулыршәаны иҩу ажәамаанақуа. Урт рхыԥхьазара маҵуп, аха арацәара акум зегь раԥхьа аус злоу, аус зланы иҟоу ахатабзиара ауп аҟазараҽы.

Апоезиаҽы ажәамаана иамоуп ахатә цыдаракуа. Зегь раԥхьазагьы, апоетцәа зегьы ирықуҽиом уи аҩра. Иара иатахыуп даҽа баҩхатәрак. Ааи, Қьаазымгьы иман ажәамаана иатахыз абаҩхатәра!

Ҳахуаԥшып ажәамаана «Ибадақьуаз амшә».

Аккара рцәажәо, агугуаҳәа ишнеиуаз арҩаш, шоурак азы зынза имаҵхеит, итабауама уҳәартә аҟынза инеит. Ари гуазтаз, уи ааигуа иҟаз амшә ибақьуа инталеит арҩаш ахьлеиуаз азыршьтра абас ҳәауа: «Амч исыло ахаҳә арҩоит. Арҩаш ччиа, уеижәхысло, утаба зынзак, уаҳа иуцлом, уара утабеит ҳәа сымхуцкуа, сзамҩа цәыспъуам шьаԥхыцла».

Аха амшә ишаҳәатцәҟьаз аусқуа ауцах, зынзаск ишымгуҧ‘уаз ала ишьақугылт. «Арҩаш гызмал ҭамбазеит».

Дук мырцқыуан азгьы хытцит,
Цәқурҧа дула зегьы ирхытцәеит;
Азы ишьҭнахит ирҳәазо
Амшә ақухула, ишҳәацәоз.

Апоет араҟа имаананы амшә иазкны иҳәоит, аха иҿаҧиеуеит аҧсҭазааараҿы дара рылшара ада акгьы зымбазо, азәы датәазымбазо ауаа. Ус иҟоу хара анаҧшра, аилкаара ахьрыгыу аҟнытә аҧсҭазааараҿы ганкахьы мацара иҧшуеит. Иахьа машәыршақу цьара амчра ахьамоу ҭыҧ татак рӧургьы, аехуара ихнах‘уеит, хатә гуалак рымазаргьы, амақарра иалагоит. Аха убас иҟоу ауаа цәыхьлыскуа икеикеиуа ашьха рҩаш атәазымбоз амшә иахьыз ауп даргьы ирыхьуа. Убас иҟоу ахаҿкуа иҟьала-ҧаланы ҳаҧсҭазаара лаша ҟалаҧсоу ацәа иалнахырц, цкьа инаҧшы-аапҧшырц ауп изиҳәаз аҧсуа жәаҧҟа иалхны апоет иҟаитцаз ажәамаана анцәаамҭа:

Ажәамаана цасҳәа ихуцым,
Иззеилымкааз ихьзуп дагуа.
Аҳатхужә убар уахымччан,
Аҩнытҟа иҭоу умбакуа.

Ахшыҩцак бзиа змоу, аҧхьаҩ дзырхуцша акоуп ажәамаана «Илаутцароуп ианааурых‘уа».

Ари аҩымҭа асиужет ҩажәак рыла еитаҳҳәап.

Зынрак азы аамҭа цәгьахеит, ас ду ауит, ихьтахеит. Ашәарахқуа еимдо игуаран, рыфатә иашьҭан, иҩ икуаруа. Амшә затцәык илеины аҭыҩра иҭатәеит. Алзынрак уаҟа иҭажьын. Ҽнак иагуалашәеит ахуаша аапҧынра шааиз, абнара шҿыхаз. Насгьы иҭытцит имлашьуа, афатә сышәҭа ҳәа аҩызцәа анапы нарымтцак‘уа, аха акгьы амоуит.

Ишаабо еиҧш исахьаркны агыгшәыгқуа рахь инарҧшуа аллегориатә ҟазшьа аҭаны иҳәоит:

Зегьы ижәдыруеит, уи мазам...
Измаҳаз иҟынзагь иназароуп,
Азәы изымдыруа ара иҳәазам:
Иааурыхырц азы зны илаутцароуп.

Абраҟа иҳәатәуп хпоет гулымтцәах ипоезиаҿы еснагь изаамҭанытәу атема игуцаракзаны дшахуаҧшуаз. Уи атематика иазкны иҩу аҩымҭақуагьы маҷзам. Аҧсҭазааараҿы ихадароу, ирцыхцыхтәу зцаатәык анцәыртцлак, уи ауааажәларраҿы анагаразы апоетцәа, иуҳәар ауазар,

имҭарсны адәы иныкҟулоит. Ҳәарада, ус егьахуҭоуп. Аха шьоукы-шьоукы апоетцәа рыццакцәара иахҟьаны, ишьҭырх'уа азҭаатәы ахьзеиԥшу аҟнытә иаԥырҭо аҩымҭакуа, иаадырԥшуа ахаҿкуа, еиҳараҙак рызнеишьа рцәеиԥшхоит. Уи иархьысхаҙоит аҩымҭакуа рхаҭабзиара. Избан акузар, досу рхатәы ала иахьынзахуҭоу астиль рыманы изыҟалауам. Аха Қьаазым изын ас узҳәом. Исатиратә жәеинраалакуа, иажәамаанакуа, иара убас ажәеинраала еизадакуа рыҿгьы, дышшаҙа «ҳанхароуп» егьи ҳәа аказен ажәакуа рыла ибжьы акуимыргеит. Уи дцәыртцит зхатәы бжьы зханы, зҩымтакуа зыжәлар рколорит атцатцара зылшо поет иашатцәҟьаны. Илитературатә усура зегьы гуамчс, пафосс иаман ажәлар зҭагылазтәи аԥсҭазара гурҕьаху.

Апоет иажәеинраала бзиахуқуа иреиуоуп «Ауаҩы аԥсаатә». Илыхьзынҩылоуп раԥхьаза акуны хьшьыцбатцас иԥыруа ажәҩан иатцалаз аԥсуа ԥҳәызба Мери Аҩз-ԥха. Уи иҟалтцаз деигурҕьаны апоет илзик'уеит иԥхоу ацәаҳәакуа. Абраҟа иацҭатәуп даҽеакгьы.

Қьаазым Агумаа иажәеинраала аниҩуаз, усҟан Мери Аҩз-ԥха аԥырҩы хәа акун дшырдыруаз. Уажәы уи аԥырҩы

хтәылаҿы дырдыруеит Аԥьынцьтәыла еибашьраҿы агумшәара ҕуҕуа аазырԥшыз, хатцала аҕа иҳаирпланқуа ԥыххаа иҭазцоз еибашьҩны, фырхатцаны. Мери Аҩзԥха лыхьз, иаалырԥшыз агумшәара Аԥсны зегь азын ихьзырхәагоуп.

Аԥсны атцара-лашара азырхараҿы, ԥхьаҟа алашарахь акылгараҿы аԥьабаа ду збахьоу, иалукааша аҳәынтқарратә уааҩәларратә усзуҩ Андреи Мақсим-иԥа Ҷоҷуа ихьзынҩылоуп апоет иажәеинраалакуа иреиҕьу руакы.

Андреи Мақсим-иԥа Ҷоҷуа Аԥсны азы иибахьоу аԥьабаа ду азгуаҭауа, 1940 шықусазы иҟартцаз аиубилеи аҿы даԥхьеит апоет уи изикыз ажәеинраала. Ҳарзызырҩып цәаҳәакуак:

Зқьыбла рыла уара угуарҭеит,
Агурацәа гурҕьоит уара узы,
Аԥьа ззубаз ауаа гуарҭак
Иҭабуп ҳәа уарҳәоит абыржәы.

Аԥсуа жәлар ртцара-дырра азырхараҿы уамажә аԥьабаа збахьаз Д. И. Ҭулиеи С. И. Ҷанбеи раамышьҭахь дыҟамзаргьы ҟалап А. М. Ҷоҷуа ивагылаша даҽеазәы. Уи имч илша, иԥсҭазара лаша зегь азикит Аԥсны аркакаҷра аус. Убри азоуп

апоетгьы изиҳәо «ҳаҭыр дула, гургарада, жәаҳаа ҟушла иуаазаз аҽар иҭабуп» ҳәа зуарҳәауа ҳәа.

Қьаазым Агумаа аамҭа ԥхьаҟа ицацыԥхьаза, итарадырра азҳа-цыԥхьаза, иаҳарак Ҳаԥсадгьыл ду ахҭны қалақь Москва атарахьы данца нахыс, ахалара даҽын апоезиа иашатәҟьа акуцәахь. Ибжьы гон иҽацаза, ихааза, ҳаԥсуа бызшәа ианаалауа, ҳдауаԥшь жәлар рыԥстазара ишацырҟьоу мҩашьауа. Уи мшаҽны иикыз иԥхьарца арахуцқуа иантаны иҳәон ашәа бзиахукуа.

Акритик дуззa Виссарион Григориԥьа Белински иҳәон еиԥш, апоет данпоетха, даҽазәы илаԥш атқыс иара итәы тарызароуп, ауаажәлар рыԥстазараҽы егьырҭ ахархь уаа ирымбо, ирызгуамҭо иаразнак игуеиҭароуп, насгьы убарҭ иҟаимҭо аҕуатаракуа еилыкка ажәлар ирбартә иҩымҭакуа ирныԥшлароуп.

Убас иҟоу апоетцәа рхыԥхьазараҽы хьаҳәхьачарада дургылар алшоит Қьаазым Агумаа.

Уи ипоезиа заҟа итаулоу, аемоциа иамоу, иатоу ацәаныррa ԥха машәыршәа ишыҟам ауп апоет ихаҭа ииҳәо илирикатә жәеинраала ҟаимат «Са сгуаԥхара» аҟны. Зны ҳрыԥхьап цәаҳәакуак:

Ишәалҟьа-мроушәа са сгуаԥхара,
Иахьа исзааины уатәы ицом,
Ицәырҟьа имааиҙеит уи ахала,
Ианаайуа имцаԥшьуп, иҽацоуп.

Жәаха смиҙеит, сара схуҷзам,
Сажәит ҳәа исытцгуам са слаба,
Сымҩа ҟьаҟьоуп, ихуашьзам,
Сгуаԥхара сыԥхьоит лабҽаба.

Избоит Ростов, Москва, Бақуа,
Аҟуа иаҩызоуп урҭ са сзы,
Харков збаргьы Бақуа мбакуа,
Калам шьҭысх'уеит аҩразы.

Ааи, апоет ипоезиа имцаԥшьын, иҽацан аԥстазаараҽы, аибашьраҽы! Уи игуаԥхара, ипоезиа «иԥхьоит лабҽаба», «имҩа ҟьаҟьоуп, ихуашьзам». Қьаазым апоезиа мыц зымҳәо бҵьарны дахуаԥшуеит. Иҭахыуп адгьыл даннатцы, игу еисуанатцы, аиаша арҳәауа, аиаша алаихьчарц. Абас ауп апоет апоезиа дшахуаԥшуаз. Иара убастцәҟьа ауп егьшыҟоу!

1939 шықусазы Қьаазым Агумаа иифызаж әеинраала «Са сгуаԥхара» ԥхьаҟазтәи илитературатә усураҽы ипрограмманы иҟалеит.

АЦӘЫМҬРЕИ АБЗИАБАРЕИ

Аиаша хьчо исҳәоит аиаша:
Сыҧсадгьыл исҭом даеазәы!
Қьаазым Агумаа

Дарбан поезаалакгьы, дҽыхамкуа, дҭалаҳа-малаханы, аҧсҭазаараҽы длахҽыхымкуа, дымбылуа, ԓнытцқала деизаданы, икуша-мыкуша иқало-иныло ахҭысқуа имныруа, аушәақу иаԓсуа ианалага, ауаԓы игу арцыхцыхра, иԓнытцқатәи дунеи арҽыхара, аргутәра зылшаша арҽиамҭақуа изаҧҵом, аҭахызаргьы иага рыла деибыҭаз, аҧсҭазаара аҧышәа имаз, баԓхатәрала дыҧуҧуаз, зегь акоуп дхьысҳахоит. Ари ас шакуу акырынтә иазгуарҭахьан аурыс литература акритика акорифеицәаареволиуционер-демократцәа: Белински, Герцен, Чернышевски, Ддобролиубов.

Ииашаҭәқьаны аҧсыуала иуҳәозаргьы, ажьаҧь мшыкуа ауатка аауам, иара убас апоетгьы ԓнытцқала деиламшыкуа, аиашеи ахуахуеи, абзиабареи ацәымҬреи меидыслакуа дзыԓуам, изаҧҵом ауаажәллараҽы хуарҭара злоу, насгьы абиҧараҽы анархa зманы иқоу аԓымҭақуа.

Қьаазым Агумаа зыԓнытцқатәи дунеи цаулаз, аиашареи абзиабареи ҧсабаратә-

ла зда-зшьа иҭаз, зцәа-зжьы иалаз, аҧа ицәымҬра мцаны изыҬраз, ахуахуареи ахуаҧсареи баны бзантцык ирнымшәауаз, згуҭбаа ҳалал поезиала иҭәыз, ахьзиаҧшеи ҳаҭыр ззақуз, афырхаҭара згымыз поетын.

Агумаа ипоезиа акырза ицауланы, аҧашәқуа аунашьҭхьан 30-тәи ашықускуа рынтцәамҭазы. Уи иахылтцыз арҽиамҭақуа аҧхьаԓцәа ибзианы ирылатцәахьан. Имԓашьо агурагьы ргахьан абаԓхатәра еицамк зманы игылаз апоетцәа дышреиуаз. Аха уи ипоезиа иреиҳазаз (иара иҧсҭазаара иатцанакʻуа апериодқуа рыла) акуаҧ ахь ианнеига, ипоезиатә мцаҧшь аҧыркьҳәа имкьаҵауа ианеибак, Аҧьынцьтәылатәи аибашьра аныкала ауп. Усқан апоет дааҧшит зеҬьаҭам аҧсыуа лирикны, ҳаҧсадгьыл ду гула-ҧсыла дапатриот иашаны, шәара ззымдырзоз солдатпоетны. Убарҭ илаз ацәаԓа бзиазақуа идырҧшзеит, ихдырҷеит апоет ирҽиамҭақуа, ажәак ала, еиҽырбааит сахьаркыратә напқазалеи идеиатә цакылеи навалашьак ҳәа амамкуа.

* * *

Ҭынч анхара иаҽыз хауаажәлар Ленин ду ирзааигаз, наззаза иҧсҭазаратәу ахақуиҭра рымхны, атәра инҭацаланы,

ауҕу хьанҭа нарыкужьны аҳра уа дҟаларц азы 1941 шыкуса, 22 ииун ашамҭазы Ҳаҧсадгьыл дакулеит Гитлер «уаҩ дызмыхуазоз» ир иманы. Ари ашьаартҭэыра зымҟутқьасауа, Ҳаҧсадгьыл, ҳча, хшьа иазыҩыз афашистцэа ирҿагыланы ҳажэлар зегьы азэк иеиҧш абцьар шьҭыхны, иқугылт хацэнмырха еибашьуа.

Аҧхьатэи амшқуа рзы афашист ры иҟартцоз ажэылара ҕуҕуакуа акырза ихьанҭан, насгьы ишэартан Ҳаҧсадгьыл ду азын. Аха ҳауаажэлар баагуараны аҕа хумга иҿагылт!

Убарҭ еицгылаз асовет уаа ирыланы иқуҧон жэытэнатэ аахыс аҧсадгьыл абзиабара, ахатцара мцаны излаз аҧсуаа ртцеицэа иашақуа. Азэырҩгьы хатцала аҧсра иаҧылеит.

Ацьынцьтэылатэи аибашьра аныҟала амшқуа инадыркны, ҳаҧсуа поетцэа рхы аладырхуит зегьы ирзеиҧшу афашизм еилаҧыххаа ашьҭатцаразы имҩаҧысуаз ақуҧара. Урҭ калам мацарала акумкуа мыц зымҳэоз абцьар шьҭыхны Асовет цьынць ахьчаҩцэа инарылагылт. Убарҭ иреиуоуп Степҧан Кучбериа, Леуарса Кутцниа, Қьаазым Агумаа, Кьытца Ачба, Алықьса Цьонуа, Чыцыкуа Цьонуа, Сандра Сангулиа, Михаил Гочуа иара

убас алитератураҿ ирылаз абаҩхатэра аапҧшаанза аҧсадгьыл ахьчараҿы ицэеит назаза имаапҧшзо апоет ҿарацэа, курала зынза икуҧшзаз: Сергеи Цабриа, Камыгу Хурцлаа.

Аҧсуа поетцэа, ашэҟуҩҩцэа афронт аҿы иҟаз, иара убас атил аҿы иҟаз рырҿиамҭақуа зегьы азкын ус затцэык — уи аҕа хумга иҧыххаара акун. Абри атематика акун асовет шэҟуҩҩцэа зегь раҧхьазатэи зцаара хаданы раҧхьа икугылаз. Урҭ рҩымҭақуа ирныҧшуан асовет жэлар фырхатцарала имҩаҧыргоз исамарҭалыз акуҧара ду!

Ҳара иҳалшоит иаххэарц, аҧсуа поетцэа, ашэҟуҩҩцэа Аҧьынцьтэылатэи еибашьра ду атематика иазкны аҩымҭа бзиазақуа аҧызтцаз раҧхьа дгылоуп Қьаазым Агумаа ҳэа. Уи аганахьала иара иҟынза уаҩ дызхамлеит аҧсуа дгьыл апоет ду Баграт Шьынқуба иаамҵыдрахаз.

Қьаазым ииашатцэҟьаны апатриот цэаныррa ду злаз, алирика цахэ-цахэ змаз азэы иакуны даапҧшит аибашьраантэи иажэеинраалақуа рҿы. Уи ахатца амца далагыланы, афырхацэа дрывагыланы, шэара изымдырзо деибашьуан. Иара убраҟа акун иахьиҩуаз амцабз иа-

ҩызаз аҩымҭакуа, еиҳарак алирикатә патриоттә жәеинраалакуа. Урҭ аҧҵамҭакуа ахыкуалаа иаҩызаны, имцабз цахәцаҳәны, афашизм агутҵәҟьа ҵнаблаауан.

«Амца салоуп, аҧсреи абзареи срыбжьагылоуп, аха зегь ҳаҧсадгьыл азоуп» ҳәа хшаҭарак, гуамҭрак изаҟаразаалакгьы изымдырӡо дыкуҧон, иагьаҧитҵон аҩымҭакуа.

Апоет, ҳазлацәажәо аперио́д азтәи иреиамҭакуа зегьы (1941-1945) еиднакылоит, программак аҳасабала ирзыҟоуп, аҧсуа поезиаҿы ишедеврун ҳәа иуҧхьаӡаша ажәеинраала «Асалам Аҟуаҟа».

Аҩымҭа «Асалам Аҟуаҟа» апоет хацәнмырха Брианскҭи абнаршәыраҿы апартизанцәа ротриад Чапаев ихьӡ зхыз хадара азуа данеибашьуаз, иуааҩәлари иҧсадгьыли рҿаҧхьа ишьҭеитцаз ҭоубоуп. Уи аҭоуба ҟаитцоит дызлытцыз ижәлар рышҟа абас:

Сара сеигӡом сшьа икаҭәоугьы,
Сыҧсадгьыл иасҵеит аҭоуба,
Иаҭаххозар сыҧсы иҭоугьы
Раҧхьа ишасҵо агура га.

Абри еиҧш ажәа ҕуҕуа ҭины, Қьаазым пшьы-шыкуса дуззаа деибашьуан.

Апоет амца дахьалаз ҷыдала игуалашәон, иаҧхьа игылан Аҧсны пшӡа, уи ахҭны қалақь Аҟуа:

Сара узбоит, пҳаса сыҟан,
Убаҳча сытцан сыҧсы шьо...
Иухуаччозшәа уаҧхьа, анаҟа,
Амшын уҿыкусуан еилаҿео.

Азын дуқуа аҧхын баҳчеиҧш
Ашәаҧыцьаҧ рхашьшьын..
Ахаҵарашәа аниҳәоз ахьча
Ухьӡ еиҵеиҳәон, дузыҧшын.

Иара убас уи игу дырхатцон, акупҳараҿы адау имч ду иланатцон иабацәа ирылаз ахаҵара, еицакра зқум урҭ ртоурых. Ҳәарада, абарҭ зегьы апоет деиҿыркаауан, афронт аҿы дымцаҧшьны дҟарҵон.

«Асалам Аҟуаҟа» раҧхьатәи аибашьра ашыкусқуа раан иҩын. Усҟан аҕа имч ҕуҕуан, Ҳаҧсадгьыли ҳауааҩәлари аҧхасҵа ҕуҕуақуа рыҵауа, хтәыла агуахы изгарызшәаатҵәҟьа деихауан. Аха амца шыра хаҵала иалагылаз апоет заманалатҵәҟьа агура игон аҕа хумга дыцкьашәҟьа дыштатцахоз. Уи идыруан ҳажәлар ириааиуа даҿа мчык шыҟам. Избан акузар, урҭ рыҧсадгьыл азы икупҳон. Убри азы акун Брианск абнаршәыра аҟнытә изиҩуаз абас аоптимизмра ду аланы:

Убас сабԥьар аҭра инҭарс
Арашь сакутәа снеиуеит уахь,
Раҧхьа сгуазҭо аҧшӡа илҳәарц:
«Фырхаҵак дауеит ҳара ҳахь»

Аҵәанырра ҧха зҵоу, аибашьра амца адәаҿы ииз жәеинраалоуп «Аҧсадгьыл азы ашәа». Уи аҧсра абла заҟантә дхыҧшылахьази, аха иҧсадгьыли иуаажәлари рзы хаҵала аҧсра ҧсрас ишьомызт. Баша иҩуамызт арҭ аҵәаҳәакуа:

Аҧсра абла зны схыҧшыло,
Раҧхьа сантәа сеилаҧыхаа,
Апоет ииҳәаз сгу архаҵон,
«Аҧсадгьыл ами зегь ирыцкыу!» ҳәа.

Қьаазым Агумаа аибашьраантәи иажәеинраадакуа неиҩымсрыда ирылоуп алирика , цкьа, аҧсадгьыл абзиабара атәеиҧш, ахатә бзиабараҵәҟьагьы. Асовет солдаҭ (иара апоет ихаҭагьы аҧхьа днаргыланы) идыруеит, агурагьы игоит аиааира шигауа, дыззыкуҧо аус ахы инаркны аҵыхуанынӡа ишиашоу:

Мап, иҟаз аҵх даҿакала, —
Сара сзыҳәа уи ҧхашьом;
Саргьы убасоуп: сгу акалам,
Аҵх лашьцазар — сгукра лашоуп.

Асовет еибашьҩы, мамзаргьы апоет, афронт аҿы наҟ-ааҟ аамҭала аиҿахысра, ажәылара анеиқутәа, аҵх лашә даалахеит дынкахуцуа. Иҟалап, азнык азы даҳәынҷарцгьы иалагазар, ауаҩы зны-зынла иоуа агукаҳара мотивқуа. Аҧсреи абзареи рзы акуҧара ахьцо акум, ахуштаараҿгьы ауаҩы данеиҧшымгьы ҟалалоит. Аха уи еиҧш хуцра хьанҭақуак ханта-уа, инаихалазаргьы, иаразнак Аҧсадгьыл абзиабара, аҕа ицәымҕра мцаны аҧыркьхәа дааибазыркыз, наҟ инаихнаҟьеит. Иагьиҳәоит: «сгу акы алам аҵх лашьцазаргьы сгукра лашоуп» ҳәа. Хымҧада уи игукра лашоуп.

Алитератураҿы еиҕьу-еицәоу нҵәаӡом, аха аҧсуа поезиаҿы имаҷуп ажәеинраала «Генацвале» иацназгауа даҿакы. Куплеткуак рыла апоет ииаирҧшит аибашьра иаҿу Аҧсадгьыл ашьауҩы, асолдаҭ иҩнытҟатәи ацәанырра ҧшьа заҟа итцаулоу, иҧхахуажажараӡа ииаҧшуа амч иамоу. Насгьы иаҳараӡак ухызх'уа закутә бызшәа заманала иҩузеи? Аибашьра аҟнытә асолдаҭ ииҩуа асалам шәҟу уанаҧхьо, уцәа-ужьы иалаланы, иааигуаӡаны ныррак уланаҵоит урҧхауа. Зыбзиабаҩ лахь ашәҟу зыҩуа ауаҩы дубоит ҧхьаҟатәи ираскы азыҳәа абԥьар шикыу, игулымтцәах дшылцәыхароу. Аха уи иза-

ҟаразаалакгьы иҧнакʻуам абзиабара цқьа! Ҳазыҙырԛып аԛымҭа атцыхутәанынза, мамзар еихырҧсаҟьаны акуплетқуа раагара ажәеинраала азин ҳнаҭом.

Бара бахьыҟоу уи хароума?
Асалам анызыԛуа иабацалои?!
Раҧхьа избаз бара боума —
Былаҧш сԛызоуп — генацвале.

Бара исыбҭаз уа, итәахыҳәа,
Сыблеиҧш ихьчо абасала
Сразҟазыҳәа истахыушәа,
Сгуаҷы исымоуп, генацвале.

Хьзысгьы иастеит гуабылраҳәа
Хьзыда иныжьны сабацари?!
Урҭқуа сылшом ус абраҟа
Браҳаҭыз, сымш, генацвале.

Иахьазыҳәа бааигуа сыҟам...
Абцьар шьҭыхны санатцала,
Баргьы ибдыруеит аусқуа шыҟоу
Соуҧшәыл шаша, генацвале.

Ари ажәеинраала ахцәажәара аҭахзам, аҧхьаԛ иҷаҧхьа иара аҷаху зеиуа уҭахыу ала иаҳәоит. Амала, абарҭ ацәахәақуа ирыцахтоит «Генацвале» бзиабаратә ашәоуп, игимнуп хәа.

Қьаазым Агумаа иажәеинраалақуа жәпакы («Бзиа бзызбо абри азами», «Бзиа избо лахь», «Ажәцыс», «Амш цәгьоуп аха», «Сиатцәа») рҷы аибашьԛыасолдаҭ амца шыра дала, абнаршәыра дыла, аамҭала ахысра, ажәылара иаҟутцны аҭабиа хьшәашәа дҭатәа, алашьцара иалҧхо ацәымза еиҧш илашаза асовет уаԛ имоу ҳәаа змазам апатриотизмра, абзиабара цқьа, аҕа ицәымҕра ааирҧшуеит. Амала урҭ ажәеинраалақуа зегьы «Сара» затцәык ҳәа ицәажәоит. Аха урҭ ацәаҳәақуа иаадыруа аграмматикатә хьызцынхура арамка акырза ихараны итытцуеит. Араҟа «Сара» ала (ари аҧҟара алирикатә ԛымҭақуа наҧьнатә аахыс ирыдкыланы ирымоуп) автор иаҳирбоит аибашьра иалагылоу асовет уаа рхаҷсахьақуа. Уи игулҭәааны, аромантикатә цәа рхатцаны, аҧхьаԛ дархуцыртә, игуаҧхартә иааирҧшуеит афырхацәа рцәалашәарақуа. Урҭ амчгьы рымоуп, акуҧараҷы иԛызаа бзиатцәҟьаны иҟоуп. Лымкаала уаԛ ихаҷы иаанхо иреиуоуп урҭ рхатцара. Амца ҳалагылоуп ҳәа ирныҧшуам гукаҳарак. Зегьы азәк иеиҧш агура ргоит аиааиреи анасыҧ бзиеи шырзыҧшу. Убри аҟынтә, рышьтахьҟа инрыжьыз рҭаацәа, ран, раб, рашьцәа, раҳәшьцәа, зегь реиха ирзааигуоу рыҳәсахуҵқуа рыбзиабара

ргу иҭахухуа ашьапҳа карҭәон. Иаагап асолдат игуатцантә иаауаа цәаҳәакуак:

Франгь аҳәоушәа икалаза,
Ахуц иакушәар ихнатцәап.
Сгукра гылоуп итцарза,
Бгу иаанамган уи цагухап.

Абас ҳәауа заќам еибашьуадаз афашизм иаҿагыланы? — Хыҧхьазарада!

Аибашьра атема иазкыу ажәеинраалакуа ҳанрылацәажәо Қь. Агумаа ипоезиа акум, иара ус аҧсуа поезиа зегьы аҿы рапҳьаза иугуаламшәарц залшом «Аҿарпын». Аҩымҭа асиужет иамоуи иара злеиҿартәуи рыла апоема хуҷы ҳәа азуҳәартә иќоуп.

Абаллада «Аҿарпын» ҩуп 1944 шыкусазы. Араќа апоет иаҳирбоит аколнхараа рзеиҧш ҧсаса дрыцны Аҧснытәи ашьхакуа ирыкуз аҧсуа хатца дзыкушәаз хҭыск.

Ахьча итцара-идырра ҳәа акгьы ыќам, даагылазаргьы дыхьчоуп, абна дылоуп, ашьха дыкууп. Бзиагьы ибоит, ибзиангьы идыруеит Аҧсны аҧсабара аҧшҙара. Иагьныќуигоит иабацәа ркьабз бзиазакуа. Ашьха ацәҳәыраҿы уиҭаар: «Бзиала уаабеит ҳәа дуеигурҧьоит, дуҧылоит, илшо алагьы уныќуигоит. Аха ари ахьча

гураз «иҭааит» даҿа «сасцәакуак». Иара идыруеит урҭ рҧылашьа. «Уаангыл, ахьча, умҩа кыуп, изыухьчоз араху ҳара ҳзакун. Аҧсныќа инагоу ара мҩакоуп, амҩа ҳарба, рацәак мҳәакуа», — иааидгылоит афашистцәа. Агурҧьарагьы рхаҿы иаакулеит: ихала дыќоуп, дымчыдоуп, ҳхы даҳархуап ҳәа. Аха уаҳа умҧсит, ргуаанагара иажьеит. Урҭ ирылымшеит ахьча рнапаҿы иаагара. Уи иҧсы деигҙом ижәлар рзын. Амҩа шәсырбоит ҳәа ахра баапҳсы иаҿеигалеит. Ашәарах еиҧш ашьхатәыла иашьцылаз арҭ амҩа каззы ҭакнаҳакуа иара изы икаршәаран. Акулаҩцәа ирамхацәгьахеит ахьча ицашьа. Иагьиарҳәоит амҩа ҳарба, «аҳамҭагьы уаҳҭоит хамеигза» ҳәа. Абаху агутә даааҿагыланы инапы шьҭыхны ахьча «аҳамҭа азыхәа са стәылаҿы саҕа истом ара цәаҳәак!» — иҳәан ицраҳәаз ахуҩык иманы дыҧеит хлантцы. Уи акухеит, атәыла аҕацәа хуҩык ишьит. Иаргьы ихы акуитцеит иҧсадгьыл ҧшза.

Араќа Қьаазым Агумаа уамашәа илшеит аҧсуа хатца исахьа аарҧшра. Уи дызкуиааз ахра ҳаракқуа реиҧш, ихы лаирќууам, ианатаххагьы хатцала даҧылоит аҧсра.

Имҩасуа ахҭысқуа ишҧарнаало аҩымҭа аиҿартәышьа, иссиршәа исахьадыр-

к'уеит аиҽырҧшракуа иҟоу. Абаллада уанаҧхьо, уаҧхьа иҧьаз-ҧьазуа иааины ула ихгылоит ихьытцэцараха еиқучаҧа Аҧснытэи ашьхакуа, урт ирытцхаэо аҧьҧьа-агугуаҳэа илеиуа арҩашқуа.

Агуил иагулшэан ҧшьаала, ҧшьаала
Аҧша иагулала игьежь-гьежьуа,
Ашэт бҧьыцқуа сиршэа еишьтала
Ашьацра инылашэон ашьыжь уа.

Арҩаш гурымуа ибылгьа илеиуан,
Ахаҳэ дуқуа атазҳэа ирысуа,
Қусыҧа иҧон, нас ишнеиуа
Хагуха атыша уаҟа итасуан.

Абас иблахкыгаха иҟаз Аҧснытэи ашьхакуа тынчмызт, рцэа итазызон, арҩашқуатцэҟьа ибылгьо-игурымуа илеиуан аҧа ҳадгьыл дахьыкугылаз азы. Убри аамтазы арахутцэҟьагьы ҳэуамызт, еикуагылан, рхқуа шьтыхны иркын. Ажэҩан иалаз амра аҳаҷы гьамгьам ахатагьы, «шэахуа хьыршэыгула ацыҧхьқуа иаҷаҷҳон абаху, имырҧхазо».

Абри еиҧш ала Аҧснытэи ашьха аҧсабара аҷерыцэгьаны аҧа иҧылоит. Урт ашьхакуа рҧа — ахьча дгылеит дбаагуараханы.

Қьаазым илшеит иҧсадгьыл аҧшзара,

акьиара, аҧсуа хьча ифырхатцара напҟазала аарҧшра, аҧсы ахатцаны аҟатцара.

Еитаххэоит, абаллада автор зеҧьыҟам ала иааирҧшит ахьча ихаҷала аҧсуа жэлар жэытэнатэ аахыс абиҧарала рдаршьа италаны иааиуа рыҧсадгьыл абзиабара, уи ахьыҧшымреи ахакуитреи рзын еснагь акупҧара шрылшо аҧсра акашэа имбазакуа.

Аҧсуа литература иазааигуоу, издыруа ауаҩы, ари аҩымта бзиа ибаны иамыҧхьауа дыҟам. Избан акузар, иҟатцоуп, акы, исахьаркны, ҩбагьы, амилатцэа ахатцаны. Аиаша ами, ас зегь рыла иапсыуатэны еиҷкаау аҩымта аҟатцара уадаҩуп. Убри азоуп аҧсуа ҧхьаҩцэа гуахуара дула изрыдыркыла.

Абри абаллада иазкны исгуаласыршэоит епизодк. 1948 шыкусазы акун. Ҧхынран. Амра каххаа иҧхон. Хаҩны аштта тбааҷы игылоу ара ду амтца шьыбжьонла амра аншуаз аамтазы ҧсшьарахэа еизаны итэалон ҳааигуа-сигуа аус зуаз аколнхацэа, иаҳарак абыргцэа. Аҧсуа быргцэа анеиднагалалакь, ажэытэ жэабжьқуа, иҟоу ину бзиа ибаны ирхэалоит. Иара убас ибзиазаны ирзызыршуеит ашэҟу иану, еиҷкаау ажэабжьқуа. Иаҳарак Иуа Коҕониа иҩымтакуа. Иара убри азын саргьы стэаны сырзызыршлон.

Ҳра ду амҭаны еизалоз абыргцәа рахь иҟан хаҭала Иуа иаб Абас Коҕониа ибзианы дыздыруаз, ицныҟуахьаз, иара убас Иуагьы дызбахьаз, дыздыруаз.

Ҽнак шоура баапҵсҙак азы хра ду амҭан еизаз исыдыртцеит апҵсыуа ажәабжьк ашәҟу ианыхны (ус ауп дара ишырҳәауа) сырзапҵхьарц. Сагьырзапҵхьеит Баграт Шьынқуба ипоема «Аҿырпын», абаллада «Ритца». Убри анаҩсан абри ҳазҿу Қьаазым ибаллада. Азнык азы сырзапҵхьару сырзамыпҵхьару ҳәа сгуи-сгуи еилапҵшуа саанхеит ҳамҭак. Избан акузар, издыруан урҭ мыцху афырхаҭара злаз ажәабжьқуа бзиа ишырбоз. Мамзаргьы Баграт Шьынқуба «Иҿырпын» еипҵш уху-ужьы қақаҙа изыргылоз акы акузар акун. Ус егьырахь иага исахьаркны, афилософиа атцаны иҳәазаргьы, ажәеинраала ссақуа дара ирзгункыломызт. Аха атцыхутәан сапҵхьеит. Уаҳа аҭахымкуан иазгудуа, иргуапҵхеит ахьча ихатцара; апоет иҟазара иахыҵехуан, апҵсынтцры ду изеибьыршьеит (усҟан Қьаазым апҵстазааразы егьызҿамшәаз апҵсра бҕартцахьы дақупҵауа аиарҭа дылан).

«Иҭабуп, баба, царамш уаууаит» ҳәа саҳәауа иҩагылан рҿынархеит русқуа рахь. Сара сахьырзыпҵшуаз агура згеит

урҭ агуахуара ду шрырҭаз, ашәшьыраҿы стәаны сзыпҵхьаз аҩымҭақуа.

Абарҭ ацәаҳәақуа зхысҳәааз убри ауп, ари аҩымҭа ицьшьатәшәа исахьаркны еиҿартәуп. Ус шакуу шаҳаҭра ауеит цара змамыз абыргцәа ирнаҭаз агуахуара.

Иара убас ажәеинраала шьахуқуа иреиуоуп «Волгоград». Араҟа апоет иҳәоит ари ақалақь фырхаҭа аибашьраан изҭагылаз агуаҟра, аха иара ус изаҟаразаалакгьы шьацәхысларак амыхьзакуа аҕа ишиҿагылаз. Иара абраҟа афашизм абҕа шшарагьы пҵцәан. Уи аамҭа хьанҭа ақупҵара ду азы иҩуеит апоет абас:

Зшьа каҭәамда уара умцан?!
Изымбацда уара умца?!
Араҟа иангылоз уразкы
Берлин иацәызуан апҵскы.

Аибашьра агуаҟра, ауадаҩра, зцәажьы ианырны, бцьармцала изхызгаз апоет ирҿиамҭақуа иреиҕьу ируакыуп аиааира амш ду иазкны иифыз иажәеинраалақуа: «Аныҳәаҿа», «Аиааира згаз ашықус». Баша иҳәом апоет «Аиааира сызҭаз ашықус, саниз амш еипҵш бзиа избоит» ҳәа. Мамзаргьы:

Ашла дгылеит, аҭәца икыуп,
Акаҷыҷ ҩы иҿапҵхоит,

Иажәа ҽыцуп, ихыркыуп,
Игу тынчуп, игу ԥхоит:
Ҽаанбзиала, ҽаанбзиала, ҳгурҧьатҵәа,
Хатҵала, ԥҳәысла, хуҷла-дула
Насыԥ дуны урызшала.
(«Аныҳәаҽа».)

Арҭ ацәаҳәакуа ирҳәоит ажәлар, хуҷи дуи игурҧьара дузҙаны ишырзыҟалаз аиааира амш. Автор ихаҵа игурҧьара ажәлар иргурҧьараны, ажәлар ргурҧьарагьы иара игурҧьараны иаабоит.

Иазгуаҭатәуп Қьаазым Агумаа ипоезиаҽы илирика иамоу аҷыдаракуа. Зегь раԥхьаз уи илирика ҵауланы аԥсҭазаара агуеилашра иалоуп. Уи иқунаргылоит ауаҩы иҩнытҟатәи игуеибафара, игуазыҳәаракуа, аиҽагыларакуа, иԥсҭазаратә философиа уҳәа убас егьырҭгьы. Апоет ибаны даанхом, иҭахым, ицәтәымуп иҭаҵәу апоезиа, акгьы зымҳәо, иҭаҵәу ауаа реиԥшҭәҟьа.

Ахьҭа аныҟоу иԥхоуп амреиԥш,
Ашоура иаԥылоит ашьха зыхьеиԥш,
Ашәа ахылҵыр, игукзоуп,
Амч унаҭоит иҕуҕуазоу.

Иҳәоит апоет ажәеинраала «Изаамҭахаз агукра» аҽы.

Ииашаҵәҟьаны, Қьаазым апоезиа иԥсҭазаран, изгукран. Иара иажәала иаҳҳәап апоезиеи иареи реизыҟазаашьа аарԥшразы.

Уи еиԥш иҟоу агукра,
Хыԥсык асҭоит исхазар,
Изыԥсабоузеи уи абра
Амра шашеиԥш иԥхазар!

Аԥсҭазаара афилософиатә зҵаарақуа ҵаны, апоезиа ацәа хаа зҟунышьшьы, игулыршәаны зҵакы ҳәоу жәеинраалакуоуп: «Изаамҭахаз агукра», «Сҩыза», «Сара соума изаҵәу», «Быԥшы агуашә аҽы».

Қьаазым Агумаа, изаҟаразаалакгьы аҩымҭақуа рхаҭабзиара хьысҳаимтәит афронт аҽы данеибашьуаз. Аибашьра дшалазгьы, аамҭа шимамызгьы, ирҽиамҭақуа ридеиатә ҵакы, рсахьаркыратә ҟазара есымшааира дацԥыхәаны иҳареик'уан. Ҳара ҳҟынза иааиз иҩымҭақуа имҩашьо агура ҳдыргоит, уи иҩбаны аҕа дышиабашьуаз. Акы, иԥсы злаз, игуҭыха зирҳәоз икалам, иуҳәар ауазар, аҩбатәи иабҵьар. Егьи — аҕа игуатҵа ҽызтәоз ашәакьмца.

Қьаазым иԥсадгьыл абзиабара, апоезиа илаз, уи агукра, иаҵьал ивганы наҟ дагон хара. Дазгудууан: «Уи са сахьчап, сарԥхалап, сгуаҽы иҭалан ашьха зыхьеиԥш» ҳәа.

АТӘЫЛА АИҬАРҨИАРА ИАЗКЫУ АЦӘАХӘАКУА

Са сахьнеилак, сара стәылаҷ
Хразкы ашәа уака испҧылоит.
Кьаазым Агумаа

Кьаазым иҬахын дызцеибашьуаз аҧсадгьыл асолдаҬцәа дрыланы, аҧа аҬыхутәантәи иҧсахытцымҬа акынза абҧьар шьҬеимҬарц. Аха афашист хы ишҳамха инаҬаз ахура хьамҬа илнамыршеит. Дхынхәит Аҧсныка. Зегьы акакун апоет иабҧьаркуа руак шьҬеиҬазаргьы, егьи иабҧьар хада, иҩыга калам иаҳагьы иртцарит, аиҬашьакургылара апериод активлатцәкьа дазышәаҳәаҩны даакугылт. Уи иҩуан аҧхьаҩ дызтәызтәышаз, гуахуара дула идикылашаз ажәеинраалакуа, апоемакуа, ажәабжькуа, аповесткуа, аромакуа, адраматә ҩымҬакуа. Ажәакала, имч, илша, ибаҩхатәра зегьы аҧсуа литература аҬара напы аиркит.

Кьаазым Агумаа аибашьра ашьҬахьтәи иажәеинраалакуа рҽы аҧхьаҩ ибоит ҳаҧсадгьыл дузза иауз ахуракуа рҕьауа, ихандеиуа асовет уаа рхаҽсахьакуа. Асовет уаа рычча, ргурҕьа, рыҧсҬазаара, иара убас рыҩнытцкатәи ргуеибафара, рылахьеикура — абарҬ амотивкуа зегьы ицкьаза ианыҧшуеит Кьаазым илирика.

Ауаҩы, ишдыру, дмашьынам, дуаҩҧсуп. Аҧсҭазараҽы икало-ианыло инырueит. Иҧылоит адгьыл аҽы иказаара акны еиуеиҧшым ахҭыскуа ирыбзоураны агуахуаракуа, алахьеикутцаракуа уҳәа убарҬ реиҧш икоу жәпакы.

Аибашьра ду ыкуха ицеит, асовет жәлар аиааира рзааганы. Ииашоуп, ахура ду рыннатцеит. Аха ажәлар уи ахура ироуз гунгауа итәаны иахуаҧшуамызт. Уи аибашьра ирзаанагаз агуакра, аҧсра, абылра, архуашара зегьы хушәыс иаманы икан ҩаҧхьа ҩнапыкла атәыла арҽиара, аиҬашьакургылара. Абри акун ахадаракуа ирхадараны иказ ҳазҽу апериод азы. Убри лаҧштцарыла игуеиҬоит хпоет, ашәагьы азиҳәоит.

Иаҧхьаны зху-зжьы қақаза иамыргылода, луанытә иамыркуҧсычҳауада ажәеинраала «Асолдаҭ иҳаҭгун»?

Апоет, ҳзыҧхьо аҩымҭаҽы иҳаиҳәоит, зҧа аҧсадгьыл ахьчаразы дҭахаз ан рыцха лгуакра атәы.

Атцабырг давамгылакуа, ан лгу дынҭаҧшны иҳәоит абарҬ ацәаҳәакуа:

Ахуакуаҧра аиатцәараҽ
Аҧша ахьтцәыуа уахыла,
Ҳатгунк гылоуп амацара
Икуабошәа лаҕырзыла.

Убраҟа солдатк дыцәоуп дҽыхазом. «Иан дылбашам, шьта иара, иахьа урт еицәыхароуп, ирыбжьами адамра».

Ан лгубылра даҽеакы ишеиҧшым, уи икалтәо алаҕырзгьы акы ишазмырбо ауп апоет абраҟа иихәауа:

Азаза анлеиуа аҧсабараҽ
Аҳатгун агу иныкутәалоит,
Иакуша игылоуп аҧсагуара
Ан рыцҳа дныкутәалоит.

Амра цара налаҧхар
Азаза ныкубоит ахуаҽы,
Ан икалтәо алаҕырз
Иазырбашам ус акы.

Амала ан, зычкунзатцә ила зхы-згу атцанза иҧшаау, лгу абаауеит уи иихьчаз аҧстазаара марымажаханы ҧхьаҟа иахьцо.

Атцыхутәантәи акуплет аҩымта бзианы еикунаҳәалоит, иаанарҧшуеит автор иихәарц иитахыу атцакы, ан лыҧсихологиа, лдунеихуаҧшышьа иакушәауа. Аа, уи:

Асолдат иихьчоз абзазара
Илашырбагоуп иахьа абра.
Зыхьшәа ирыцлоит: амазара,
Амч, алшара, агуазҳара.

Абри хыхь ҳазҽыз ажәеинраала ацәаажьы иалтцит, ажәеинраала ду «Ан». Уи апоема хуҷы ҳәа азуҳәаргьы алшоит.

«Ан» аҟны апоҽт илшеит зҧазатцә дтахаз лгуаҟра ҟазарала аарҧшра. Ан агурҩа згуатца тыфааua италаз дызлаҟоу лтагылазаашьа ахәараҟны, хпоетцәа рахьынтә дмачуп Қьаазым ицназгауа. Уи ибаҩхатәреи аҧстазаара аҧышәа имази ракун ас ауаҩы ицралартә аҩра зилшауаз.

Ан уаҳа харантә аҧошьта дазыҧшуам, лычкун иахьтә асалам шәҟу лоуп ҳәа. Илдыруеит уи иҧстазара иҧсадгьыл ишахтнитцаз. Аха апоет ан лгу кажьны даҳирбом, иага дзатцәызаргьы. Мап, лымцаху мыцәеит араҟа. Ҳаизызырҩып ус шакуу апоет ихата:

Ааҧын абҧьы кашәазом
Аҽа ангыла акуатцараҽ.
Асолдат имра ташәазом
Ашьа кеитәар хатцала.

Ангьы абаҳчара данытцоу, ашәыртцла амаху хырхуалап «Лбзазара аракуа иарлашап иҧашәхарац».

Иаҳхысыз аибашьра иахҟьаны заҟаҩы анацәа, абацәа икукума-шәыкумаха иартәазеи, заҟаҩгьы иахьа уажәрааназа-

гьы рыблакуа ҭраа агуашәахь иҧшуазеи? Шаҟаԥгьы ирыхшаз рҭеицәа рзы уаҳа иаауеит ҳәа гуҕрак рымазамкуа рыгукуа ҭаҧҽены, ршьамхкуа ирнарымго итәоузеи? Аха убарҭ реиҧш иҟоу анацәа, абацәа рыхшара рыҧсы ҭаны ирхагьежьуа ирхагыламзаргьы, урҭ рызкуа ҟьаҟьа икыдыҧшылауа, рлакҭа хаакуа ирҭампҧшуазаргьы, урҭ ирымоуп, ргу зыжьжьо, изхыҽхуаша, рҭеицәа хазынакуа ирыхьчаз аҧсҭазара, Ленин ирзааигаз ахакуитра бзиаху.

Абас иҟоу аҧсҭазара аганкуа дрызнеины, згу хуу, аха аҕьара иаҷу ауаа, рмаршәа кҽуа, рхаҷкуа сахьаркны, аҧхьаԥ дахуаҧшыртә, ажәытә-аҷатә игуаланаршәартә, атцабырг цатцбус иаҭаны иҟаицеит илирикатә жәеинраалакуа зегьы. Урҭ ирныҧшуеит аҧсҭазаара цыхуаҧтцәара шамам.

Қьаазым Агумаа ипоезиа арамка ҭшәаны, аҧсуара атематика мацараҷы инханы иҟамызт. Уи итематика акырза итбаан. Ҳаешьаратә жәларкуа рҭеицәа иашакуа акырынтә ирзикхьан Аҧснытәи ашьха зыхь еиҧш ицкьоу ашәа ссиркуа.

Аҧсуа поезиа «Руставели иахь», «Аҧшьав иашәа», «Владимир Маиаковски», «Куасҭа Хетагуров», «Уара уашәакуа» (Николоз Бараташьвили иахь), «Ашьхаруаа рашәа» (Александр Қазбеги даныхьчазтәи иҧсҭазара иазкны) иалубаауеит ашьацкьа ргулҧхауа. Араҟа апоет иҳәоит адунеи иадыруа арҭ ашәкуԥцәа дукуа рышҟа иуаажәлари иареи рыбзиабара. Аҧсуа жәаҧҟа ишалоу еиҧш, «ауаԥы дыҧсыргьы иажәа нхоит» ҳәа, арҭ адукуа рашәеи ражәеи ажәлар рҿы ихшыԥрҭаганы, ишьатамырзганы ишаанхаз ауп апоет иажәеинраалакуа рҿы иихәауа. Иара убас урҭ иара ипоезиатә еизҳараҿы аашьара зкум рҭаԥцәаны ишыҟоугьы азгуеиҭоит. Иара Қьаазым икуплетқуа рыла иуҳәозар «рышәтбҕьыцкуа (рырҿиамҭакуа рзы — Р. К.) ажәа пҳала, игуаҿы италеит уаҳа итымтцуа».

Қьаазым Агумаа, ишазгуаҭоу еиҧш, ипоезиа аҧсҭазараҿы иҟало-иныло, аитакракуа, ацәыртцракуа аԥнажьуам, иаразнак алаҧш итцашәоит. Уи иажәеинраалакуа хдырҷоит аҧсҭазаара ахата иатцоу апоезиа! Қьаазым дахьнеилакь иҧылоит аразҟы ашәа. «Абаҳча агуилкуа иара ргулоуп, зынгьы иԥычоуп ааҧын шәтыла». Уи иԥымтакуа «Аҧсҭазаара ашәакуа» ҳәа дрышьтоуп. Баша ихәом апоет:

Аҟарматцыс, исараза!
Уара суеиҧшым нхашьала.

«Ан агара лыртцысуан», «Ашахтиор иашәа», «Аҧстазара ашәакуа», «Кремльтәи аиатцәа», «Ашәа» ажәеинраалакуа рҽы апоет ҟазарала, апоезиа аганахь хьысхарак имазамкуа дзыхцәажәо азцааракуа ахьеиҧш игулыршәаны иҟаицоит.

Ажәеинраала «Ашахтиор иашәа» аҟны апоет даҳирбоит аҧсуа шахтиор. Ари ҩымта иашатцәкьаны иҟоуп ашахтиор изыҳәан. Илахҽыхза, иласза иҟатцоуп. Заманалагьы иахирбоит адгьыл атцан аус зуа ашахтиор ихаҽсахьа. Ҳахуаҧшып ус шакуу:

Сжьаҳәа, сҩыза, ашәа сыцхәо
Арацәа сирқуа са исырба.
Ашьха иамоу амал ытцхәа
Амра ҧхара иасырбап...

* * *

Апоет илирикатә жәеинраала кьаҽкуа аҧхьаҩ даараза игуаҧхо иреиуоуп. Урт рхатакуа хуҷны, арахь ирытцоуп идуу, иҟушу, уаҩ дызҽеиҧшны иитцаша, ихамыштқуа игуникылаша жәпакы. Убарт реиҧш иҟоу иреиуоуп: «Ҳныхәакуа», «Ашәкуаҩцәеи аҟазацәеи», «Аиааирақуеи алшарақуеи», «Лара лахь», уҳәа убас егьыртгьы.

Ҷыдала иазгуататәуп хпоет ирҽиамтақуа рҽы атыҧ бубуа шамоу, иара зегь реиха изааигуоу, иҧсы злоу, иан иҧсадгьыл ду иаҟурҷахоу Аҧсны. Лымкаала, Аҧсны зегь гус иамоу, хахтны қалақь Аҟуа.

Аҧсны иазкыу ажәеинраалакуа рҽы иубоит ага, ашьха аҧшзара, абарақьатра, урт абзиарақуа қьаф рылзуаауа аҧсуа жәлар.

Қьаазым иҧсадгьыл ахьчаразы данцоз аамтазы иқалақь гуакьа иазкны иҩуеит, аҧсуа поезиаҽы зеҧьатам аҩымта «Сҩыза». Заҟа патриоттә цәаныррала ирҧхоузеи, гутыҧьҧьарала иҳәоузеи араҟа хзыҧхьо акуплетқуа. Аа, апоет абџьар шьтыхны амҩа данықулозтәи иажәақуа:

Бзиала сбаҳҷа, бзиала, —
Сзааҙаз сымш, сықалақь Аҟуа,
Сгуаҽы иҧхьакны уара убзиара
Сара унсыжьуеит иахьа абраҟа.
Сыҧсадгьыл сыҧхьоит гуаҟрак амоуп,
Сангьы илыстеит са стоуба...
Амчгьы сызто агукрами, —
Сгуаҽы иназго ацәқурҧа.

Ииашатцәкьаны Қьаазым иҧсадгьыл Аҧсны, уи ахтны қалақь, иаҧсуа жәлар рышҟа имаз абзиабара, агукра, иара ина-

ҭон амч бубуа, амцеиҧш аҕа ицәымбра идырк'уан, ашьоуразы акуҧарахь ихон.

Агукроуп исыццо уахь сахьцо,
Уи са сахьчап, сарҧхалап,
Сгуаҷы иҭалап ашьха зыхьеиҧш
Амца шыраҷ сабалап —
Хара исывго саҵьал ҧыхьеиҧш.

Иара убас Аҟуа иазкыу ажәеинраала «Ашәҭқуа рыҡалақь» аҷы иҳәоит:

Абарҵаҷ сгылоуп, амшын хыла
Иҩны ианасуа аҟуара —
Аҟуа сирҙа ашәҭ иагуло
Ақыр иаҧсоуп абарԥа.

Мамзаргьы арҭ иреиҧьны имариоума Аҟуазы аҳәара:

Аҟуа сымыш, ашьыжь шараз
Ахаа рзушоит зегь абра,
Аҵла рымаху амра аншоуро
Уафы ирҭоит гуазҳара...

Қьаазым Агумаа иажәеинраалақуа иаарылукаартә иҟоуп аҩымҭа «Ашәҭыц». Иаҳҳәар алшоит аллегориатә ҟазшьа змоу, афилософиатә цакы зцоу ари иаҵ-

назго апоезиатә рҽиамҭа аҧсуа литератураҷы усҟантәи аамҭазы имаҷын хәа.

Афҩы иахылҵуа гүкаҵагоуп,
Аҵла дукуа ирхьыҳәҳәуп.
Иара зҩыдоуп, азәы иҧырхагам
Агуил арбзазоит иҩахьоу.

Убас ишыҟазгьы «зны уи иасын ибаапсыз ахьҭа ашәҭ абҕьыцқуа ааикуахәит». Аха уи анарха амоуит. «Амра шаша ари гуазҭаз аҧхара бзиаху ааигуахеит». Уажәы, аа, ишыҟоу:

Ахьҭа ахытцит, агуаҟра ашьҭытцт,
Афҩы ахалеит нас илашеит...
Аҟуа абаҳчаҷ игылоу ашәҭыц
Зынгьы ҧхынгьы убас ишәҭуеит.

Абраҟа иҳәазарц ахуҭоуп ажәеинраала «Ашәҭыц» аҷы аргама ицәырганы иимхәаз, аллегориатә ҟазшьа аҭаны дызвысны ицаз атцакы.

Зегьы ирдыруеит изатәзам Сталин ихаҭара акульт аҳра анауаз аамҭазы, ажәлар раҕа хумга Бериа ихҟьаны Аҧсны 1937 шықуса инаркны 1953 шықусанза Ленинтә милаҭ политика акырза еилаганы ишыҟаз. Харада-барада ирзын аҧсуа культура аматцзуцәеи ауаажәлар-

ратә ҳәынтқарратә усзуӡцәеи рацәаӡны. Урт реиҧш атцеицәа бзиакуа зыҧхаз Аҧсны зегь рыла иаиыҧшуан. Убас ицон аамта. Ишәтуан ахатара культ, ҳажәлари хаҧсадгьыли аҧхаста рытауа.

Қьаазым Агумаа иажәеинраала ӡын 1948 шыкусазы. Усҟан иаркын аҧсуа школқуа, ашәкуқуа ртытцра аҧсышәала имаҷхазо иааиан. Ҳгазет «Аҧсны Ҟаҧшьгьы» иацәтәымыз «аҧсуа» ажәакуа налаҧса-аалаҧсо итытцуа аҽаанахеит, иаагап, абарт реиҧш иҟоу ажәакуа «колмеурнеоба», «Мохсенеба», «куча, «мдивани», «ангаришьи» уҳәа убас ирацәазаны. Ҳәарада, ас иҟаз атагылазаашьа, ашәартара ду иазҳәан аҧсуа литература аҽиаразы...

Аҧсуа поет, апатриот Қьаазым абри атагылазаашьа игу инамырхьырц залшомызт, иӡызцәа жәпаӡык реиҧш. Уи шаҳатра ауеит ҳазҽу ажәеинраала. «Зны уи иасын ибааҧсыз ахьта ашәт абҕьыцқуа, ааикуаҳәит» . ҳәа апоет зызбаху имоу Аҧсны ауп. Аха урт иаразнак амра рхаҧхеит. Ииашоуп, апоет ихаан, игу ишатахыз имбазаргьы алшоит. Аха уи агуҕра иман лассы ишхытцуаз залымдарала ихылаз ашәшьы.

Иҳазгуакьазоу ҳ-Коммунист партиеи ҳсовет еиҳабыреи ирыбзоураны Бериа

иҟаитцаз аилахуаракуа назаза ртцыхуа ҧтцәахеит.

Даҽеазәы игуаанагара сыздырам, аха сара «Ашәтыц» абарт хыхь исҳәаз ацәаҳәакуа ртцакы иара ажәеинраала акуплеткуа ирыбжьызбаауеит.

Қьаазым иажәеинраалакуа жәпакы ирызкыуп Аҧснытәи ашьхакуа, урт рыҧшзара, рбеиара, рҳауа зӡыдара, рҟазшьа.

Аҧхьаӡ игуаҧханы дзыҧхьо ӡымтоуп «Аҧснытәи ашьхакуа». Араҟа апоет дырзгудуны ашәа рзиҳәоит азәы иҽаҧхьа хырхуара ззымдырзо, аҽарҳакуа реиҧш игылоу ҳашьха ҕьаз-ҕьазкуа. Аҧацәа ирхаҽырбо, ажәӡан хыла иатцакьысуа игылоу Ерцаху азы апоет иҳәоит:

Ерцаху ашла зны иҽырбошәа
Аҧацәа рзыҳәа агу былуа,
Ашьал шкуакуа ахарҧоушәа
Акьатрацә нарылга игылоуп уа.

«Аҧсабара ҧшзазар, уи бласы иамоу азоуп» ҳәа иӡуан ауҏрыс шәкуӡӡы ду Ф. М. Достоевски. Хымҧада абарт ажәакуа аҳаҷаҳәа угу иташәоит иблахкыгаха, имзанраха абахукуа аҽрыкурша атыҧха ҧшза леиҧш, ахаҽы гьамгьамуа агу разза итатәоу Ритца азиа уанхыҧшылалакь.

Абри еицырдыруа аҙиа иазкыуп Қьаазым иажәеинраала «Ритҵа».

Автор араҟа далацәажәоит: ҧаса ахьча дытцан абнарҭ, дыкун ашьхара, иара аҙиазы иаҧҵаз алегендакуа ҳәауа. Усҟангьы иахьеиҧш иҧшҙан уи ашьам ҭыҧ. Аха ажәлар ирыхуарҭаны, ирдыруа иҟамызт. Ахьшьцәеи ашәарыцацәеи рымацара ракун издыруаз. Уҕҭ ракун аҳауа цқьа лбаадауа, аҧшҙара иҟаз аҧшәымацәас иамаз.

Адунеи аҿы еицырдыруа атыҧ ҧшҙакуа ирымазк'уа Ритца гуадуроуп Аҧсны азы, иҧсшьарҭоуп, игуабзиара чаҧарҭоуп ажәлар рзы.

Ритца ҿыхеит игуазырҳаган
Агуабзиара чаҧауа,
Ажәытәра аҭыҧан амрхуагеиҧш
Аҿа гылеит иазҳауа.

Аҧсуа жәлар рҳәамҭала иҟаҵоуп апоема-алегенда «Ахрашәа». Ирыхҳәаауп ҩыцьа ашәарыцацәа. Асиужет ҳлитератураҿы иҿыцым. Ашәарыцара иҟаз аишьцәа, руаҙәы — аитцбы иццакра, еилымкаара иахҟьаны аҩыцьагьы ҭеибархоит. Аха аҧхьаҩ дзыргачамк'уа, дхызх'уа атцакы иамоу акум. Аҧхьаҩ датәнатәуеит уи

злаҩу абызшәа, аҳәашьа. Иуадаҩуп ажәлар рҳәамҭа иалхны ас аиҿкаара.

Қьаазым Агумаа ипоезиатә рҿиамҭакуа зегьы иреиҳауп изылгам апоема «Тариал Рашьба». Ари апоема иҟоу ацыҧҵәаха шаҳатра ауеит апоет Аҧьынцьтәылатәи аибашьра атәы зҳәоз аепостәлирикатә ҩымҭа ду ашьапы шикыз. Уи анагҙарагьы ицәыуадаҩзамызт. Иман аҧстазаара ахатҵа инатаз аҧышәа, абаҩхатәраз усгьы дхудамызт. Аха акгьы зҿамшәаз аҧсра иҩымҭа бзиахукуа ҧытк реиҧш инагҙамкуа иннажьит ари апоемагьы. Аха иага убас ишыбжоугьы, ацыҧҵәаха дзыхьҙаны иҟаитцазгьы, ахаацәа аҟунышьшьы, аҧстазара атцабырг аныҧшуа иҟоуп. Иаанарҧшуеит аибашьра иатәу, ихьантоу, аха фырхатцарала иҭәу епизодкуак, иацаҳтцаргьы ҳалшоит, иара автор ихатҵа дызлахуз ҳәа...

Апоема иалоу афырхатца, аҧсадгьыл азы аибашьҩы Тариал Рашьба ихаҿала иаабоит амца шыра иалагылаз асовет уаа рхаҿсахьакуа. Тариал ихуцра, икуҧара, ихатҵара зегьы атипра руеит. Уи ихаҿы Қьаазым ихы итҳәааны еиҿаимыртәит. Уи афырхатца иҩызцәа ибон зқьҩыла аибашьраҿы.

Қьаазым Агумаа ипоема «Тариал Рашьба» аҿы имҩаҧысуа ахҭысқуа зҳәо

акуплетқуа, ацәаҳәақуа, иҟаларын убранза ирсахьаркны, ирбуҩуаны аҧхьаҩ ицәажьы иалсыртә изымҩыргьы иара автор ихаҭа дызлацәажәо ахҭысқуа имбацызтгьы, иҧимшәацызтгьы. Абаҩхатәреи аҧстазара аҧышәеи аноу аҩымта ахы тнагоит инагзаны иҟатамзаргьы.

Ҳахуаҧшып сахьақуак, автор заҟа дақушәаны, ираҧсышәаны ииаирҧшуа:

Аҧшаҳәа зыцәом уахыла,
Ихутҟьоит амцабз уа цьара,
Абжьы ҽыхоит, жәҩан ихылоит
Нас уи иацлоит аҟара.
Абар итҟуацит абжьы рдуны
Ацҧхь туцқуа ҧсаҟьауа,
Ааигуа игыло изакуу дырны
Ихы ацәихьчоит итҟьауа.

Апоема ирҧстазааратәны иахьеиҽкааау адагьы, иссиршәа иарҧшзоит излаҩу абызшәа. Изаку рифма лахҽыхқуоузеи апоет ихы иаирхуо! Дышҧатырго иҟаитцо аиҽырҧшракуа!

Зшьапы икыз аҩымта автор алгара илшазтгьы, илагала дуны иҟалон аҧсуа поезиаҽы. Уи шаҳатра ауеит иахьа иҳамоу ацҧцәаха. Аха аҧсра мыжда...

ҚЬААЗЫМ АГУМАА ИПОЕЗИАЗЫ ЗГУАҬАРАҚУАК

Абранза зегьрыла инҭкааны акумзаргьы хрыхуаҧшит Қьаазым Агумаа ипоезиатә рҽиамҭақуа. Уажәы иаҳҭахыуп хыхь иаххәақуахьоу зегьы ааизыркукуаны хыркушара ҳасаблашәа уи ипоезиа иамоу ачыдарақуа азгуаҳҭарц.

Агумаа ипоезиа изыхь ҽыцны ицәырҭит ҳаҧсуа литератураҽы 30-тәи ашықусқуа раан. Уи азыхь ахьхьаҳәа 15 шықуса инарықугьʻуа алеира иаҽын! Ипоезиаҽы иубашам итацәу, иҧстазарадатәу асахьақуа, зегьы шамахазак (иаҳарак раҧхьа аҩра даналагаз ашықусқуа раан) акумзар, ихаҭәааны иҟоуп.

Апоет, аколнхаракуа анышьақудыргылоз аҽыц ҧстазара иазкыу, аҧсадгьыл ахьчараан ииз, уи ашьтахь атәыла аиҭашьақургылара аан иаҧитцаз ракуз, зегьы рҽы иуҧылоит цәанырра дула, баҩхатәра бубуала иҟатцоу арҽиамҭақуа.

Урҭ ирымоуп ухаҽы инызкылауа, иугуазырҧхауа ачыдарақуа. Зегь раҧхьаза уи иажәеинраалақуа уҧылоит асиужет хазына рыманы, ахшыҩтцак ду рытцаны. Анаҩсангьы апоет ҟаиматла идыруеит ишьтыхтәу атема. Уи ирҽиамҭақуа актуалтә темақуа ирыхцәажәоит, излытцыз

аепоха аҽҽаҳәа, ашьҭахьҟа иацәымгылакуа, аҽаху рҳәоит. Иара убри азоуп уанрыҧхьалакь иуҳәаша, узырхуцша уоуа узыҟалауа.

Абарҭ хыхь иаҳҳәаз раҧхьаза иазгуаҭатәу ҷыдароуп Қьаазым ипоезиаҽы.

Убри анаҩсан иажәеинраала аиҽартәышьа аформа. Аҩымҭа аҧхьара ласны, еихышәшәо, арифма, аритм инҭкааны ацклаҧшра, арҧшӡара зцааиуаз, сгуанала, Баграт Шьынкуба иаамышьҭахь, ҳаҧсуа поетцәа иахьатәи рҭаацәараҽы дыҟазамзаргьы ҟалап макьаназ даҽеазәы Қьаазым иеиҧш.

Абаҩхатәра змаз Қьаазым ипоезиаҽы икказа иаапҧшуеит ихатә бжьы шихаз, ихатә поетика шимаз. Уи ирифма, иритм даҽеазәы итәы иаламҩашьауа еиҽеикаауан.

Қьаазым Агумаа иажәеинраалакуа уаҩ данрыҧхьо аурыс критик ду В. Г. Белинскы ицәаҳәакуа угуалашәоит. «Иага ибзиаз ажәеинраала атцакы, иага рылагьы данаалоз изну аамҭа, зегь акоуп акгьы азҳәом, ихьысҳахоит, апоезиа иашатцәҟьа анатцам» ҳәа иҩуан Белински. Қьаазымгьы ипоезиатә зыхь аҽырҳәа ахы ытцхны аҽанаанаха нахысгьы, акритк ду ипринцип дыкуныҟуаны дцон.

Ирацәоуп хыхьтәи аҳәоукуа зыртцабырг'уа ҳахьахцәажәоз иааҳгакуаз акуп-

летқуа. Убри аҟнытә араҟа ҳалагом еиҭа урҭ раагара. Амала гуалашәарак аҳасабала иааҳгап куплетқуак:

Ашьшьыҳәа ицәоу ақыҭа
Алашьцараҽ агу еисуеит,
Ахьтәы еимхуцла еибыҭо
Ажәҩан хыхьынтә тцаҟа иҧшуеит.
«Ан»

Дунаи зыла ибарақьатуп, —
Ачашә иатәылоуп аҧшаҳәа,
Аха Волгаҽ амра кьатом
Ашәа аныҩуеит аҧшаҳәа.
«Тариал Рашьба».

Аапын абҕьы кашәазом,
Аҽа ангыла ақуатцараҽ,
Асолдат имра ҭашәазом
Ашьа кеиҭәар хатцала.
«Ан»

Аҧстазара са исгуакыроуп!
Уи са исҩызоуп исзымхои?!
Ашәа ззысҳәогьы убри азоуп,
Иара ансымам сеиҭымхоит.
«Са соума изатцәу».

Иуа Коҕониа ипоезиаҽы ишаабо еиҧштцәҟьа акумзаргьы, Қьаазым Агумаа ипоезиаҽгьы иаҳбоит аҩымҭакуа адәныҟа еиҧш аҩнытцҟагьы рифма-ритмла еибакапануа, ишьҭибах'уа ишхырҷоу. Ари зеиҕьы-

аҭам цәаҩоуп апоетикаҿы, ҳәарас иаҭахыузеи, ус апоет аҟаҵара анилша. Иаагап убас иҟоу куплетқуак:

Аҿеи ажәи еилаҩынтуа
Адәы ианыкуз рызхара,
Амҩа иқун Рашьба иҩымҭа.
Аҧҳәызба илнаҭарц гуазҳара.
«Тариал Рашьба»

Цәеи-жьи ҧсыргьы инхоит ашәа...
Агуаҵа иҭыҩуа ашәа хьшәашәом.
Ажәаху бзиа инужьыз, ҧшьаала
Ашьха зыхьеиҧш са сгу иҵалеит.
«Уара уашәақуа».

Икыдылт ахра, шахала иҧахны,
Ахьча днеиуан зегь раҧхьа,
Ицаҟьан рымҩа, нас ибахҵәан...
«Аҵьа иацәшәома, ус анакуха!»
«Аҿарпын».

Апоезиатә ҩымҭақуа лымкаала изырҧшҙо, ажәа азҟаза ихы иаирхуо маҭәахуып аиҿырҧшрақуа, аметафорақуа. Уи апоет инаршә ибзиазаны иархиоит. Ииҳәарц иитахыу аҧсы ахаҵаны иаанарҧшуеит. Убри ауп апоетцәа ари аҩымҭа ашәыга бзиаху рыекынтҩо, иҧшааура изашьҭоу. Абри аганахьгьы, Қьаазым имоуп идурехуалаша жәпакы.

Уи ипоезиатә цәаҳәақуа аиҿырҧшрақуа, аепитетқуа, аметафорақуа рыла ибеиоуп. Асахьақуа убартә рыҧсы ҭаҵаны иҟалауа-ианылауа ахҭысқуа, ацәыртцрақуа уамакалашәа ирынрааланы иҵих'уеит.

Абраҟагьы ҳрыҧхьап цәаҳәақуак:

Ари аҵых реиҧьын аҵыхқуа, —
Ажәҩан иалан амза зсо.
Шәахуа хьыршәыгула ацыҧхьқуа
Иаҿаԥҧон абаху, имырҧхазо.
«Аҿарпын».

Алахь еиқуҵа шықусы шәкыла,
Аамҭа мҩасуан ишлаза,
Ашьха дуқуа еивҵагыла
Иҧшуан нырцәка, хараза.
«Колхида».

Идыдуам, имацәысуам,
Жәҩан ианылом амца кахаа;
Ацәыкубарқуа леиуам ехьыс-еҧысуа,
Илашьцоуп, иасуеит аҧшахаа.
«Зны цхыбжьонк азы».

Амрагьы шәыҵҳаракуак амоуп аҳәоит ажәлар ражәаҧҟа. Қьаазым Агумаа ипоезиаҿы иагьа рыла ибзиазаргьы (уи аҧхьаҟагьы иазгуаҳҭахьеит), иамоуп акыкҩбак агхақуа. Иаҳҧылоит ирацәамкуа, ишырҳәо еиҧш, ацәра ахьагу, ирххам

арахуцқуа ирныланы инеиуа акуплетқуа. Иаҳарак раҧхьатәи иҩымҭақуа рҽы. Насгьы, жәеинраала еитцҳәақуак рҽы иубоит алозунгтә ҟазшьа аманы, ариторика бжьы атцаны. Иара убас, раҧхьатәи ипоема «Ашьамҩагьы» иҧсыҽу рҽиамҭоуп...

Ишдыру еиҧш, Қьаазым Агумаа ҧхьаҟа дца-цыҧхьаза (1938 шықуса инадыркны) есааира апроза иҽадицалон. Аха уи изаҟаразаалакгьы иаанагом уи апоезиа даҧыртцны днаскьон, дацәыхьшәашәахон ҳәа. Мап, уи еснагь зегь раҧхьаза дпоетуп, нас ауп данпрозаик дуу. Уи агура ҳнаргоит апоет атцыхутәантәи иажәеинраала «Ажәлар рымч» ҳәа хыс измоугьы.

Қьаазым иажәеинраалак аҽы ииашатцәкьаны иҳәоит «сзыхандеиуа ашәақуа аҧьал рымам» ҳәа. Ааи, аҧьал змаз апоет ихата иакун. Цәала-жьыла дыҧсит, далтцит дзыҽхәараз аҧсҭазаара. Ирҽиамҭақуа «аҧсҭазара ашьата уахгьы-ҽынгьы иргуалашәоит», «ачамгур арахуъц аххара икуда инеиуеит иашәақуа».

Абранза Қьаазым ипоезиатә рҽиамҭақуа ҳрыхцәажәоит, ирымаз ҷыдарақуакгьы ҳарзаатгылауа, уажәшьта ҳаиасып апрозахь. Ҳахуаҧшып ари ажанр аҽгьы имаз абаҩхатәра ссир.

А П Р О З А

РАҦХЬАТӘИ ИПРОЗАТӘ ҨЫМҬАҚУА

Қьаазым Агумаа ипрозатә ҩымҭақуагьы, ипоезиатә рҽиамҭақуа реиҧштцәкьа иалҷҷааua иалагылоуп ҧсра-зра рыкумкуа аҧсуа совет литература.

Алитератураҽы ихадароу абри ажанр аҟынгьы иаапшит ашәкуҩа ибаҩхатәра. Уи ибаҩхатәра иалшеит ҳапроза акырза ҧхьаҟа агара, азырхара, исирзоу аҩымҭақуа рыла.

Қьаазым Агумаа апрозахь еиха иҽадикылауа далагоит апоезиаҽы имҩа ылхны, даҽеакала иуҳәозар, дпоет иашаханы, аҧхьаҩ дикугуҧ'уа данаакугыла нахыс.

Қьаазым Агумаа раҧхьатәи ипрозатә ҩымҭақуа рахьтә аҧхьаҩ иитаз иреиуоуп иссиршәа еиҽартәу аҭоурыхтә роман (изылгам) «Селым». Уи анын 1940 шықусазы итытцыз аҧсуа литературатә жур-

нал № 3-4 аҽы. Абри нахыс дцәыртцит Қьаазым дыпрозаикны. Аҧхьаҩцәагьы агура днаргеит аҧсуа прозаҽы уи азәы ҳәа дшықугылауаз.

Қь. Агумаа ароман «Селым» инагзаны далгахьан, аха, рыцхарас иҟалаз, инапҩымта аибашьраҽы ицәыбжьазит.

Қьаазым ироман иаҳзымдыруа атцыхутәантәи ахқуа иҩит, ихиркушеит ар рыматц уа, Наро-Фоминск данықаз аамтазы. Иара абраҟа ауп уи аҩымта ахьицәызызгьы.

Ароман «Селым» инханы иҟоу ацыҧтцәахақуа шьақугылоит абартц ахқуа рыла: «Аиатцәа кыдшәеит», «Ахьтәы ласа», «Ахтырпьа шкуакуа», «Хуц шкуакуа злам ауаса», «Аеыхуа». Артц ахқуа зегьы еизакны акум, ус хаз-хазы иугозаргьы зҽаху зхәо хаз ҩымтақуоуп. Иаҧхьалак ибоит ҧстазара ҟутцәак, махутак, агуарахәа еилашуаз ишацырҟьоу. Абаа ду иага иҳыжәжәаргьы, ианықшуеит анкьа зны акы ишалаҟаз. Убас ауп ҳазҽу ароман-тьы шыҟоу.

Ҳрыхуаҧшып иҟоу ацыҧтцәахақуа.

Ароман «Селым» тоурыхтә ҩымтоуп. Иатцанак'уеит Аҧсны урыстәыла ианадцаха ашьтахь, XIX-тәи ашәышықуса 60-тәи ашықускуа рҟынза. Ус шакуу агура ҳдыргоит автор дызлацәажәауа ахтыскуа.

Атоурых аҽы ишдыру еиҧш, атырку-

цәа 300-шықуса инарықугуҧ'уа Аҧсны аҳра руан, иалачон ари атәыла бырлаш хучы ахаара-бзаара, иамаз абеиара, ауааҧсыра инадыркны, Амшын Еиқуа ихцаны иргон. Аҧсуа нхаҩыжәлар агуаҟра ду итагылан, Аҧсны Урстәыла иадцахаанза. Ари ахтыс ду ҟалеит 1810 шықусазы. Убасҟан атырқу Султан ҳагаҽақуа рҽы иаҳра атцыхуа ҧцәеит. Иага убас шакуугьы, XIX-тәи ашәышықуса аҩбатәи азыбжа нтцәаанзагьы, урт Аҧсни аҧсуааи ирыҧрызаауамызт. Аитцакуаҳаракуа иҟартцоз ирыхҟьаны, хтәыла араионқуа жәпакы рҽы ицутажәыртәит, даеакала иуҳәозар, икунхоз ауааҧсыра рыҧсадгьыл ааныжьны атәым дгьыл ахь имцар ада ҧсыхуа рмоуа иҟартцеит. Абри аус аҽы аурыс царизмгьы ахута аланатцеит. Урт иаҳагьы еиҧьыршьон итацәуаз адгьыл ҧсылақуа рҽы атыпҧантәи тауади аамстеи дареи мартаҧа-чартаҧа инхарц. Абас ицон ақупҧарақуа шықусы рацәала. Ихушьадхауан амилат аҟазаареи аҟамзаареи алахьынтца. Абри еипҧш аиҽагыларақуа, ақупҧарақуа анымҩапҧысуаз аамтатәоуп Қьаазым Агумаа ироман аҽы дызлацәажәауа.

Ашәҟуҩы ироман аромантикатә цәа ахатцаны, апоезиа атцатцаны иҟатцоуп, адунеи иадыруа ашәҟуҩыцәа дуқуа рцәаҩа

еиԥш, аԥхьаҩцәа наднахалартә, ишьҭнахыртә еиҷекааун. Урҭ рыгукуа хыҵхыҵуа, абҕьыцкуа аартуа ахҭыскуа инарышьҭалоит, ԥхьаӄа иабакылсри ҳәа. Агурагьы ргоит аинтерес зҵоу, ахҭыс дукуа, аиҷагылара ҕуҕуакуа ҟалараны ишыҟоу.

Ароман афырхаҵа хада Селым игублра аԥхьаҩ иаразнак ишьҭикаауеит. Дзыкушәо азалымдаракуа ихьухьууа игу иҵалоит.

Селым илоу агуҕьра аҩымҭа алагамҭаӄнытцәкьа иааԥшуеит. Убри алагьы ифырхаҵа дирҕуҕуоит.

Еицәтәымуааз, хуцыртак-хуцыртак рыла иҵәыз ауаа, рхы рханы ицон Сҭампылӄа. Абраӄа рыехаршала, ҳауп ҳәа иҵан аҭырку туԥьарцәа. Урҭ Селым рхы илагаланы аисра ҟартцоит. Аха уи аисра дара қьаф рзаламуит, датәамбакуа аԥсуа «дыбнауаҩуп», ҳилахумарп ҳәа ианалага, иӄама аԥынҵа азәымкуа-ҩыԥьамкуа рымгуацәакуа инарҭаргьыжьны, дыууаза дыԥан амшын дналаԥалоит. Автор иажәала исахьаркны иаххәозар, «ажәҩан хыхьынтәи икулааува зҷылазхаз аеҵәагьы аԥсабара иналазит».

Селымгьы азнык азы амшын ду днахулабгеит, уаҩы димбазо. Уи ишьҭамҭас инхеит уаӄа амшын иаахагьыжьылаз ашәах...

Селым дхаҵәааны (аҩымҭа нагзаны иахьҳамам аӄнытә) дшаҳамбогьы, аромантикатә цәа ихоу, ахаҵара илоу рыла, иԥстазаара зегьы удыруашәа уизааигуаны бзиа дубо уааӄалоит. Уҩу ихьыухьыуа иҵалоит уи арԥыс ираздкы.

Селым иԥшра, исахьа, игуамч акы узалҳәааува ҳәа иӄам, зегь рыла деицнагоуп. Уи дыԥсраны амашәырқуеи агуаӄракуеи дырхыԥахьеит, игуҕьреи, игуамч ҕуҕуеи ирыбзоураны.

Селым дынхаҩын, иашьеи иареи рқытаҷы ихы изныкумго даналага, иааит Аӄуа, аусура иалагоит абаҕуазаҷы еидарашьҭыхҩцәас. Аха аҵыхутәаны Селым иашьеиҳаб ихабарк изымдырзо дыбжьазуеит. Уи дашьҭан иашьа дыԥсу дыбзоу аилкаара. Абас агуаӄра имаз изацлеит Шьахусна ҳәа гулымҵәахк лыбзиабара. Арахь аилаҩеиласра баапсы иӄаз ажәлар ахынҵа-ҩынҵара иҵанаргылт. Уи Селым ҕуҕуала игунигон...

Селым игуахы кылнаблаауан ижәлар зҵагылаз аханҵа-ҩынҵара, ашәарҭара... Ҳарзызыроып уи иажәакуа: «Аҭырқуа Султан Асланбеи бласарқьас дҟаҵаны Аԥсны дацрыхон, уажәы аурыс ҳәынҭқар, Ҳамуҭбеи даԥырҳәаны дыкууп адгьыл шьаӄьо, ақытақуа амцабз роужьуа ари зычҳауада?»

Селым драҕоуп аҭырқуцәа, урҭ ибаныкдаанхом. Иара убас изышьҭых'уам аурыс ҳәынҭқар изакуанқуагьы. Абна дылоуп. Дахькылсуа уаҩы изгуаҭом. Агуаҟракуа жәпакы шихигахьоу рҳәоит абарҭ ажәакуа: «Маҙала адунеи акузаара аҵкыс аргама аҧсра еиҳа еиҕьуп».

Ажәакала, ароман аҿы даарҧшуп аҧсуа гумшәа, анхаҩ ҕуҕуа Селым. Уи аҧсҭазараҿы дхудамызт, иҟаиҵара рацәан.

Абри асоциалтә-политикатә махуҭа хада инаваргыланы аҩымҭаҿы ашәҟуҩҩ иахирбоит Селым имаз абзиабара цкьа. Уи иҧсы аҩҭкаареиҧш бзиа дибеит анхаҩ Аҳмаҭ иҧҳа Шьахусна. Акуҧара далоуп Селым!..

Шьахусна иҧшҙаз, иугкыз, зегь рыла иссирҙаз азә лакун. Гук-ҧсыкала ашьха ҧҳәызба ишылцәаҩоу еиҧш, абзиабара ҙылшоз, ақьиара злаз уаҩҧсны даабоит аҩымҭаҿы. Шьахусна лзы аҧхьаҩ илшоит абри еиҧш агуаанагара иоур: уи лыҧсадгьыл Аҧсны азы имшәакуа икугыло азәы лакухон ҧхьаҟа. Ус шакухо агура ҳдыргоит Селым «иакум акы напы анадыркы, башьа иматәакуа анаҟа икнаҳауп, абҵьар бҵахызар сара ибыстоит» ҳәа илеихәаз ажәакуа. Урҭ лара иаразнак дааиқудыртәеит, лҙамфакуа аатыҟаҧшьхеит, уажәрааиҙа аарла ицәажәоз аҧҳәызба.

Шьахусна лаб Аҳмаҭ дахьынҙаҳбогьы, усҟантәи аамҭала атипра злоу хаҿуп. «...Аҧсуа ҳәынҭқарқуеи аурыс енралцәеи бзиа дырбомызт, итҵаргалалакьгьы дыҟамзар рҵахын».

Қьаазым Агумаа епизод ссақуак рылагьы ибзиаҙаны дақушәеит дызлацәажәоз аҭоурых аарҧшра. Араҟа иаабоит аурыс ҳәынҭқар изы «ура» ада даҽа хыншьаларак змам ауаа рхаҿсахьақуагьы. Убарҭ иреиуоуп аинрал Филипп исолдаҵцәеи иареи.

Иара убас ароман аҿы иаарҧшуп «зымгуацәажәқуа кылсны згу иқужьу» аҭырқу ҭуҵьарцәа рхаҿсахьақуа. Урҭ атҵарбелқуа реиҧш Аҧсны ахаара-бзаара зегьы алырцәцәаауеит. Аҧсуаа баныкиаанхом, «аҧсуа егьа изуургьы дыбнауаҩуп» ҳәа ихыччауеит.

Аҧсны Урыстәыла ианадҵаха ашьҭахьтәи аполитикатә ҭагылазаашьа иҟази, ажәлар рматериалтә нхашьа зеиҧшрази ртәы инҵкааны изхәо ҩымҭоуп ароман «Селым». Уи нагҙаны иҳамазҭгьы ҳлитературазы акырҙа иаҧсан. Аха иҟам, иахьазы изуп.

Ароман ҩуп зеҕьаҭам аҧсыуа бызшәа цкьала. Ирацәоуп ашәҟуҩҩ иҟазара аазырҧшуа асахьа ссирқуа. Аҩымҭа аиҿартәышьа, акомпозициа зынҙа иҿыцу фор-

моуп аҧсуа прозаҿы. Заҟа игунигозеи аҧхьаҩ абри еиҧш ароман инагӡамкуа ибжаны истол иахьыкуу!

* * *

Асовет шәкуҩы ду Николаи Островски иҩуан ианакузаалакгьы иажәуам аграждантә еибашьра атәы зхәо атема, уи иалоуп уажәтәи аамҭазы акыр иаҧсоу, изыхцәажәатәу азҵаатәкуа хәа.

Аҧсны Асовет мчра ашьакугыларазы акуҧара атәы зхәо апрозатә ҩымҭакуа аҧсуа литератураҿы имаҷуп. Иҟоу иреиуоуп аҧсуа шәкуҩы ҟаимаҭ, зыҧсадгьыл ду ахьчаразы хаҵала иҭахаз Степан Кучбериа иажәабжь «Баз», Ш. Басариа иповест «Гулиза лразкы». Иара убас абраҟа иҳәатәуп ҳзыхцәажәауа аамҭазы иатҵанакуа ҩымҭаны ааскьа ишҳауз сахьаркыратә ҟазарала иҟаҵоу Алықьса Гогуа иповест «Аси амацәыси».

Аҧсны Асовет мчразы имҩаҧысуаз акуҧара иазкыуп Қьаазым Агумаа иажәабжь хуҷы «Аишьцәа».

1917-1921 ш. ш. ирыбжьанакыз ашыкусқуа аҧсуа нхаҩыжәлар рзын ихьанҭаз шыкусқуан. Аурыс царизм амагушьхуа зегу ҧнатцәахьаз Аҧсны натцагылт акыртуа меншевикцәа рхуура.

Аха, зегу кыдгылахьаз ажәлар ишьҭыр-

хит абҧьар! Урҭ анкьа еиҧш алашьцара икҿаханы иҟамызт, иҿыхахьан, ирбон аҩадантә ашәаҧшь ацәывтцыҷҷара ишаҿыз. Иагьрыман урҭ ирапҳьагылашаз ауаа. Абри атәоуп ажәабжь «Аишьцәа» аҿы автор дызлацәажәауа.

Аҧҳәысеиба Селма еибарыла илааӡаз лыҷкунцәа духеит, ирызхаит, ишырхәо еиҧш, иуаахеит. Уимоу, рыҧсадгьыл алахьынтцазы акуҧара реаладырхууа иҟалоит. Аибашьра ҟалеит, аҧсадгьыл азы иқуҧатәуп анырхәа, «ахыкуалаа шәыбҧа аишәмырхан» хәа рышьҭахәо инаскьалгоит Селма лыҷкунцәа: Зураб, Гаху.

Аха ишдыру, классла акуҧараҿы ҭаацәала иҟам аихуаҧшра, иҟалоит урҭ рыҩнытцқа аиҿагылара. Гаху иашьа Зураб диҿагылоит ажәлар рхақуитразы абольшевикцәа дрыланы дахьыкуҧоз азы. Зурабгьы сан длыхшеит хәа дмаагылт азеиҧш ус азы. Хьатцра ззымдыруа аӡәы иакуны даабоит уи. Атцыхутәан аиааира ргоит Зураб дызлаз ар, жәлар ахақуитра рзаагаҩцәа — абольшевикцәа.

Ари ажәабжь аҿы иаабоит аменшевикцәа атцыхутәантәи рымшқуа раан Аҧсны имҩаҧысуаз акуҧара ду аҟнытә атипра зуа епизод хуҷык.

Автор иажәабжь афабула иамоу бзиоуп. Аха итцагьы ирхианы аҟаҵара ахьа-

гыу иҧсыҽены ицәажәоит. Имарианы дахцәажәацәоит аиашьеи-аиашьеи реиҿагылара. Арҭ баша ажәа еимакны еиванамгалт. Еивазгалаз аҟазаареи аҟамзаареи рҟынӡа инеиуа аус ауп. Избанзар, ахааназ аинышәара зқум акласскуа еиҿагылт. Убри аҟнытә ашәкуҩҩы илшон, ажәабжь иалоу афырхацәа рыҧсихологиакуеи реиҿагыларакуеи раарҧшра. Ус баша классла еиҧацәоуп ҳәа мацара аҳәара асахьаркыратә ҩымҭа иахуом.

Иара убас ажәабжь злаҩу абызшәагьы ҷьара-ҷьара иҧсыҽцәоуп, уимоу инеиҧшьны истандартны иҟоу аҳәоуқуагьы уҧылоит.

* * *

Қьаазым Агумаа иҩымҭакуа иаарылукаартә иҟоуп (изылгам) ироман «Азыхь». Ашәкуҩҩы ароман аҩра даҿын аибашьра анеилга ашьҭахьтәи ашыкускуа раан. Араҟа автор иаҧхьа иқуиргылоит аибашьра ҟалаанӡеи уи ашьҭахьтәи аамҭазы имҩаҧысуаз аиҭакракуа раарҧшра, ажәакала, аҧсуа қыҭа аҧсҭазаараҿы имҩаҧысуаз акыҭанхамҩа аиҭашьакургылара.

Аха, рыцхарас иҟалаз, ашәкуҩҩ ипро-

затә ҩымҭа бзиаӡакуа рҿы, цас иауазшәа, цыҧҭәахақуоуп иҳамоу.

Аибашьра ианалга ашьҭахь, зегь рыла икарахан, еихулаханы иҟаз хтәыла иамаз ахурақуа рҧьатәын. Аҧа ирхуашаз қыҭеи қалақьи еиҭашьақургылатәын. Абри азы ҩаҧхьа иатахын арҿиаратә усура ду. Иагьазыкугылт адауаҧшь игуамчхара змоу асовет жәлар! Урҭ иаадырҧшуаз афырхаҵаратә, аргыларатә ускуа ашәа рызҳәо, ргу азыҭгауа, ирхаҵауа инарывагылт ашәкуҩҩцәагьы.

Абас имҩаҧысуаз аиҭашьакургыларатә период активла иалахууп ҳаҧсуа шәкуҩҩцәа. Абри ҳазҿу аамҭа иаҵанакʻуа сахьаркыратә ҧҵамҭакуоуп, ҳаҧсадгьыл анҭытцгьы ибзианы ирдыруа Аҧсны жәлар рпоет Д. И. Гулиа ипоема «Ҭагалан акыҭан», Б. Шьынкуба иажәеинраалоу ироман «Аҿатә уаа», И. Папаскьыр ироман «Аҧҳәыс лыпату» («Хьмур Лымҩа») аҩбатәи ашәку уҳәа убас егьырҭгьы.

Арҭ аҩымҭакуа рҿы ибзианы ианыҧшуеит аиҭашьакургылара иалахуз, акоммунизм аргылараҿы ҳажәлар зегьы ирылагыланы иқуҧо аҧсуа жәлар рыҧсҭазаара, рыҩнытҟатәи рхуцракуа, ргуеибафаракуа, рцәаныррақуа.

Ароман «Азыхь» аҿы иаабо ахҭыскуа мҩаҧысуеит аҧсыуа қыҭак аҿы. Аибашь-

ра ҟалаанҙатәи афырхацәа рыҧсҭазаара акыргьы ҳаиҳәоит ашәҟуоҩы, аха ароман аҧьыра зегьы уи ашьҭахьтәи аперио д иазкыуп. Уи ауп тема хадангьы автор иигауа.

Аҧхьаҩ иҿаҧхьа ицәыргоуп аколнхара «Алашара» иалоу ауаа, урҭ рфырхаҵаратә усура, ргуазыҳәарақуа. Иара убас иаҳирбоит ицәыригаз ауаа зегьы аҧсҭазаара ацашьа иақушәаны, ианаалартә ишзымцо, аганахь ишыннажьуа.

«Аҙыхь» фырхаҵа хаданы далоуп Тариал Шарба (Тариал Қьаазым бзиа иибоз ифырхацәа рыхьҙқуа иреиуоуп!). Иара убас имаҷымкуа ицәыргоуп ароман ахҭыскуа ибзиаҙаны ирылахуу егьырҭ ахаҿқуагьы. Иаагап, Есма Сарба, Адгур Қьылба, агроном Чамагу Сарба (Есма лашьа). Ақыҭсовет ахантәаҩы Мырза Цәышба, аколнхара «Алашара» ахантәаҩы Цьансыху (уи ижәла аҧхьаҩ изымдырҙо иаанхеит) уҳәа убас егьырҭгьы.

Қьаазым иҩымҭақуа, еиҳарак иромонқуа рҿы аҧхьаҩ раҧхьатәи адаҟьақуа инадыркны иҧылоит иҧшҙа-ҧшҙаза, ахаацәа рыҟунышьшьы, иҧхашьа-ҧхаҵо, алмасқуа реиҧш итҵауроу, ицқьоу цәаныррала, бзиабарала иҭәны иҟоу аҭыҧҳацәа ссирқуа! Урҭ рцәажәашьа, ртәа-

шьа, ргылашьа ҳабаҵәа рқьабз бзиазақуа рнубаалауеит.

Убас иҟоу аҭыҧҳацәа ссирқуа дреиуоуп Есма Сарба. Аромангьы лара лыла адаҟьақуа аатуа аҿынанахоит. Ашәҟуоҩы ҟазалаҵәҟьа абзиабара амца зыҕроу аҧҳәызба қупҧш лыҧсихологиа дақушәаны даҳирбоит. Есма дазк'уам лаб иашҭа ҭбаа, илыхоит абзиабара, дашьҭоуп лыҧсы злоу ларҧыс иҧылара. Аха араҟа автор урҭ реиҧылара иаразнак имырмариеит. Иззымдыруада ажәытәаң аҧсыуала, бзиа иеибабо икуҧшу азҕаби ачкуни реиҧылара, иаҳарак уахынла реицныҟуара шыҧшзамыз. Амыцху аныҟуара иалшоит зныззынла агазара иахҟьаны абзиабара арашаргьы. Убри азы акун ажәытәгьы ҳабаҵәа аҧҳәызба ахақуитра лыҭаны ишылҭахыу дыздәыкурымҵоз. Урҭ ацәаныррақуа зегьы иреиҳау абзиабара аху ҳаракны иршьон, мацқьа-шьацқьа иацклаҧшуан. Зыпату ззымыхьчаз ауаҩы, дызҕабыз дычкуныз, дхаҭырдан, дламысдан дрыҧхьазон.

Убри азы ауп Есмагьы лани лаби дрыцәшәо, дырцәыҧхашьо «абналаразы» аҿытга ҧшааua, длакҩак'уа дызгылаз.

Аха аҿара иага умҳәан, иара атәы ҟанаҵоит. Автор иаҳирбоит, хара дымцакуа (Есма акыр дгуамҵзаргьы, ларҧыс иҧыларазы ҷьа лбазаргьы...) ҩыцьа ауаа

еиҽгуҳәааны бзиа ишеибабауа. Арҭ хаҭала еилатҵәаны, аҳә ида даҽеаҳәы дхуарҭамкуа иҟоуп. Убас шакуугьы, имаҷым урҭ рыбзиабара иаҧышькласуа ауаа: аҧҳәызба лани лаби, уи бзиа дызбо Адгур Кьылба уҳәа аҳәык-ҩыцьак. Аха уи аҧхьаҩ агура игоит урҭ аҧынгылакуа дара рынасыҧ ишаҧырхагамхауа.

Аҧсҭазаара аҽара иацу абзиабара ауаатәыҩса рҽы амч ду шамоугьы, автор уи акум ихадароу зҵаараны икуиргылаз ироман аҽы. Араҟа ицоит ажәлар рзеиҧш усурақуа иртәу ахушьадтәқуа, азҵаатәқуа...

Ароман афырхатҵа хада Тариал, жәакласск данрылга ҷьаргьы дымцеит, иан лхала дааныжьны (иаб уааҳза дыҧсхьан). Аколнхара «Аҳзыхь» аҽы бригадирс аусура далагоит. Рацәак мыртцыкуа ихгьы бзианы ииаирҧшуеит аусуҩ аиҽкааҩ бзиа ҳәа. Ибригадагьы араион аҽы еицырдыруа иҟалоит Тариал Шарба ибригада ҳәа. Ибригадазы итцегьы аускуа игу итақыз дахьымҳзакуа, иааныжьны афронт ахь дцоит аҧсадгьыл ахьчаразы, ихаара Есма абас налаҳәан: «бара быбзиабара сыманы сцоит, уи сахьчалап акулҳзы еиҧш, амреиҧш сарҧхалап, ахуцра бзиа снаҭалап, саҷьал хара-хара исывгауа».

Аибашьратәи ашықускуа зегьы хьҳзлаҧшала ихганы, Тариал дхынхәуеит Аҧснытқа. Деиҭахагылоит аҕьараҳәа аус уа инижьыз ибригада. Уи уажә ибон имчқуа зегь ҩбатәны аус шутәыз. Ус аҭахын атәыла.

Тариал, цәаҩала анхара аганахь иугуалаиршәоит, уимоу акыргьы дырзааигуоуп азеиҧш ус аҽы, ажәлар рзааҧсара, рзыҳатцҳатцра, урҭ рус еснагь ахатә ус аҧхьа аргылара иашьҭоу ароман «Аҽатәуаа» афырхатҵа Аншба Дамеии «Ҭагалан ақытан» аҟнытә Смели. Арҭ афырхацәа еицыхандеиуеит, досу рыгуҭакы дыруп. Амала, ҩнытцқатәи дунеихуаҧшышьала рыҧсҭазааратә философиа, ргуазыҳәарақуа, рхатә разқкуа зынҳзаскгьы еиҧшым, ҧшрала-сахьала еиҧшу еиҳа.

Тариал ҳара даабоит аколнхараҽы иаҧхьагылоу уаҩны. Уи имч-илша зегьы ажәлар рзы деигҳом. Уи дашьҭам аматцура ду. Ажәлар дрыцны рус далахуны, ргурҧьа, рычча иара убас ргуаҟра рыцеҩшо ауааажәларраҽы аҟазаара Тариал изы зегьы ирыцкыуп. Абас ауп уи аҩымта иҳамоу ацыҧтцәахаҽы дшаабо. Инацтцаны иуадаҩуп инҭыртәааны ахарактеристика иҭара, акритикатә згуаҭарақуа нацтцаны.

Тариал иҟынҳа дзымнеиуазаргьы, ароман аҽы аҭыҧ ааникылоит Адгур Кьыл-

ба. Уи ажәлар рҽы маҷ амаҵ имузацт. Аха даҽа ҟазшьоуп имоу. Тариали иареи амалахазгьы иузеидкылом. Еснагь аҽхьакра, алафҳәара, аҽхырцәажәара, ҷыдала аҭыԥҳацәа рызкылԥш-кылзырҿра иашьҭоу азә иоуп.

Ашәкуҿы имзакуа иҳәоит Адгур дызлаҟоу. Ииашоуп, уи аԥьабаагьы ибахьеит, афронт ахьчьы дыҟан.

Тариали иареи еицыргоит. Аха уи азныказы дырхуеит, нас писарс аус иуеит арраҽы. Иҟоуп аԥсҭазараҽы аиааира ахҭыгулаҿцәа. Убарҭ атипкуа рсиахь раԥхьа дыргылатәуп Адгургьы.

Арахь ԥшралагьы, гуамчлагьы, дырралагьы аказы дхудазам. Уимоу атәамбарагьы идыруеит, акыргьы дԥагьоуп.

Адгур, Тариал диздаҭланы, бзиа дибоит Есма. Уи ибзиазаны идыруеит, лара Тариал ида уаҿ дшылҭахым, аха...

Атцыхутәан уи бригадирс дҟарҭоит. Дагьалагеит аусура ҿ-напык рыла. Дашьҭоуп ихьз-иԥша ҭганы Есма дылгуаԥхо ихы ҟаитцарц. Ари ииашоуп, дырҿагьых ихазы, абзиабаразы ауп изыҟаитцо, аха ацәаҿа бзиакуа иркурчахоуп, амҿа иаша данылоит ҳәа уаҿы игу иаанагоит, игьангьашракуа зегьы изкамыжьуазаргьы. Ус ҟаитцазаргьы, Адгур губҕан узиҭом. Избан акузар, акы абзиабара ауаҿы мыцху

деиҽнакаауеит, дарԥшзоит, ихуарҭоу аус ахь дкылнагоит. Ҩбагьы, Адгур икура, нас иԥшра-исахьа азин ирҭон Есма бзиа бызбоит, бсыцца ҳәа леиҳәартә еиԥш.

Ажәакала, Адгур арыҕьарахь дгьыжьит. Цабыргыуп макьана изкамыжьыц иҽхырцәажәара, иара убас дазыҽырбаны иҳәоит француз бызшәала «Мерси» («итабуп» аанагоит аԥсышәала) ҳәа. Аха урҭ зегьы каԥсо дцар ауп имҿа дызнылаз дахуаԥшуазар.

Адгур Кьылба, иага убас акузаргьы, автор даҳирбоит Сыкунраа, Рашьытраа ирзааигуоу типны. Ирацәоуп зыхьз ххәаз ахаҽкуа ахьугуалаиршәо.

Иара убас Чамагу Сарба — агроном ҽыц ихаҽы иаԥҭоу, ицәгьамшәа иаабоит. Уи игу аицҳара, аколнхара аус иазҽлымхара, иаххәарц азин ҳнаҭоит итцауроу типуп ҳәа. Избан акузар, дшааитцәкьаз (атцара даналга) активистцәа днарылагылт. Ииашоуп, уигьы зны-зынла илаф ҟуазкуеи иажәа ҭлапкакуеи Тариал изычҳауам. Аха уи шәарҭам, наҟ-наҟ ишԥакаимыжьри, макьанагь дыцкуноуп, аколнхара аус иахуарҭоу ҟаитцалааит хәа ауп Тариал уи дышихуаԥшуа.

Ароман аҽы ажәлар рус иазааԥсо ахаҽкуа дреиуоуп ақытсовет ахантәаҿы Мырза Цәышба, аколнхара «Азыхь» ахан-

тәаҩы Цьансыху уҳәа убас егьырҭгьы. Урҭ епизодқуак рҽы ауп иахьҳҧылауа, аха аҧхьаҩ ихашҭуам. Избанзар, аусураҽы ицыхцыхʻуа, иҽыхоу ууаны иаарҧшуп.

Атцыхутәаны иаҳҳәоит: ароман иалоу ахаҽқуа рҭыҧ ылхны, амҩа иныкулон еиҧш аамҭазы иҽахтцәеит. Убри аҟнытә агхақуа ртәы ҳзалацәажәом.

Ароман аиҽартәышьа, акомпозиция ибзианы ашьапы кын. Уи злаҩу абызшәагьы уаҳа наҭахымкуа ианааланы ицон. Автор игуҭакы нагзаны иҟазҭгьы, иахьа аҧсуа литература иалазаарын аибашьра ашьҭахьтәи аиҭашьақургылара апериод аан аҧсуа қытақуа рыҧсҭазаара итқааны изхәоз аҩымҭа бзиаху.

АИБАШЬРАТӘ ТЕМАТИКА ИАЗКЫУ АЖӘАБЖЬҚУА

Агумаа иҩымҭақуа иаарылукаартә иҟоуп аибашьра атематика иазкыу аповест «Абаандаҩы». Аповест иаанарҧшуеит асовет жәлар милаҭ еилыхра ҟамцакуа азәк иеиҧш, аҧа хумга иҽагыланы рыкуҧара атәы зҳәо хҭысқуак.

Автор дызлацәажәо ахҭыс абжеиҳарак мҩаҧысуеит аамҭала анемеццәа ирым-

ҟуцархалаз Крупец ақалақь аҽы. Ари ақалақь аҧа дахоуп ҳәа агу ҭкьа, аҧсы ахҟьа агага иацәшәо ҳәа иҟазам. Маза-аргама уи иаланхо асовет уаа афашизм иаҽагыланы ақупҧара иаҽуп. Иаҳарак арақа еиҽкааны иҟоуп мазалатәи аитцбыратәи апарторганизациа, апартизанцәа ргуп...

«Абаандаҩы» фырхаца хадас далоуп, жәытәнатә аахыс ахақуитреи ахьыҧшымреи бзиа избоз, Нарҭаа дуқуа рфырхацара аҟурҷаха мцабзны излоу аҧсуа жәлар ртцеицәа иашақуа руазәык. Уи Адамыр иоуп.

Қьаазым Агумаа иповест аҽы икуиргылоит зегь раҧхьа аҧхьаҩ илаҧш итцашәо, хра злоу ҩ-зцаарак. Актәи — аҧа ицәымҧра, уи ишьхуа-мышьхуа ҳтәылаҽы ақухразы рхы ишамеигзоз, хацәнмырха ишықуҧоз асовет уаа. Ахуҷы инаиркны аду иҟынза аҧа дбаны ишаанымхоз хахуаҧшып аимаазахҩы, мазалатәи аитцбыратәи апарторганизациа аиҳабы Стеҧан ихуҷы иҟаитцо. Уи зхы замхабзиахаз, забцьар иатцаҽырбо инеиуа афашист фицар даниба игу иамузт, ицәымҧра илаз илыжжын (ахуҷытцәкьа), асыркумпыл аҧырхәа иршәны изамҩатцәкьа иагудитцоит (ари адеталь аҩымҭа баша иалазам, иаҳәауа рацәоуп). Аҩбатәи — Асовет жәлар милаҭ

еилыхра ҟамҵакуа реидгылара, реиҷыкуҧара афашизм ахуда ахераҽы.

Абарҭ аҩзҵаарак ирыкушәаны иҽиоит аповест акомпозициа, аҧхьаҩ ихамшҵуа аҧсы ахатцаны аҭоурыхтә хҭыскуа аанарҧшуеит.

Аповест зырҧшзо, иалоу афырхацәа: Адамыр, Сҭепҧан, Борис, Нина, Алиса уҳәа убас егьырҭгьы ирылоуп Рыҧсадгьыл ду абзиабара. Уи иҧшьоу абзиабара урҭ рыкуҧараҽы раҧхьатәи бҧьарны ирыҧхьазоит.

Уажәшьҭа инезакны акумкуа хаз-хазы ҳрыхуаҧшып афырхацәа хадакуа.

Адамыр иреиҳазоу атцара дышҭаз ихьзоит Аҧьынҵьтәылатәи аибашьра. Анемец бызшәа ахьидыруаз азы арадистцара ддәыкулоит. Даналга апартизанцәа ргуҧ ахь адтца итаны дрышьтуеит. Аха, рыцҳарас иҟалаз, Адамыр идтца изынамыгзеит. Амчымхара ҕуҕуа дакушәаны аҕацәа рнапаҽы дҟалеит дытҟуаны.

Адамыр анемеццәа рбахҭа дахьҭашәаз даара игунигон. Ҳазызырҩып уи ихазы иихәо:

«...Сара иҟастцазеи... сыҧсадгьыл агу иахуартәы? Акымзаракгьы. Даҽеакы... аибашьраҽы стахар! Имачума афырхацәа хтәыла зхы акузтцаз?! Аха урҭ аныҧсуаз ирдыруан баша ишымҧсуаз... Сара исыҧ-

сышьахозеи? Хьзыда, ҧшада, афашист ибахҭаҽы, сыдтца намыгзакуа... Цабыргыуп, сара исхарам сзыниаз, аха сыҧсы штоу схы рысымҭар ҟалон... Иара уажәгьы снызкылода? Сҩагыланы схы аҭзамц ианыскьар, мамзаргьы схаҧыцкуа рыла снапы ада ҧызжәар — сшьа аусышьҭыр иаразнак сыҧсуеит... аха»...

Уи, алым агу згуны абахҭа иҭакыу, идыруазар иҧсадгьыл ашьа иуртә алшара шимоуа, уаҳа ара абахҭа дшызҭымтцуа идыруазар, иара уатцәкьа илшон аҧсра.

Адамыр ачҳара змоу, имшәо, хатца ҕуҕуоуп. Уи иҽахуы иҽахҳ'уеит хәа дыргубзыҕ'уа дрымоуп. Аха иара гуаныла «агаза дшәыҧшааз цьышәшьоит» ихәоит. Акыр цьабаа идырбалт Адамыр (хатала анемец фицар Ерих Шульц) иҽахуы иҽахҳ'уеит, иҩызцәа ахьыкоу ихархәоит хәа. Аха акгьы рылымшеит. Уи ауаҩ дтаслымхомызт. Атцыхутәан апартизанцәа ирыбзоураны ахакуитра иауеит Адамыр. Еита абцьар шьҭыхны афырхацәа днарывагылоит деибашьуа.

Аҩымтаҽы ҳара даабоит ҳаҧсадгьыл асолдат, шәара ззымдыруа аибашьҩы. Уи иҧсыцкьа ихоугьы деигзом итәыла ахьчаразы. Автор дакушәаны иааирҧшуеит уи ахатца игуеибафареи аҕа ицәымҕра илази.

Аҩымҭаҿы аҭыҧ бубуа аанакылоит маҙалатәи апарторганизациа аусура амҩаҧгашьа атәы. Абраҟа ибзианы автор илшеит иҵабыргны аарҧшра афашистцәа ирымпытцахалаз ҳара ҳақалақьқуа, ҳқыҭақуа рҿы ишыуадаҩыз маҙалатәи апарторганизациа аусура. Аха зегьакоуп аус бубуа руан урҭ рыҧсҭазаара шшәарҭазгьы. Сҭеҧан инапхгарала имҩаҧысуаз апарторганизациа аусура аповест аҿы ҟаиматла иаарҧшуп. Ари ахуҭа аҩымҭа аидеиа хада ханарҭәаауеит, иарҧшҙоит. Дара убарҭ роуп Адамыргьы ахақуитра изҭаз.

Ашәҟуҩы шьахулатцәкьа иаҳирбоит аҧацәа рхаҿсахьақуа, урҭ ргумхатә ускуа. Рыҧсы қымқымра анубаалоит Крупец ақалақь акомендант, анемец фицар Ерих Шульц ихаҿсахьа мацарагьы.

Афицар «ихаҿ патаз ҧсылаҙа», иҧсы рылан Урыстәыла адәкаршәра дуқуа, иаҳарак Амшын Еиқуа агаҿа. «Ҳара х-Германиатәылаҿы адгьыл маҷуп. Арахь Урыстәылаҟа ҳанаауаз иҳарҳәеит аибашьра ҳаналгалакь ҳара иахьаҳтахыу анхара азин ҳарҭарц». Абас адгьыл ҧсылақуа дрызхуцуеит Ерих Шульц. Абас ихуцуан афашистцәа зегьы. Арҭ ажәақуа автор баша иимырҳәаҙеит анемец фицар, урҭ зегьы ирҭахын ҳаҧсадгьыл иахапапан

иркырц, ҳчашә иалачарц. Аха, Ерих Шульц иеиҧш, даргьы ргу иажьоит. Уи апартизанцәа нсыртцәеит ҳәа асводка мцқуа ҟатцаны иеиҳабацәа рахь идәықуитцон. Дагьақугуҧ'уан Адольф Гитлер иҟынтә ахьтәы цьар. Аха атцыхутәан амц дыррақуа идәықуитцоз итцадырҟурылеит. Дбаандаҩыртәуеит Сҭеҧан хадара ззиуаз маҙалатәи апарторганизациа иалаз ауаа.

Қьаазым Агумаа иҩымҭаҿы иалоуп итцегьы инеитцыхны узыхцәажәаша апатриотцәа. Урҭ рыҧсҭазаара аҧсадгьыл ашьауразы иагьыртиит худула. Убас иҟоу иреиуоуп аҧсахҩы Прудников иишьыз аҭаҳмада, апартизан Борис уҳәа ирацәаҩны. Урҭ ргумшәара, рыҧсадгьыл абзиабара аҩымҭаҿы иҧуҧуаны иҟатцоуп.

Ишырҳәо еиҧш, аҭаацәа рҟынгьы мрик дрылашәоит еиҧш, аповест аҿгьы даабоит аҧсадгьыл аҧсахҩы — Прудников. Уи иеиҧш иҟоу аҧсадгьыл, ауаажәлар змам, зыҧсы иацәшәаны забацәа мап рцәызкыз ашьац ирҟьыцырц залшом. Дҧырнах'уеит заа.

Абасала, аповест «Абаандаҩы» аҿы иаабоит Аҵьынцьтәылазы асовет уаа рықуҧара, урҭ милаҭ еилых ҟамтцакуа аҧа хумга дшықурыцҟьаауаз. Автор, аҩымҭа иалоу ауаа ҧшрак рымоу аиҳа, еиҧшҙамкуа ишыҟоу, досу рхаҿ иашақуа рыла

иаҳирбоит. Урҭ аабоит досу рхатә гуаанагарақуа, рхатә хуцрақуа, рхатә цәаныррақуа рыманы. Уи аҟатцара автор инаршә архиоит, иҟазара ҳаранак'уеит.

Аповест аҿы иҟало ахҭысқуа зегьы зыдҳәалоу аҧсуа солдаҭ Адамыр иоуп. Азныказы аҧхьаҩ игу иаанагар алшоит араҟа автор абаандаҩы ҳәа дызҿу Адамыр иоуп ҳәа. Аха ас агуаанагара, ҳара ҳахьахуаҧшуала, ииашам. Итцабыргыуп, аҩымҭа абҧьыцқуа анаатуа инаркны аҵыхутәанынза Адамыр анемеццәа рбахҭаҿы дҭакны даабоит. Аха араҟа абаандаҩы Ерих Шульц иоуп. Анемец фицар ҳаҧсадгьыл чашәрақуа иреилаҳауаз, асовет уаа қьиақуа зшьуаз, изырҳәацәоз ахумга ихаҿала Қьаазым ирбаандаҩтәны иаҳирбоит гитлертә Германиа зегьы.

Аповест бызшәа цқьала, инеиҧынкыланы акумзаргьы, еилыкка иҩуп. Уи аҿы иааҧшуеит автор ихатә ҷыдарақуа, апоезиаҟны еиҧш, апрозаҿгьы.

Ҭынч инхоз асовет уаа аибашьра ирзаанагаз агуаҟракуа данрыхцәажәо, автор иақунагақуо ажәақуеи ашәыгақуеи иҧшаауеит. Иаагап ҿырҧштәык, асовет ҧхәыс лгурҩа аазырҧшуа: «Аибашьра иахҟьаны ахуҷбаҳча аусура иахьаҟутцыз шыгунылгоз акумкуа, лылаҕырзқуа аахажжылан, инеиматәаны атцәыуара далагеит, лхы астол иқутцаны. Уи дахьтцәыуаз аҟнытә лыжәҩақуа аҟуараҳәа еитцасны ишықыцьқыцьуаз ауп адәныҟантә ашә азәы дшасыз атыгу-тыгуҳәа».

Иаагап убас аамҭала аҕа инапаҿы иҟало асовет қалақь азын цыхтәи асахьа: «Ауаҩи ауаҩи еҧылар еибабомызт — убасҟак атцх лашьцан. Ақалақь аулицақуа аҧша хьшәашәа ҟыутцәыуа ирнын. Аурҭ гуааны аҧенцьырқуа ирныкшон. Анаара аҕа ир ртәарҭа аҩнқуа рыкуша-мыкуша иуаҳауан, аҟарулцәа рышьҭыбжь: ршьапқуа ахьҭа ианаклакь иахьгылоу иқуас-қуасуан, ҳҭакуажәацәа ирцәыргаз ашьал жәпақуа рыла рхы-рҿы таҳәҳәаны, алашьцара иалазырҩуа, Урыстәылатәи ахьҭа агыгшәыг еиҧш иацәшәауа».

Аповест иамоу абзиара инаваргыланы аҧхьаҩ иҧылоит акык-ҩбак агхақуагьы. Аҩымҭа раҧхьазагьы игханы уаҩ иазиҧхьазо иреиуоуп, уи афырхатца хада ироль ахьылаҟуцәоу. Аиашаз, Адамыр иҟаитцаз ҳәа рацәак аҧхьаҩ ибацәом. (Иашоуп, иҧасацәан, игутакқуа дрыхьзаанза аҕа ибахҭа дҭашәоит). Насгьы амцху дмақарцәоит, «иҟамлац ҟатцатәуп даҽакала» ҳәа ажәа ду итиуеит, аха аус аҿы инаигзо даабом. Ари мацара азхом Адамыр аповест фырхатца хаданы данаанахуа. Итцегь ақтивра иланы даабозар акун.

Аиашаз, Адамыр иаасҭа егьырҭ аҩымҭа иалоу афырхацәа ахҭысқуа ирылахууп.

Зынза ииашаны иазгуеиҭоит аҧсуа критик Ш. Инал-иҧа истатиаҟны абызшәа аганахь аповест иамоу агхақуа. Уи иҩуеит ажәабжь злаҩу абызшәа инеицеиҧшны ибзиам, иахьынзаҭахыу ишәаны-изаны иҟам, ҷьара-ҷьара ацқакра аныҧшуеит хәа. «Абар аҿырҧштәқуа: «Абахҭа аҩнытҟа днеиҩеиуа далагеит алаба ицмырхыраазакуа». Абаандаҩы алаба идыркʻуама? «Аурҭ иаҳа-иаҳа аҿарҧуҧуон, аҧша абжьы гауан алақуа иркыз ажьа еиҧш итҿаауазшәа...» Аурҭ абжьы ажьа абжьы излеиҧшутәрызеи? «Адамыр дҩаҵҟьеит афымцатә ток исызшәа», «Адамыри асалдаҭи ааиҿаҧшит дара-дара». Ара ажәақуа «аток», «дара-дара» мыцхууп».[1]

Аҳа арҭ агха ссақуа аҩымҭа бзиаху аҳу рзыларҟууам. Уи аанхоит аҧсуа литератураҿы аибашьра атематика иазкны иҩу аҩымҭақуа иреиҧьны, асовет жәлар аҧа иҧыххараҿы ирылдыршаз ҳәашьа змам афырхацара дуқуа ртәы аазырҧшуа акуны.

---

[1] Ш. Инал-иҧа — Аҧсуа литература аҭоурых аҟнытә. Аҟуа 1961 ш. Адаҟьа 325-326.

* * *

Аибашьра атематика иалхны иҟаҵоу ажәабжьуп «Икамшәаз алаҧырз». Араҟа ашәҟуҩы ииаирҧшуеит аибашьра адәаҿы хаҵарала иҭахаз аҷкун иан лхаҿсахьа.

Уи илдыруеит ауаатәыҩса рыҧстазаараҿы аҧсадгьыл абзиабара зегьы ишрыцкыу. Иазгуаҭатәуп, аҧсуа ҳәсақуа наҵьнатә аахыс аҧсадгьыл абзиабара иҧшьоу цәаныррaны ишахуаҧшуа. Аҭоурыхтәфырхаҵаратә жәабжьқуа иҿаҿаза иаҳдырбоит заҟаҩ аҧсуа ҳәсахуҷқуа рашьцәа, рхацәа ирывагыланы рабҵьар шьҭыхны Аҧсны ҧшза ахьчаразы икугылахьаз. Иара убри азоуп Селымхан («Икамшәаз алаҧырз» иалоу афырҧхәыс) лычкун хаҵала дҭахеит ҳәа анлаҳа, уи ицеибашьуаз иҩыза абасгьы зиалҳәа: «Мап, алаҧырз кастәар — с-Сатбеи дсырҧхашьоит, ахаҵара ҧсра акуума, нанхеит».

Ари зегьы еилкааup. Аха иага убас шакуугьы, автор иажәақуа ан илирҳәаз рыгура ҳазгом, ихьшәашәаза иҳаҳауеит. Ан дахьугалакь данup. Уи лыхшара рышҟа илымоу абзиабара ирмарианы ахцәажәара ауам. Иара убас иманшәаламкуа ауп ишыҟоу Сатбеи иҩыза иажәабжь ҳәашьа. Ҳгу иианагом, зыбла ҭраа зҧазатцә изыҧшыз ан, лакуҵас азызырҩра лылшарын ҳәа лычкун иҭахара ажәабжь.

Аҧстазааратә цабырг иавнагоит. Ус аныҟуара иаанагоит ан лгублра аршабара, ҩбагьы аҧстазаара атцабырг авагылара.

Еиҭахҳәоит, аҧсадгьыл абзиабара зегьы ирыцкыуп. Ауааажәлари аҧсадгъыли рзы хатцала аҭахара уи ҧсрам. Аха араҟа иҳәатәын итцагьы исахьаркны, аҟазара атцатцаны. Уи лыҧсихологиа инартцауланы иаарҧшны иаабозтгьы, убасҟан рыгура аагон ан лажәакуа...

* * *

Қьаазым Агумаа иажәабжь «Ан лгублра» аибашьра атема иазкыу акоуп, насгьы мотивла акырза иазааигуоуп «Икамшәаз алаҧырз». Араҟа ашәҟуҩцы аҧсуа солдат ифырхатцара ҳирбоит, иааибоит хьызла-ҧшала аҧсадгьыл азы аҧсра дшаҧылаз.

Иссирыз шьыжьык деикуара-еитцараха даацгылоит, зыцкун иҧсзы ааскьа изахаз ан гуаҟ. Аха уи лгу абаауеит, лыцкун ацәа рхылбаауеит иара иҟатцамҭаны уажәы дызтцысны днеиуа абахчара. «Ан лҧазатцәы Батал лара лаҧхьа дгылазамызт, ихы-иҿы даҿаҧшуамызт, ибжьы лаҳауамызт, аха ишьтамтакуа данрыхуаҧшлакь лгу иаанагон иара ихата дылбозшәа, уаҩ ихамыштуа лаку бзиак леиҳәозшәа».

Абас игуҭшьаагоу, уаҩ дзырхуцуа абҧьыцкуа рыла иаатуеит аҩымта.

Батал Мрамба аибашьра ҟалаанза ихатә қытаҿы аколнхацәа — иуааажәлар дрылагыланы дхандеиуан, ахьз-аҧша змаз чаи аарыхҩын, напхгара аитон аколнхара «Ахақуитра» абригадакуа руакы.

Аибашьра антцысы рацәак мтцыцкуа Батал иаб Еснат Мрамба днаскьеигон иҷкун абас иаҳәо: «Дад, ҳара ҳажәла маҷуп, аха хьымзҧ ҳамгацт... Узлытцыз ажәла ахьымзҧ аургарым ҳәа сыҟоуп».

Батал Мрамба дызлаз архута рҿы ахьз-аҧша иманы дыҟан. Уи зныкымкуаҩынтәымкуа ахатцара ҟаитцахьан. Ижәларгьы ирылатцәахьан, ихыҿхуон, маза бзиа дызбоз аҧҳәызба Нателагьы амтцәыжәҩакуа лнатон.

Аха иҧуҧуаз дтцак анагзараҿы цәеижьылеи игу мытрыскуа фырхатцала даҧылоит аҧсра!

Абасала, аҩымтаҿы даарҧшуп аҧсуа еибашьҩы, зхы-зыҧсы зан зыҧсадгьыл иахтнызтцаз. Батал даззымызт ари еиҧш акупҧараҿы.

Батал иҩызцәа шәҩыла Аҧсны иахибаҳәаны ицеит, ирацәаҩуп урт рахьтә назаза Урыстәыла акаршәракуа рҿы ииаз.

Ажәабжь хучы «Ан лгублра» аидеиа ду иатцоу ашәҟуҩцы атцыхутәантәи иажәакуа ирхәоит: «Агурҩаҿы акузам ауаҩы игуаҟра ахьихаштуа. Зхы иакуиту

аԥьабаа қьиа ауп агуаҟра шьҭазырбауа, амра цаҳәцаҳәуа иаазхаԥхаз аҙаҙеиԥш».

Ажәабжь аидеиа ду — ахатә гурҩа аиааира, асахьаркыра аган ахь ала автор икуаданы, аԥсҭазаара атцабырг иузазааигуамтәуа ицәыҟалеит, иаҳарак атцыхутәантәи аҳҟуа.

Аҙәгьы иҳәом, ауаҩы, ҷыдала ан, лыԥсаала агуаҟра иакушәаз еснагь дгурҩо, дрыцхахуха ашәы лхьыкукуа дыҟазароуп ҳәа. Мап. Аԥсҭазаара адиалектикаҿы иҟам зҿызмыԥсах'уа цәыртцрак, аха уи аҿы аамҭа ауп аус злоу. Иалшоит хҭыск, революциак аҳасаб ала иҟалар. Аха ауаҩы дмашьынам, дуаҩытәыҩсоуп, имоуп ацәанырра, абаху уқугыланы ахахә бԥаутцар алада иҭахуаша ишцо еиԥш, ажәала уагуҭасны иузкацом агурҩа. Агурҩа ззумҳәарызеи? Зԥа затцэ дыԥсыз ан лгу заҟа ишәу ззымдыруада?

Даду, уанҙа аԥсҭазаара ҿыц иалагурԥьо иалаз, агуаҟра дақушәеит. Уи леиԥш заҟаҩ ыҟада? Дҭахеит лԥа затцэ. Агурҩа ду лзыҟалеит лажәымҭыҵеха. Аха автор дахыццак'уеит лгурҩа лыхцара. Иҭахыуп лыҷкун данеибгаз еиԥш, гурҩак лхаҿы ианумбаалауа, аколнхацәа днарылагылар. Аха ари аԥсҭазаара аиаша изақушәом, иацәтәымуп.

Иара убас ан изқулк'уа ахтцәара, лыҷкун дахьжу ахь ацара ҳәа дызҿқуо аԥхьаҩ агура изгом. Аԥсуаа рабацәа рҳаҭгунқуа кажьны (насгьы зымч зшәахьоу ауаа), Аԥсны иалтцны ацара рцәаҩам. Еснаҭи Дадуи рԥа Баҭал ида уаҩ дышрымамызгьы, уахь хцаны ханхап ҳәа иалагомызт. Амала, ирылшар, дахьжу рдыруазар, рыҷкун иԥсыбаҩ арахь иааргон. Иара усгьы ҟалашьас иамоузеи рыҷкун иҟатцамҭа, рынхара-рынтцыра, рыҩныргуара зегьы ала ҭаа ирыхуаԥшуа ааныжьра? Ари адеталь, иҟалап, автор иалаигалазар ан лгублра иаҳа иарбуԥуап ҳәа. Аха, рыцхарас иҟалаз, аҩымҭа амырԥсыҿзар, акгьы иамыхуеит...

Еснаҭгьы даабоит ҷьара-ҷьара иара иакузамкуа, дхыбжа-ҿыбжаны. «Стакуажә сымч лыкухом, лгурҩа сзылхышәца» ҳәа аԥсуа бырг араион аҟынза акум, агула иҟынгьы днеины иеиҳәомызт, иԥхаишьон, аԥсуа тцасла иаԥым.

Иара убас амазаныҟугаҩгьы, дшабаза дыҟоуп, ан лгурҩа хызҿыша акгьы изҳәом. Ҳарзызырҩып уи иажәакуа: «...Агурҩа зныk уҿоуҭар, арҩаш иаҩызоуп, иужәланы уагоит... Уатцәы снеиуеит шәколнхарахь... Ачаи бригада абригадир дамазам макьана, ус ами? Аколнхацәа реизараҿы Даду днеиртә иҟатца... Сара ишуасҳәаз

лоуҳәар днеиуеит...» Ишаабо арҭ ацәаҳәақуа исахьаркны иҟаҵам, амазаныҟугаҩ, «аизара», «абригада» ҳәа дызҿу ан лзы хуарҭарак рылам, ус ажьымдыр еиҧш аҩымҭа иалыхәхәоит.

Убри анаҩсангьы иҧшзамкуа иҟалеит Баҭал арра данцоз Наҭела дахьынаскьалымгауа (иани иаби ирдырыр урҭ ирыбжьоу абзиабара агурҩа рнаҭоит ҳәа). Акы, днаскьалгеит ҳәа абзиабара мааҧшыргьы ауан, иааҧшыргьы митәыс иҟаларыз?! Ҩбагьы, Наҭела агура ганы дыҟазма Баҭал деибганы дышзымаауаз ала? Агуҧра аҧсҭазара иабжсуп!

* * *

Аҧсуаа еснагь бзиа ирбоит ажәабжь бзиақуа рҳәара, иахарак ҧыцҩык еизаны иантәоу, акы ианаҿу аамҭазы. «Ҳаҧсуа быргцәа ажәытә жәабжьқуа анырҳәо, ацха збаз ашьха еиҧш, ицәажәо уҽырҧыртцзом. Дара убарҭ рформала ауп ишҩу апартизанцәа рыҧсҭазара иаххәаау аҩымҭа каимат «Абзазара аҟнытә ажәабжьқуа».

Аколнхара «Аразҟы» аҿы аамҭала ҧсшьара ииаз ҧасатәи аматрос Иаков иажәабжьқуа уху-ужьы қақаза идыргылоит, уаҧхьа ицәырцуеит аибашьра амца, иубоит зыҧсадгьыл азы зхы-зыҧсы иамеигзауа иқуҧо асовет уаа рхаҿсахьа-

қуа. Убас иҟоу иреиуоуп: аматрос Иаков, апартизанцәа реиҳабы «Ажакьа еиқуатцәа», Карпуша, Мариа уҳәа убас егьырҭгьы.

Ажәабжь аҿы инавагыло-аавагыло ицозаргьы, ахзырымгаразы уи аҟара ихы алаимырхузаргьы, аҧхьаҩ дибоит дымҩашьо, Иаков иихәо ахҭысқуа зегьы рҿы иара дфырхатцаны дшалоу. Уи дызлаз апартизанцәа идырцоз уск аҿы дмаагылазацызт, хьатцра-еитцахара издыруамызт; убри акуҧараҿы изшьапыкгьы ицәызит. Аха Иаков аҧсҭазаараҿы дразҟыдан дҟамлеит, аколнхара «Аразҟы» аҿы иҧшааит ихатә разҟы, аҧсуа ҧхәысс дигоит, дагьаанхоит уи аколнхараҿы.

Автор итема хада (уи асовет партизанцәа рыҧсҭазаара аарҧшра акун) инаваргыланы дақушәаны иаҳирбоит аибашьра ашьҭахь ақыҭа аҿиара, азхара ишаҿу. Уи баша иҳәом абас: «ҳажәлар даҽеакхеит... рҽырҧсахит. Ртцакы ҭбаахеит, ркультура иазҳаит».

Аҧсҭазаара цьарак иауаагылахʻуа, еснагь ҧхьаҟа ицоит аҿыц ахь икылсырц. Аибашьра ииаирыла иалгаз асовет уаа, абзазараҿы бзабаала анхаразы иқуҧоит. Уи ус шакуу шаҳаҭра ауеит аколнхара «Аразҟы» мацара уналаҧшыргьы.

Аҩымҭа иамоуп гхақуакгьы. Раҧхьа иргыланы ауаҩы изеилымкааура инхоит аколнхара «Аразҟы» ақыҭа ахьз. Амца иалҭны ииаз ауаҩы иразҟы ахьиҧшааз ҳҭыҧ имыцхумызт конкретла идырзарц. Уи аҵынхурас автор «Ҳара ҳколнхара «Аразҟы» ҳәа хьзыс изаҳҭаз, амшыни ашьхақуеи рыбжьара иҟоуп», — ҳәа акуаҧ аргылара азирхоит. Иара убас даара имариазаны иҟалеит аматрос Иаков иразҟы. Убри анаҩсан акритикаҿы Ш. Инал-иҧа ишазгуеиҭаз еиҧш, ажәабжь иамоу ахьз рацәак аҵакы ианаалом, «еиҳа еиҧьын аматрос Иаков иажәабжьқуа» ҳәа ахьзҵазар.

Абызшәа аганахьала Қьаазым Агумаа ҟаиматла илшеит ираҧсышәаны, еилкааны, досу хазы-хазы дара ртәала рырцәажәара. Ажәабжь афырхацәа досу ирымоу рҷыдарақуа рбызшәаҟынгьы ирнубаалоит. Ирацәоуп исахьаркны, иухамышҭуа иаарҧшу ахҭысқуа.

Автор илшеит аҩымҭаҿы асовет жәлар, ҷыдала апартизанцәа, Аҵьынцьтәылатәи аибашьраан ирылдыршаз ахатцара ду исахьаркны аҳәара. Избан акузар, араҟа дзыхцәажәо аибашьратә хҭысқуа иара ихаҵа дрылан, идыруан ицәа-ижьы ианырхьан. Уимоу, иҳалшоит иаҳҳәар, Иаков

акырҵьара даҳгуалаиршәоит ажәабжь автор Қьаазым.

«АХРА АШӘА»

Қьаазым Агумаа ипрозатә ҩымҭақуа иаарылукаартә иҟоуп «Ахра ашәа». Иҩуп ашәҟуҩы атцыхутәантәи иҧсҭазаара ашықусқуа раан, конкретла иугозар, 1949 шықусазы.

Ажәабжь аҧхьаҩ даланахалартә игуаҧханы идикылартә иҟаҵоуп. Ажәабжь ацашьа, аиҿартәышьа ҟазарала еиҿкааруп. Шамахак акумзар досу адеталқуа иахьыртыҧу иргылоуп, еиҿкааруп, ирыхьшьуп ирнаало ашәыга. Убри азоуп уаҧхьаны уаналгалак иҧхаза гуахуарак угуаҿы изаанхауа.

Аҩымҭаҿы иубоит иахьа изызҳа-зыҧьаны, социалисттә хаҿыла зеыҧсахны, акоммунизм лаша амҩа иқуу аҧсуа қыҭа ахаҿра. Уи иатцагылоу, аршәтра аус иаҿу, ҧхьаҟа аразҟы бзиа азҭо аҿар ргу еибафо, аҧсҭазааратҿы иҟало ацәыртцракуа ирылахуны иубоит. Урҭ рыҩнытцҟатәи рдунеи, ирымоу ацәаныррa цаулақуа ҳаракыуп, аидеал бзиақуа рахь ирыҧхьоит. Ари аҩымҭаҿы иаабауа ахаҿқуа Асовет епоха иалиааз роуп.

Удыргурҧьоит, угу шьҭырх'уеит бзабаала анхаразы аҧхзы казҭәо ауаа уан-

рыхуаҧшлакь. Насгьы иузааигуахоит автор ицәыриго ахаҽқуа, иара уаргьы урҭ ушрылоу убоит.

Абарҭ асахьа лахҽыхқуа, аҧсҭазаара гурҧьаху иалхны иҟаҵоу рнаҩсгьы, автор инараҧынҵангьы иаҳирбоит ажәытәәи аҧсҭазаара хьамҭа адамыҧ зыннаҵаз ауаа.

Убарҭ дреиуоуп ажәабжь «Ахра ашәа» иалоу афырхаҵа Алгьари Блабба. Уи иазқунҵа дныҟуошәа, ибҧа дырхуеит анкьа ихигаз агуаҟракуа жәпакы. Аҽатә ҧсҭазаара ахақуитра шинаҭазгьы, игуаҽы инханы иҟоуп деиқуара-еиҵараха дызмоу аҭаацәаратә гурҩа. Ауаҩы иқурахь днеиуа даналагалакь, ахатәы гурҩа ажьакца еиҧш дафоит.

Ажәабжь «Ахра ашәа» иатҵанакʻуа аамҭа рацәоуп: 1921 шықуса инадыркны Аҧьынҵьтәылатәи аибашьра ашьтахьгьы хҧаҟа шықуса наҟ инархыкны... Ҳәарада, ари аамҭа зегьы неиҧынкыланы далацәажәом, даҽеакала иуҳәозар, ицәыригаз ифырхацәа зегьы алаирхууам, ус ҟаҵашьагьы амам ажәабжь кьаҽк аҽы. Иповестны, ироманны иҟазар аҽеакын.

Амала афырхацәа хадақуа, аби-ҧеи (Алгьарии Раҧсҭани) инцәырҟьа-аацәырасуа акузаргьы иаҳа иаабоит. Дара убарҭ роуп аҩымҭа иамоу аидеиа зхысны ицауа.

Ишдыру еиҧш, Аҧсны хы-шықуса ақыртуа меншевикцәа аҳра руан. Урҭ аамҭа маҷ иалагҙаны акыр ҧхасҭа ҕуҕуа артеит Аҧсны. Аха аменшевикцәа иҟарҵоз агуаҟракуа, ишьаартцәыраз урҭ рполитика аҧсуа нхаҩыжәлар анышәомызт, иаҽагыланы аҕьараҳәагьы икуҧон. Убарҭ икуҧоз дреиуан Алгьари Блаббагьы.

Итацәыз, икьаҧтажәхаз аҧсуа нхаҩы иҧацхала ҳара иаабоит, аменшевикцәа рхаан заҟаҩы еибакуеибахаз, рыҧсҭазааратә лахьынҵа, ҳабацәа ишырҳәоз еиҧш, илахьчышәшәырахаз.

Аҩымҭаҽы, ҳәарас иатахыузеи, хадара аланы, аҭыҧгьы бзианы иазныжьуп иахьатәи ҳаамҭа, иаҳа итцабыргны иуҳәозар, аибашьра ашьтахьтәи аколнхаракуа рҽтәи аитарсракуа раамҭа. Убас шакуугьы, Алгьарии Раҧсҭани хара ираҩсхьоу рлахьынҵа иаҳгуаланаршәоит ҧаса ажәлар зҭагылаз агуаҟра ду.

Ҳаиасып аҩымҭашҟа. Ҳрыхуаҧшып уи иалоу афырхацәа зеиҧшроу, иазгуаҳҭап аҩымҭа аҧхьаҩ игуазырҧхо, хаарас иатцоу.

«Егры азы азааигуара, амардара иаҽаҕҕа игылоу ақыҵа ду иналкшәа, ахы ҟуншьауа, амшын ахь аҽы рханы игылан акырза зхытцуаз ҧацха хучык. Аҧацха акуша-мыкуша ашәҭра иаҽын ашәыртцла-

кәа, аҧша ҟуандак анаарыслакь рхыцәкуакуа ырмакаруа.

Ауаҩытәыҩса иакузааит, ашәаҧыцьаҧ ракузааит — аапҧынра анааилакь даҽакала рҽырпҧсахʻуеит. Ауаҩы аапҧынра изааир игу ҽыхоит, имч илоу ҩбеитәуеит, инхара-интцыра итцагьгьы напы адикылоит, игу ацпҧыхәаны акрура далагоит, азынра анизааилакь акы дацәымшәауа дапҧыларацы.

Аха Алгьари Блабба аапҧынра дапҧылеит деишәара-еитцараха, гурҩала игу ртәны, адунеи акузаара атцкыс акумзаара еиҧьшьауа.

Аамта тынчрамызт, еилаҩеиласран. Аменшевикцәа, аамтала иргаз амчра рхы иархуаны, ажәлар ирыкуҧуҧуон, ирымазирыхзыз рымкукуаа иргон. Урт ирҽагыланы иракупҧоз анхацәеи аусуцәеи есымшааирагьы рхыпҧхьазара иазҳауан, абиҵьар шьтыхны абна илалон, — хьымзҧыла адунеи акузаара атцкыс хьызла апҧсра рыпҧсеипҧш ибаны».

Абас аепоха аилаҩынтра аарпҧшуа, ажәабжь ахы икʻуеит автор. Абарт ҳзыпҧхьаз ацәаҳәакуа рымацара ирҳәоит илахҽыхха иҽыхаз апҧсабара, уаҩы дзыргутәуа, апҧстазаара игуаҳәо дҟазтцо аапҧынра, дара ажәлар акы шырзалам аменшевикцәа акупҧуҧуара, аҳра ҟартцонатцы.

Алгьари ахакуитразы икупҧоз ажәлар дрылан. Уи иҩызцәа гуакьакуа дреиуан ақыртуа большевик Вано. Урт абцьар шьтыхны икупҧо уҳауп.

Абольшевик Вано ихьчаразы ацхыраара иҟалтцаз азы дтахоит Алгьари ипҧхәыс. Ари ахтыс ирҧуҧуаны иаарпҧшуп. Иаабоит аменшевикцәа гумбылцьбарала иҟартцоз ауаҩымракуа. Алгьари жәабаҟа шыкуса зхытцуа ипҧа Рапҧстан данидахан дааимпытцахоит. Ари апҧацха лассы-лассы иҩныҩлон игутшьаагаз ахра ашәа. Уи ахра ашәа бзиа илбон Рапҧстан хучы иан. Иаргьы убри азы акун еснагь иаҳаларгьы дзыҧуза дтәаны дзазызырҩуаз.

Атцыхутәан, Алгьари аменшевикцәа дивыршьаауеит иҩыза, ахакуитраз акупҧаҩ Вано, дицәыргеит ибла траа дызхуапҧшуаз ипҧа затцәы Рапҧстан. Иаргьы ҧуҧуала дырхууеит. Уи акухеит, инижьт Егры апҧшаҳәа.

Араҟа Қьаазым Агумаа ажәа мыцхукуа дрыламлакуа исахьаркны иҟаитцоит. Згу ҽнамкаарыда атцх лашьца иҽалак, зыҩны-згуара ныжьны ицауа ауаҩ инаигудыпҧшылалакь.

Аҩымтаҽы излаабо ала апҧхьатәи ахтыскуа мҩапҧысуеит Егры апҧшахәаҽы 1920 — 1921 шыкускуа рзы. Анаҩсан ҳналапҧшуеит Егры иацәыхараны, амраҵашәа-

рахь ашьхақуа аҽыкурша иҧшзаза ишьҭоу, акы азы зхы иахамышшааyа Доу ақыҭа. Аамҭагьы акырза арахь ииаскьоуп.

Доуаа ҧаса рхы иахамышшуазҭгьы, уажәы излаќоу ргу назом. Ирбоит аҧсҭазаара ҧхьаќа иқуҳа ишцо, аҽиара ишаҽу, иацтәи алшарақуа иахьа ишамыхуаyа. Доу ақыҭа аколнхара «Алашара» ахантәаҩы Елќан Шарба, аҧхьагылаҩцәа Ҭемраз Чамагуа уҳәа ицәырҭуеит згу еицҳауа ауаа. Автор иќазшьа ҷыдарақуа ишырцәаҩо еиҧш, агуарахәа еилашуа, Аҧснытәи ашьха қытақуа руак ҳналаиргылоит. Абраќа азеиҧш ҧсаса дрыцны ҳгу хеанзамкуа даацәырҭуеит (28 шықуса раҧхьа иќалаз ахҭысқуа ирылахуз) Алгьари Блабба. Уи ицәырҭра аҩымҭа арлахҽыхʻуеит, аинтерес анаҭоит, ажәабжь сахьаркыралеи идеиатә ҵакылеи иаха акыр иарҧуҧуоит. Автор иажәала иуҳәоҩзар «дҭаҳмадахеит, ихахуи ижакьеи асыҧшқа еиҧшуп, ишлеит ишкуакуаза. Аха иара убас дшыќоугьы имч ҧуҧуоп». Уи макьанагьы дхуарҭоуп, азеиҧш раху ихьчоит. Дахьцалакгьы даҵоуп иҧхьарца, ашәа хаақуа нарҳәауа. Зегь реиҳа бзиа ибоит ахра ашәа, лассы-лассы иагьаирҳәаалоит араху дрыцны амарда данаҽоу. Алгьари ахьчарада дазҽелымҳауп ақытаҽы иќало-ианыло. Уи аамҭа ҽыц ажәымҭа

бзиа шинаҭаз ибоит. Аха ақупҧараҽы илахь ианылаз адамыҧ анытҩраҳа, игу иҭашәыз аҭаацәаратә гуаќра ихашҭуам, ишьамхы итҵадырќуалоит, аҧсҭазааараҽы дзаҵәыкны дќарҵоит. Иашоуп, уи еитҵахара ззымдырзоз ахаҵа Доуаа дырдыруеит алафҳәара згым, ачча-ахумарра злоу азәы иакуны. Ҳәарада, убас дагьыќоуп уи, хыхь-хыхь уихуапҧшуазар, згу акалазам иакуушәа дубоит. Аха В. Г. Белински иҩуан идуу имчроу мазоуп ауаҩытәыҩса ихаҭара ҳәа. Уи иҩныҵќа итҵаулазаны ҷьара уаҩ дахьзымнеиуа итҵааршәха иҵоуп итаацәаратә трагедиа. Ихашҭынгьы ќалом. Аха адәахьы длафҳәауа ауп дшыќоу. Уи ихаҽсахьа ашәкуҩы дақушәаны иааирҧшуеит.

Алгьари иҧсҭазааараҽы иќалоит дызқумгуҧзоз хҭыск. Аколнхара «Алашараа» афымца анроу ауха, Елќан Шарба асасцәа (уи афымцастанциа аргылаҩ анцьныр хада дналатцаны) иҩныќа дрыҧхьеит. Абраќа аби-ҧеи 28 шықуса инареиҳаны еибамбацыз еиқушәоит. Урҭ еибанардыруеит ахра ашәа. Ари асцена аҩымҭа акульминациатә куаҧ еиқунаҳәалоит...

Анцьныр Аиҭымба инапхгарала аќатцара иаҽын афымцастанциа. Ашәкуҩы анцьныр иҵоурых ҳәа акгьы иҳәом, аха атцыхутәаны иаапшуа аби-ҧеи реиҧыла-

ра иаҳәоит уи акыр шихигахьоу. Ус хыхьнтә иалыҩрны импытцамҳаит анцьнырра. Далахун аибашьра. Ашьтахь атынч ҧстазааратәы далагоит афымцастанциакуа рыргылара. Иара ихатә гуаҧхарала ауп Доуҟагьы дшааз.

Доуаа ирзааз «анцьныр хада Аитымба ҩажәеи жәаа шыкуса дыртагылан, аха уахьихуаҧшуаз рацәак зхытцуаз уаҩуп уҳәаратәы дыҟазамызт. Ихахукуа алаҳәахзы еиҧш еикуатцәан, ижәпан, илахь тбаан, иблакуа хаан, ихы-иҷы есымшагьы игурҧьон, рацәак иҳәомызт, аха иажәакуа царын, ахшыҩ рытцан, ижәҩахыр тбаан, изара пан, ихата даун». Абас иааркьаҷзаны итеитыҧши итцаки дакушәаны дахирбоит ашәкуҩы ифырхатца. Уи аргылараҷы аусуцәа дыргуаҧхоит, иҳәоу акралнадоит, хара дхуцуеит. Аусураҷы гхакуак ҟалазаргьы, иаразнак иҷыраапкны дацралом, агха зоузгьы ихаҷы инеиртәы уафцас иеилиркааугит. Ҷырҧштәыс иаагап Доу ақытаҷы афымцастанциа андыргылоз. Анцьныр хада Аитымба иду адца (Доуаа афымцастанциа рзыргыланы ацара), мацара азирхом. Аиашаз, уи ауп иара иус. Аха уи хара дыҧшуеит, итахыуп ашьхарҩаш итадыргыло афымцастанциа амат азызуа иара Доу ақыта иаманы иҟаларц. Иаҳгуалаҳаршәап уи

ақыҧ. Атехник Дариа лбригада иалаз аусуцәа хҩык раҟара анлымырх, сус еитцахеит ҳәа акьыжыҳәа дтцәыуо анцьныр хада Аитымба иҷы днеит «сбригада иамашәкыузеи» фҩык зеҧьатамыз аусуцәа сымшәхит ҳәа.

«...Дариа — иҳәеит анцьныр, аҧҳәызба дналҷаҧшын, — ҳастанциа дук мыртцыкуа аусура иалаҳаргоит...

— Издыруеит саргьы...

— Акы сбазтцаауеит... Астанциа ҳалгар араҟа аусуразы баанҷасуоу?

— Анцәа иск̌урхыит...

— Лео Гуриелигьы абастцәкьа сеиҳәеит, — ацәажәара даҷын анцьныр — ус анакуха астанциа амат азызуа ауаа абантәаагари?

— Сеидроу иахьынтәааажәгаша?! — дааҧышәырччеит Дариа.

— Сара издыруеит иахьынтәааажәгаша... Астанциа амат азызуша ауаа Доу ақыта иаҳнатароуп. Урт заанат иазык̌атцатәуп... Бара быбригадаҷы аус зуа зегьы ақыҧантәи аҷар роуп. Фҩык аҷар ибцәаагаз хымыз рышьтахь ихынҳәуеит акурс иалганы...»

Абарт ажәакуа агура хдыргоит Аитымба инапы злакыу аус ак̌атцара адагьы, иара амат азызуша ауаагьы раазә-

ра хшыҩзышьҭра ҕуҕуа шазиуа. Ари аҟазшьа бзиаӄуа ирхыԥхьаҙалоуп.

Автор, Аиҭымба ихаҽсахьала даҳирбоит зус гукала ажәлар ирԥыландаз ҳәа иаҿу асовет нцьныр.

Иара убас ажәабжь «Ахра ашәаҿы» ицәыргоуп, епизод ссаӄуак рҿы акузаргьы, зажәеи зуси еимаданы аколнхараҿы ихандеиуа аҿар, иаҳҳәап, Самԥал Гдалба, Куасҭа Чамагуа, Смыр Кьылба, Нарҭ Сымсым, атехник Дариа, анцьныр Лео Гуриели. Аԥхьаҩ игуалашәо хаҿӄуаны иҟоуп арҭ. Убарҭ дырхыуԥхьаҙалар алшоит аколнхара «Алашара» ахантәаҩы Елҟан Шарба.

Абзиабара ауаҩы амҭәыжәҩакуа инаҭоит, дҳаранак'уеит, иланаҭоит ахаҭабзиарақуа акры.

Ҙанаат бзиа избоз ақалақь ԥҳәызба Дариа, раԥхьаҙа Доу ақытаҿы данааи, уа аагылара «анцәа иск'урхыуп» ҳәа икугылаз, абзиабара цқьа иалшеит уи «лҳәынҷара». Дариа лыԥсы еиԥш бзиа дылбоит ари ашьха қыҭа иааҙаз, зшьеи-зыхши еилатәауа игылоу Ҭемраз Чамагуа. Ааи, аусураҿы ауп абзиабарагьы ахьиуа. Ари адеталь баша аԥхьаҩ игу скындаз ҳәа иалеимгалт автор. Ус аԥсҭазааараҿы иҟалоит азоуп аҩымҭаҿгьы изаабауа.

Араҟа иаҳԥыло егьырҭ аперсонажқуа

зегь роль дуззак, роль дуззак рыманы иаарԥшымзаргьы, досу рҭыԥқуа рҿы иахьгылоу идырԥшҙоит ажәабжь.

Аҩымҭа аԥхьаҩ излеигуаԥхо иреиуоуп ажәытәи аҿатәи еимаданы автор аарԥшра ахьилшаз. Уи хра ззууша иреиуоуп ажәабжь аҿы. Ажәакала, акомпозициа аганахьала аҩымҭа иамоуп астиль ҷыда. Имаҷзаргьы ҟалап ас зсиужет еиҿкаау аԥҵамҭақуа аԥсуа прозаҿы.

Абас иҟоу ажәабжь бзиаху аҿгьы автор иаҩижьит уи аҟара зҵазымк'уа гхақуакгьы. Иаагап, Алгьари Егрынтәи Доуҟа иаашьа ашәҟуҩа рацәак аҭак ҟаиҵом. Иҟалап, иҩыза абольшевик Вано даныршь, аагылара илымшазар, иҟалап иҷкун затцә данырга уаҳа уа алагылара изымчҳазар? Вано дҭахазаргьы, иара иус иазыӄуҵԥоз ауаа зегьы ауҭахахыу?! Ақуԥара маҙа-аргама анагҙара иаҿын. Иалшон урҭ ихы рыдикылар Алгьари. Убри анаҩсан, уаҳа ҭахы-дыр ҳәа димазамкуа дҟаларымызт, аха урҭ ааныжьны дауеит Доуҟа. Абраҟа хуҷык аԥсҭазааратәра ахьагыу азы ихьысҳахоит Алгьари ихаҽсахьа.

Иара убас анцьныр Аиҭымба ибиографиагьы акырҙа итшәацәоуп, автор илшон уи итцагьы ахарҭәаара. Иҟалап, иҩышьа аформа (иныӄурԥш-ныӄурԥшуа, аԥ-

хьаҩ аинтерес ирк'уа, акульминациатә куаҧ аҟынза дцәыригарц ахьиҭахымыз акузар ус ҟазҭаз) иахҟьазаргьы иҟоуп хуҷзак иахьицәыбжатахаз аҭыҧкуа...

АПОВЕСТ «ҶЫҶЫКУА»

Алитература ахаҭа ауаажәларра рыхдырра аҳаракра, рааҙара аус ауп иаагылазаргьы изызкыу, кукыс иамоу. Иаахҭәаны уи аҧсҭазара иарҭага шәҟууп. Аха иагьа убас акузаргьы, алитератураҿы иуҧылоит ҷыдала ауаҩытәыҩса иааҙара атема иазкны иҩу аҩымҭакуа. Урҭ рҿы ашәҟуҩҩы конкретла иаҧхьа икуиргылоит ааҙара апроблема, иатҷшьынгьы иазгуеиҭоит изызҳауа ахуҷы дшыгуцарактәу, амҩа иаша дшанҭатәу.

«Аҧсабараҿы ауаҩы ихы дакуиҭны диуеит, нас наҟ-наҟ иаҧхьаҟа ибзиахара, ицәгьахара зегьы зыбзоуроу дызлагыланы изҳауа ауааажәларраҿы иоуа ааҙара ауп» хәа иҩуан афранцыз енциклопедист ду Жан-Жак Руссо. Убри азоуп ажәытәза аахыс ауаҩы ииаҙара ахшыҩзцара зартоз, уи иазкыу анаука азқьышыкусакуа рҭоурых изалоу.

Иахьа игурҧьахуу асоветтә жәлар акоммунизм лаша аргылара ианаҿу аамҭазы, иаҳагьы игуцаракыуп абиҧара рааҙара. Абри апроблема ду аҿы ҳсовет литературa ирҭаҩ дуны ауп ишыҟоу. Хазы иганы уахуаҧшуазар ҳаҧсуа литературагьы иалшо ала аус ауеит. Уи аҟырҟы зырхухуз Дырмит Гулиеи Самсон Ҷанбеи зегь раҧхьаза ирҭаҩцәан, нас акун ианшәҟуҩҩцәа дуқуаз. Урҭ рырҿиамҭакуа зегьы рҿы ари азҭаара арахуц ҟаҧшь еиҧш иалсны ицоит.

Иага убас шакуугьы, хыхь-хыхь ауаҩы ииаҙара иазкыу аҩымҭакуеи рҿиамҭакуак иҧсаҟьаны иргулаҧсоу амотивқуеи рыхьз ҳамҳәозар, ирацәам ҳлитератураҿы ааҙара атема иазкыу аҧҭамҭакуа.

Абри аус аҿы зегь раҧхьаза, ашьаҿа бубуа ҟаиҭеит Қьаазым Агумаа: ааҙара атема иазкны аҧсуа литература иалеигалеит аповест хазына.[1] Иҩын 1940-41 шықусқуа рзы, Наро-Иаославль, арра даныҡаз.

Аповест «Ҷыҷыкуа» аҿы автор иаҧхьа икуиргылоит, ишаххәахьоу еиҧш, ахуҷы ииаҙара, ауаҩра илхра. Абри ауп атемаҿы идеиа хадасгьы иҟоу, ахҭысқуа зқуланы ицо.

Қьаазым Агумаа иҩымҭаҿы иарбоу

---

[1]. Уажәы ааскьоуп ари аҩымҭа «Ҷыҷыкуа» акьыҧхь анаба («Алашара» № 2, 1955). Аҩымҭа актәи азыбжа ауп иҟоу. Егьи, иҟалап, далганы дыҡазаргьы, аха иахьазы ибжьаҙуп.

ачкун хуҵы асовет школ аҽы ааҙара зауа, зхатә ҷьала инхауа аколнхаратә ҭаацәара драбиҧазатцәны дыҟоуп. Уи илшоит, иагьихуҭоуп аамҭа иаҧсоу цеиханы дҟаларц, абиҧара ҽа дызлииаз дрылагыларц. Избан акузар, хсовет школ ауп дзааҙо, атцара изыртцо. Аха, убас шакуугьы, ааҙара, иуадаҩу зцаатәуп аҟнытә, еснагь амаршәа ктәуп, маҧ анакуха, иахьакуҙам ауаҩ аҽура иакутәоу иеиҧш дахнаҧааууеит. Иаҳарак анацәеи абацәеи ирыхҟьаны ахуҵқуа мҩахҟьоит.

Ауаҩы амҩа иаша данны дышцо дымҩахҟьар алшоит, иҟушхара аҟынза днеиаанза. Зызҳамҭаҽы ибыруа дшәарҭоуп, иҟалоит ауаажәларраҽы дхуартазамкуа данаакухауагьы. Ус иҟоу афактқуа ирацәамзаргьы иахҧылоит иахьатәи ҳаҧстазааараҽы. Убри аҟнытә ауаҩы данмачу, ианизҳауа ихылаҧштәуп, имаршәа ктәуп аҕара игароу аҧшқа иеиҧштцәкьа. Ҳәарас иатахыузеи, ирқьынцыцны акум уи аус ишазнеитәу.

Абас ианакуҙам ихабжьаҟьалаз ахбыцқуа дреиуоуп ашәкуҩы иҩымҭа иалоу афырхаца Ҷыҷыкуагьы.

Автор иҩымҭаҽы даацәыригоит 12-13 шықуҵа зхытцуаз, агуеилгара згымыз, ачхара змаз, амшәара злаз ақыҭа чкун. Ахуҷы иҭаацәа згу ҳалалыз, иразыз ҭаацәаран. Дара шахуаҧшуаз ала нап игмыжькуа рҧазатцә иааҙара иаҽын.

Ҷыҷыкуа еснагь дрызҽелымҳан ахатцара злаз ажәытә жәабжьқуа. Иаҳарак ари абзиабара ахуҷы игуаҽы илыртцысит иандуу. Уи еснагь иалхәон ахатцара злаз ажәабжьқуа, ҷыдала Нарҭ Сасрыҟуа иҭызшәа. Ас иҟоу афырхатцара атәы зхәо ажәлар ржәытә ҳәамҭақуа Ҷыҷыкуа иҧуҧуаны йныруа иалагеит, уи аромантикатә хуцракуа иртон. Баша иҳәаҙомызт «абас хатцарак ҟатцаны сыҟазар, ҳгуларатәи сҩызцәа хуҷқуа иагьа исыцәшәаларын» ҳәа.

Ҷыҷыкуа дышхуҷзаз аҩны ааҙараҽы аҳәоу еикумшәарақуа цәыртцуан иандуи иани рыбжьара. Уи акырза иҧырхагахон ахуҷы изҳа-цыҧхьаза. «Машәырк ухьуашәа анубалакь ушзахуо уҳәхәаны аҩныҟа уҩла» ҳәа иан иабжьылгоз илымхахьы иааиҙомызт. Уи иара ицәаҩа чыда, ихуҷтәы ҧсабара иалалон аҧстазара азакуанқуа зегьы ҧҟара-ҧҟарала илдыруазшәа ицәажәоз иандуу лажәақуа. Аа, уи дышиацәажәо: «Нан, Ҷыҷыкуа, амашәыр ануцәыхароу уеацәыхьчала, ианузааигуахалакь уаҽагыланы укупҧала».

Абас еиуеиҧшым азкракуа дырзызырҩуан ахуҷы. Ашкол аҽы шықусык ала атцара бзианы иахьитцоз ҩ-класск дрылгоит. Убри анаҩсангьы уахык акуцьмакуа

дрылашәан, хатцала ихы рцәигеит. Гагра алагьер аҟны ҧсшьара иреиҧьыз атцаҩцәа рхыҧхьазара далатцаны дахьдәыкуртцаз амҩан азәы азы далих'уеит, ҳтәыла ашпион икразы ар ацхыраара ритоит. Абарт иҟаитцоз зегьы иҿехуаҧхьызны ибла хырк'уан итцарза изызҳауаз ахучы.

Икуреи иҿехуаҧхьызи еибамкапанызт, ахучы абжьысрахь ихы ирхоит. Атцаратцәҟьагьы даҟутцуеит, аҩнгьы рҳәатәы хаитцом. Иҟатца ҳәа иарҳәаргьы дырҷеаҧьаҧьоит, дахьтәо дгылом. Икуцәҟьаргьы дгуааны иҿеизоит. Атцыхутәаны Цыцыкуа аҩны ааныжьны дыбналоит, итаацәа рымала рҿеырзымшьуа иаакуирхоит.

Автор акырынтә игу ирыцҳанашьо дахцәажәоит атаацәа рыцкун изра даара ишырнырыз. Атаацәа шыгужәажәо акыр шыкускуа цоит. Аха атцыхутәан Цыцыкуа даабоит ауаҩра илтцны. Уи убас иҟалар акун. Избан акузар, асовет уажәларраҷеы ауаҩы шамахазак акумзар, дҟьаланы дзыҟалом.

Хыхь ишҳәоу еиҧш, Цыцыкуа аазара иаша ахьимоуз азы дыбжьысны даанхоит акраамта. Иаҳарак уи дҧырнахит аҿехуаҧхьыз.

Абраҟа иазгуататәуп Цыцыкуа ибжьысраҷеы артцаҩы ихара. Уи иртцаҩы Омар даабоит ҧышәа змамыз, мыцху иҧсыҿыз

азәы иакуны. Ииашоуп, атцыхутәан Омар еиликаауеит иара ихарагьы. Уи шаҳатра азыруеит абарт ажәакуа: «Цыцыкуа акымзарак ихаразам, зегьы зхароу ҳара ҳауп, шәаргьы саргьы... Аха изхуартоузеи, хагуианхеит... Уажәшьта иаусымдырх.

— Нан, иаҳхарагушьоузеи, Омар, ҳнапы дыкугыланы даҳмаазози, — лҳәан лылаҧырз тыкукуа Омар дааиҷеаҧшит Кьакьала.

— Убри ами исҳәо саргьы. Цыцыкуа ҳнапы дшыкугылаз, ҳнапы ааҧсан дҳацәкаҳаит. Ус акумкуа, уи иҩшьапык рыла адгьыл дыкургыланы дҳаазондаз, иахьа ҳазтагылоу ҳтагылозар жәбарын».

Излаабо ала, артцаҩы аазараҷеы агха иҟаитцаз идырит. Иахутан ахучқуа рказшьа цыдакуа ицәеиламҩашьо дрызнеиларц. Аха ани аби, иаҳарак ан, лхаҷеы иааиуам макьанагьы илымоу агха ду.

Автор иаҧхьа икуиргылаз азтцаара атак итцагьы иеиҧьны иҟаитцон аҩымта нагзазтгьы. Аха ус шакуугьы, иҟоу ала хахуаҧшуазар, ихамоуп аазара атематика иазкыу аҩымта шьаху. Ҳашәҟуҩы 20-25 шыкуса раҧхьа инапы итцытцыз арҷиамтаҷеы икугылоу азтцаракуа иахьагьы актуалра рыманы, иаҧсоу абиҧара ҷыц раазараҷеы ицхыраагзаны ауп ишыҟоу.

Аповест иалгам, аха иҳәатәуп иамоу

гхақуакгьы. Акы, Ҷыҷыкуа дкуаҧза дшааиуаз, иаармарианы дыбжьысуеит, амшгащәа ргуҧ далашәоит. Ҩбагьы, убрантә (абжьысцәа рдунеи аҟнытә) ихынхәра ырмариацәоуп. Ииашоуп, уи дырбоит Ар Ҟаҧшь, дагьыргоит. Убарҭ ирыбзоураны аҩымҭа анҵәамҭахь ауаҩрахьы дкылсуеит. Аха инагзаны иҟаҵам. Абызшәа аганахьгьы иналак-ҩалакны иамоуп аҧсыерақуа, иацәмаҷуп асахьаркыра.

АДРАМА «АДГЬЫЛ ДУ»

Ҳаҧсуа литература иины адәы ианыкула нахысгьы, аамҭа маҷк набжьымскуа, иныҷҿас-аагҷәамскуа, иара аҷиараҷы иаҭахыз ажанрқуа зегьы иаразнак иазаҧымҭеит. Уи, ишдыру еиҧш, раҧхьаза поезиала ауп ахы шыҵнахыз. Алитература назаны аҷаху аҳәо иҟаларц азын иамазароуп иара хазыртәааууа аинструментқуа зегьы. Мап анакуха, уи ҧхьаҟа аҷиара аус еиҵахоит, ауааажәларраҷы иақтуалтәу апроблемақуа зегьы азышьҭымкааууа иҟалоит. Алитератураҷы адрама даҽакала азгуаҭара аҭахыуп. Уи алитература заҟа иатәу аҟара атеатртә ҟазарагьы иатәуп. Адраматә ҩымҭақуа роуп атеатр аҧсы злаҭоу, аҷы зырцәажәо. Атеатртә ҟазара ахьыҟамгьы, амилаҭ акультуратә ҧстазара ра ахаҷра нагзаны ихатәааууам. Уи зегьы еицырдыруа акоуп.

Абри азҵаара аҧсуа культураҷы ихадараны зегь раҧхьаза игуарҭеит Д. И. Гулиеи С. И. Ҷанбеи (С. Ҷанба иоуп аҧсуа драматургиа ашьаҭакҩы). Иара убас дара ирыҵагылаз аҷар, асовет епоха иалиааз аҧсуа шәкуҩцәа игуцараркит ари азҵаатәы.

Аҧсуа драматургиа аҷиара иалагоит Самсон Ҷанба иҩымҭақуа «Амҳацьыри» «Кьаразн» рыла. Арҭ аҩымҭақуа рҷы автор дрыхцәажәоит Аҧсны аҭоурых аҷы акырзҵазк'уаны имҩаҧысыз ахҭысқуа. Ахуаҧшҩцәагьы гуахуара дула ирыдыркылт. Аҧсуаа ажәытәза аҩра шрымамызгьы, адраматә жанр рыцәтәымымызт. Уи ус шакуу шаҳаҭра руеит аҧсуа жәлар рҳәамҭақуа.

Асовет мчра Аҧсны аиааира анага ашьҭахь, изызҳауаз алитература иалаланы (иара ишажьу-ишацәоу еиҧш) аҷиара иаҷын ҳдраматургиа...

Аҧсуа драматургиа зырбеиаз ашәкуҩҩцәа дреиуоуп аҧсадгьыл аҕацәа рхарала зыҧстазара ҧшҙа иалҵыз, абаҩхатәра змаз ашәкуҩҩы Мҭы Аҟаҩба. Уи иҩымҭаны иҳамоуп аҧсуа жәлар ржәытә фырхаҵа изкны адрама «Наҧҳа Кьагуа», XX-тәи ашәышықуса алагамҭазы ҭауади

аамсҭеи, аҳәынҭқар ичынуааи ирҽагыланы ахақуитразы икуҧоз, иара убри ахақуитра зыҧсҭазаара акузҭаз Қьахь Ҳаҵьарат изкны адрама.

Аҧсуа драматургиа зырҧшзаз азәы хәа дыҧхьазатәуп Заз Дарсалиа. Уи иҩымҭа хазына «Ажәытәра иагаз» ҩашьара акумкуа иалоуп ҳаҧсуа литература. Уи иааирҧшыз ахаҽқуа атипра рыланы иҟатҵоуп.

Аҧсуа драматә ҩымҭақуа акыр ҳаитахьеит ановеллист ҟаза ду Миха Лакырба. Иамыҧхьацда, мамзаргьы асценаҽы изымбацда абарҭ реиҧш иҟоу арҽиамҭа хазынақуа: «Гьечаа ртцыхутәа», «Сабыла игуаҩара», атцыхутәантәи идрама «Данаҟеи»?

Иахьа иаҳагьы аитцагылара иаҽуп хаҧсуа драматургиа ҧхьаҟа иназгаша, ишырҳәо еиҧш, тцәатәы шьаҟаны иазгылауа абиҧара ҽыц. Убарҭ иреиуоуп куҽиарала аус зуа Шь. Ҷкадуа, А. Лагулаа, Х. Ҵьопуа, Р. Ҵьопуа...

Араҟа изтцаара хаданы иаҳзыкугылам аҧсуа драматургиа иамоу алшарақуеи иахьатәи аҭагылазаашьақуеи рыхцәажәара. Уи акыр зтцазк'уа зтцаароуп, насгьы араҟа лацәажәашьагьы амам. Аҧхьаҟа адраматә ҩымҭахь сахьиасуа аҟнытә, иамҩатәны исҳәарц сҭаххеит ажәақуак. Сгугьы иаанагоит имыцхум ҳәа. Избан

акузар, ажәа ахы мҳәакуа атцыхуа узхәом.

Ҳаҧсуа драматургиа егьырҭ ажанрқуа рҟынза ақуҽиаракуа аманы изхамлацзаргьы, иҟанаҵахьоугьы маҷзам. Аҧсуа жәлар ирхысхьоу ртоурых, руаҩеимшхаратә трагедиақуа, урҭ рфырхацәа рхаҽсахьақуа, адраматә ҩымҭақуа рҽы иаҳа ианыҧшны иҟоуп даҽа жанрк аҽы аасҭа.

Абри ҳзыхцәажәо азтцараҽгьы Қьаазым Агумаа заманалатцәҟьа ихуҭаа алаитцеит. Уи алитератураҽы иарбан жанрзаалакгьы иманшәаланы ицааиуан, ҧхьаҟа дца-цыҧхьаза иазирҳауан иҟазара, иртцаулон иҩымҭақуа рполитикатә-идеиатә тцакы.

...«Адгьыл ду» аҽы иаабо афырхацәа ихытҳәааау хаҽқуам, хаҭалатцәҟьа рыҧсы ҭаны аҧсҭазараҽы иҟамзаргьы зегьы акоуп, урҭ рҩызцәа афырхацәа ракун аҕа дҧыххаа дышьтазтцоз. Урҭ рҩызцәа ракун Брианскгәи абнаршәыракуа рҽы иара ашәҟуҩы ихаҭа дызвагыланы деибашьуаз.

Адрама иалоуп аҧсацәа, аурысцәа, ақыртцәа уҳәа убас егьырҭ амилатқуагьы. Ахтыс мҩаҧысуеит Аҧснытәи ашьхақуа рҽы. Аҕа иҽагыланы ақупҧаракуа мҩаҧыргоит апартизанцәа. Урҭ хадара рзиуеит Смоленскгәи аурыс, аматрос Иа-

ков (Иаков ҳара даабоит «Абзазара аҟнытә ажәабжьқуа» рҽгьы). Уи иарҧьажәҩаны ивагылэуп аҧсуа хатца ҧуҧуа, апатриот Тариал, Самсон (ҧаса дыхьчан), Заур, Цицана.

Иара убас абарҭ апартизанцәа, даҽакала иуҳәозар, Ҳаҧсадгьыл ашьауцәа, аҧьараҳәа дрылагылоуп лыхшыҩи лгуамчи еицнеиуа, Тариал иан, Сатанеи Гуашьа лгу змоу Уарчхан. Убри акала длытцахом лҭаца Фариза — аҧхәыс қупҧш. Аҭаацәа зҽеу акупҧара далоуп макьана зыхбыцра иҭымсыц, аҧа ицәымҧрала иҭәу, 13 шықуса зхытцуа Тариал иҧа Ҭатлан. Уи хатцала, уаҩы назак иеиҧш дтахоит ари акупҧараҽы.

Аҧацәа рахьынтә иаабоит «Кавказтәи агубернатор» ҳәа зхы иахьзызтцаз Абарон-Фон-Клыич, адиутант Шмерке, акомендант Отто Франц, мчымхарыла афашист бцьар иатцартцаз афранцыз — аповар Кока. Абарҭ дрывагылоуп, аҧхьаҩ зцәымҧра дыкны даго, аҧсадгьыл аҧсахҩы — асахьаҭыхҩы Цьаҧар.

Абарҭ роуп хадара зланы аҩымта иалоу ахаҽқуа. Ҳрыхуаҧшып урҭ ззыкуҧо аус, дара зеиҧшроу, рыгутакқуа еидызкыло, насгьы излеиҧшым, ирнубаало реиҽагыларақуа, иара убас адрама аҽиашьа...

Аҩымтаҽы аматрос Иаков аҧышәареи адырреи иманы акырза дшаабогьы, фырхатца хаданы дыҟоуп аҧсуа еибашьҩы Тариал. Уи амцаҧшь иаҩызоу, шәара ззымдырзо еибашьҩны, афашистцәа рцәымҧра амчхара ҧуҧуа знатo, еибагоу хатцаны даабоит, ахҭысқуа дахьрылоу зегьы рыҟны.

Адрама ахы ҧытлоит абас: Аҧсны ашьха қытақуа руак анемеццәа рыр рнапаҽы иҟоуп, абылра иаҽуп. Афашистцәа, агыгшәыгқуа реиҧш, ифҩышәауа ақыта иалоуп ирбо асахьақуа ирызгудууа, ргу иахуауа... Ҳазызырҩып абри еиҧш аҭагылазаашьа иахиҳәааua «Кавказ агубернатор»: «Ҳара ҳар рмагушьхуа ахьнеиз былроуп, цыҵроуп».

Аха абарон Фон-Клыич аамҭала импытцеихалаз ақыта, дара рыкухразы агу шеисуа издырам. Изеилкааuам Ар Кащьш раамышьтахьгьы аус дуқуа шымҩаҧырго атил аҽы иҟоу ажәлар. Урҭ рымч-рылша агура игом. Ииашоуп ҧуҧуала дрыцәшәоит апартизанцәа, аха урҭ рзы иҟаитцоз акнаҳартақуа иара ихуда иахашәап ҳәа игу иианагомызт...

Абас аибашьра амцала адрама ахы ҧиртлоит автор. Иара убас атцыхуанынзагьы ицоит.

Апартизанцәа зегьы, азәк иеиҧш, ҳад-

гъыл ду иамаҽоуп ҳшьа ҳамукуа уара узкуа ҳараҳатны ҳшзыкумгыло ҳәа ҭоуба руан, мыцзымҳәо абԥьар кны.

Ақытаҽы афашистцәа рыр уаҩ иимбац ауаҩеимшхаракуа мҩапҵыргон. Ауаа кнарҳауан, иршьуан.

Тариал, Иаков напхгара зиҭо апартизанцәа ргупҵ иалоу агумшәакуа дреиуоуп, ихы-иҧсы деигʒом. Аха иҧазатцә данырш, иҧҳәыс ҧшʒа абарон ир данырткуа, иаҳагъы игуахы ҧжәоит, амца еиҧш деибадырк'уеит, ихоит ахатә шьоурахьгьы. Автор ииашаны иазгуеиҭоит Тариал дшаргуатеиуа иҭаацәа рыла, иаалырҟьаны агурҩа ду изцысыз. Уи амцабз иаҩызаз афырхатца, зыҧсадгьыл азын аҧсратцәкьа агухьаа зкымыз, акы игʒамкуа даабом. Ақуҧара ду аҽы иоуеит гхақуакгьы. Убарҭ иреиуоуп ахатә гурҩахьы дахьианагацәо. Аха уи иаразнак ириашоит иҩыза бзиаху Иаков ибзоураны. Ҳарзыʒырҩып урҭ аҩхацәак:

«А м а т р о с. Иршьхьазар ба? Иршьхьазар ушьа уурц ами абԥьар узатцоу... Кавказ ашьхақуа ҳрыдырцалеит, амҩа ҳамам, уи атәоуп уажәы аус ззутәу...

Т а р и а л. Нас соушәышьҭ, сшьа зымур шәымбари!..

А м а т р о с. Иҟоуҭашазеи? Шәарҭ

ашьхауаа ианаҭахымгьы агуеибакра жәдыруеит. Иҟоуҭашаз?!

Т а р и а л. Ак сзыҟамтцозаргьы ма абарон дысшьуан.

А м а т р о с. Абарон душьуан, иаанхаз уара уршьуан.

Т а р и а л. Сшьа зур, ирҭахызар сыршьааит...

А м а т р о с. Абарон душьыр, ушьа ууит, ус аума?!

Т а р и а л. Сҭаацәа ршьа зуит...»

Абас Тариал агупҵжәара иоуз иахҟьаны, акупҵараҽы аццакцәара ихьуеит, аха уи ихдырра ҳаракыуп, иҩызцәа ирҳәо дацныҟуоит, иаҳарак — Иаков. Иҧсадгьыл абзиабара имыцәо куицны ицроуп. Тариал илиршаз рацәаʒоуп «Кавказтәи агубернатор» иҳәынҷараҽы.

Автор, Тариал ихаҽсахьала иаҳирбоит атил аҽы иҟаз аҧсуаа аҧа имца иаҽагыланы, Аҧсадгьыл ахьыҧшымраз, акуҧараҽы урҭ иаадырҧшуаз афырхатцаракуа.

Адрама иалоу ахҭысқуа зегьы ҕуҕуала дрылахууп апартизанцәа реиҳабы Иаков.

Раҧхьа Иаков Аҧснықа данаашьҭха, аҭыҧантәи ауааи адгьылқуеи издырамызт. Шаҳатра руеит арҭ иажәақуа:

«Уажәрааҙа аҧсуа жәлар ҽеиԥа исыздырамызт».

Уи аҧсуа жәлари егьырҭ амилаҭқуеи драҧгыланы Аҧснытәи ашьхақуа иркыдлаз аҕа хумга диҿагыланы деибашьуеит. Араҟа автор илшеит аҧсадгьыл ашьауҩы, аурыс солдаҭ ихаҿсахьа ирҧсҭазааратәны аарҧшра.

Абарҭ рыдагьы, аҩымҭа иалоуп аҧхьаҩ ихаҿы инхауа, акыр зҭазкʻуа ахаҿқуа. Иаагап, Уарчхан лхаҿы. Уи имшәо, ииашоу, иҟуҕоу ануп. «Шәус аҿы иахуоны иҟазар, схы сеиҕахʻуама, нан» хәа Тариали Иакови дрыкуҟьашо дрышьҭоуп. Уи лықурахь дышнеихьоугьы, акы азыхәа деиҭамхаҙо дыҟоуп. Уарчхан лзы башаиҳәом аматрос:

«...Издыруада сыҧсы ҭаны сҟалар, аибашьра ҳаналгалак ашьҭахь Смоленсктәи сан гуакьа быҙбаху ласҳәап, — уи илеиҧшыз даҽеа аныкгьы Аҧсынтәыла дшызбаз!»

Аҧхьаҩ ихамышҭуа иҟаҵоуп аҧсуа фырхаҵа Самсон ихаҿсахьагьы. Уи амчи агуаҕьреи злоу шьхауаҩуп. Имоуп иҩызцәа дызларылукааша цәаҩакгьы. Ҭынч дантәоу агуаҟра, аибашьра ҳалагылоуп ҳәа дҟуиҭза, агунамҙара иманы дубом. Амыцхугьы иҳәоит алаф, асамарҟул, укьатеиах ҧицәоит уизыҙырҩуазар, аха адҵа аниоу, амаана ахьаҭахыу — амаана идыруеит, амч ахьаҭахыу — алым еиҧш джәылоит, ажәакала, аҧсуаа ишырхәо еиҧш, дыфцырҟьоуп.

Иара убас аҧхьаҩ игуникыло ауаа рахь иҟоуп Зауҏри Цицанеи. Арҭ икуҧшу, аха аҧсадгьыл иақулаз афашистцәа рҭархара зылшо қупҕаҩцәоуп, шьауцәоуп. Аибашьра амцабз аҿы рыҧсадгьыл абзиабара аракуа иахылҵны иазҳаит рхатә бзиабарагьы. Аҿара ирнаҭаз абзиабара, арҭ аҩыцьагьы ирҧшҙауа, еибыҭауа, амч ҕуҕуа рыланаҵон ақупҕарахь.

«Адгьыл ду» аҿы иаабо афырхацәа деицаҧа-еицаҧо, дрышьҭаҳауа даацәырҵуеит аҧсахҩы Цьаҧар. Уи аибашьра ҟалаанҙагьы итҩақуа ҽеимызт, аҧстазаара гурҕьаху дмараҳәуа даван. Анемец фашистцәа ҳтәыла ианақула, иҧсадгьыл итиит. Иара иҳәоит: «...Хыхьтәи сцәа схихыр, агызмал-цәа сзынхоит, уи схихыр, исзынхоит амаҭ-цәа...» «Аҧсадгьыл сызтада, сара мцацәа!» ҳәа. Аха уи аҧсахҩы, аҧсадгьыл ачарҳәаҩы, ашәаргунда, ус иҟоу рзы ишаҧу еиҧш, хьҙыда-ҧшада цәгьаҧсышьала дҭахоит.

Автор иара убас иманшәаланы икуҿиоит ҳаҕацәа рхаҿы хумгақуа раарҧш-

ра. Убарҭ рахьтә зегь реиҳа дгумбылцьбараны, дшьажәоны даарԥшуп абарон Фон-Ќлыич. Уи тәымуаоык зќуаќуа бзанҭык дыкузмыртәац Кавказ ҧшъа итәԥужәкуа ахарԥаны дныкутәарц иҭаххоит. Иара убри азоуп заанатцгьы, дыццакцәаны «Кавказтәи агубернатор» ҳәа зихьзитцауа. Абарон игуҭакы икказа иаадырԥшуеит абарҭ ашәаны ииҳәоз ацәаҳәакуа:

...Бом-бах... Бом-бах..,
Абцьар шьҭыхны ԥхьа ҳцалап,
Уабцьар шьҭых, аԥса уоах,
Иҳаиуам ажәлар ршьа цалап...

Абарҭ ажәакуа ирхәоз аполитика акун афашизм имоаԥнагоз. Абарон Фон-Ќлыичгьы иԥсҭазара зегьы еибашьратә маршны имоасуан. Аха атцыхутәаны, Аԥснытәи аԥьха қыҭакуа руак аҿы иныќуара атцыхуа ҧцәоит. Аԥсуа партизанцәа кнасҳауеит амҿыша аҿеныҳәа дыштәаз, иара ихуда инахашәоит ашаха...

Абарон ицыҧтцәаханы иаарԥшуп адиутант Шмерке, акомендант Отто Франц. Хыхь зызбаху ххәаз аперсонажкуа дреиуам (афашизм бцьар дшатцоугьы) аповар Кока. Уи хылтцшьҭрала дыфранцызуп. Афашистцәа рху иадшәилауа ауп ишыќаитцо, иагьшырҿаитцо. Кока иаразнак дмаахәызаргьы, афашистцәа рцәымбра шимоу, ионы дыќазар шиҭахыу аабоит аԥсуа партизан Самсон даниҳәынчалакь ашьҭахь. Аиашаз, иара Самсонгьы, уи дфашиступ иҳәан, раԥхьа дикумчуеит бубуала, аха данеиликаа игу хучыкгьы дрыцханашьоит. Хымԥада, аԥхьао агура игон Кока Тариалраа рышќа дшиасуаз. Аха аԥсахоы Цьаԥар инапы хумгакуа рыла заа дҭахоит мчымхарала афашистцәа рыр ирылашәаз афранцыз Кока. Уи артцабырг'уеит Кока атцыхутәантәи иажәакуа: «Франциа азыхәан цәгьарамзар бзиа ќарымтцазеит. Франциа ауԥу акузтцаз дара роуп... Абарон ахан сыоneитцозаргьы имҧын сыкулом».

Абраќа ашәќуооы имҳәакуа дзавымсит даҿеа зтцаарак. «Еитцахара зкум» ҳәа Гитлер иипҳьазоз ир ирылан, импытцаихалаз Европатәи аҳәынҭқаррақуа рќнытә аибашьцәа рацәаоны. Ҳәарас иатахыузеи, урҭ ирҭахгушьамызт рҭаацәа, рыԥсадгьыл кажьны Германиатәи аимпериазы аибашьра, ашьакатәара. Насгьы, иацтцатәуп даҿеакы. Араса лыҧшаах, ашьа цқьа еиуоу хәа зхы зыҧхьазоз анемец фашистцәа, ирымпытцархалаз ажәларқуа рыќнытәи ирылаз ар атәарбомызт.(Урҭ маҷмызт). Идыргуамтцуан, ажәакала, бзарбзан хыс

ирыман. Убас иҟаз ар дырхаҭарнакын Кокагьы. Убри азоуп мчымхарала абџьар иаҭоу ихаҽсахьа Қьаазым Агумаа идрамаҽы изалоу, насгьы угу ирыцхаашьартәгьы изыҟаҭоу.

Асовет жәлар рфырхаҭаратә куџьара ауп ашәҟуҩы идрама «Адгьыл ду» аҽы иаҳирбауа. Урҭ ахҭысқуа мҩаџьысуеит Аџьснытәи ашьхақуа рҟны.

Ииашоуп, аҩымҭаҽы иҟоуп агхақуагьы. Иаагап, иалоу афырхацәа џьасатәи рыџьстазара еилырганы иаабом, рҿыдатә ҟазшьақуа ирымоугьы маҷцәоуп. Асахьаркыра аганахьалагьы иахьџьсыҟеу, иахьшьалашьыным аҭыџьқуагьы ыҟоуп. Џьара-џьара афырхацәа рдиалогқуа куадоуп, ипублицистикацәоуп. Иара убас иахьынзахуҭоу ирххам аҩымҭа, ихарҭәаам иалоу афырхацәа хадақуа рхаҽсахьақуа. Зны-зынла иуџьылоит иџашаны зыгуҭакы ззаамырџьшуа аҳәоу еизадақуа. Убас имаҷым иҭегъы ауаҩы иазгуеиҭаша агхақуа. Аха иааизакны аҩымҭа зыџьсоу ала уахуаџьшуазар, урҭ агхақуа улаџьш иҭашәом...

Абас иҟоуп Қьаазым Агумаа икалам иҭытцыз адрама хазына «Адгьыл ду». Уи џьсра зқум иҩымҭақуа ирыланы, иахуҭоу аҭыџь аманы иаанхоит аџьсуа литератураҽы.

ЗЕИПЬШ ЗГУАҬАРАҚУАК

Иааидкыланы иугозар, Қьаазым Агумаа исахьаркыратә ҩымҭақуа шамахазак акумзар жанр-цыпьхьаза ҳаатгыланы ҳрыхуапьшит, ҳрыхцәажәеит, иара убасгьы ҳара ҳгуаанагарала иҟаҳҭеит акыкҩбак акритикатә згуатарақуакгьы. Убри аҟынтә иҭегь конкретла ашәҟуҩҩ ирҽиамҭақуа рҽы иаҳпьыло агхақуа рыхцәажәара иапьсаны хәа иаабом. Амала, иахҭахыуп алымҩанык иҟахҭаз акритикатә цәаҳәақуа (хартәаарак аҳасаб ала) ирыцахҭарц зеипьш критикатә згуатаракуак, Қьаазым Агумаа аҭыхутәантәи ирҽиамҭақуа ирызкны, дара аниз аепоха инадҳәаланы.

Қьаазым Агумаа ирҽиамҭақуа апьсуа литератураҽы ирпьшзаганы, ирбеиаганы ишыҟоугьы, аҭыхутәантәи жәабжьқуак ирымоуп гхақуакгьы.

Ишдыру еипьш, аибашьра ашьҭахьтәи ашықусқуа раан (уанзагьы) ҳсовет литература аҽиараҽгьы имаҷымкуа ианыпьшит, апьхасҭа дугьы анатеит Сталин ихатара акульт. Убри акульт ашәашьыра итцагыланы апьубуахара иаҽын аконфликтдара (аимак-аиҽак змам) атеориа. Алитература иаҳа имаҷны ианыпьшуа иала-

геит аҧсҭазаараҿы ҧсабарала иаҧу аимак-аиҿак.

Аҧсҭазара куҧарада ҧхьаҟа изцом, изыҿиом. Ауаҩы дмашьынам, дуаҩуп. Дарбанзаалакгьы ауаҩы, иаҳҳәап аҵара ду имаз, дколнхаҩыз, дусуҩыз, уи ихатә ҧсҭазараҿы игу иахуо, иалсуа, ицәеижьи ианыруа ахҵысқуа дрықумшәарц залшом. Ауаҩы аҧсҭазараҿы зегьы изеиҧшны дзыҟалом иага материалтә ҭагылазаашьала деиқушәаны дыҟазаргьы. Аха абас иуадаҩзоу, аҭакпҳыкура змоу апроблема — ауаҩытәыҩса ихаҭара — ирмарианы иахцәажәон, иуҳәар ауазар, ирҳасабуан ҧытҩык асовет шәкуҩҩцәа рҩымҭақуа рҿы.

Ҳәарас иаҭахыузеи, аконфликтдара атеориа ахыҧша аҧсуа литературагьы иналасит.

Аиашами иаҳҳәаша, абри ачымазара Қьаазым иҩымҭақуа рҟынзагьы иназеит. Аконфликтдара атеориа ачымазара ззывасыз аҩымҭақуа иреиуоуп абарт ажәабжьқуа: «Икамшәаз алаҧырз», «Ан лгублра», ароман «Азыхь».

Абри хыхь иааҳгаз аконфликтдаратә теориа Қьаазым аҵыхутәантәи иажәабжьқуак рыҧсыҽхара, ршаблонхара зыхҟьаз мзызуп, иара убас иҳәатәуп, ашә-

ҟуҩҩы иҧсҭазаара аҵыхутәантәи ашықускуа рзы гуабзиарала акыр дахьыуашәшәырахаз иҩымҭақуа ишырныҧшыз...

Қьаазым Агумаа афронт ахьтә дхынхәуеит игуабзиара имаз зегьы ныхны. Аҵыхутәантәи иҧсҭазаратә шыкускуа цәарҭала ихигоит. Аха, абаҩхатәра ссир змаз, амца еиҧш ибылуаз ауаҩы, зхызыҧсы зегьы поезиала иҭәыз, гуҭыҧьҧьала аҧсуа культура аҵьа азызбоз апоет саатқгьы илшомызт уи даҟуҭханы иҟазаара. Иара игуеисыбжьраны иҟан аҧсҭазара иатҵанак'уа зегьы. Хаҭала абҵьар кны еибашьуаз, аҧсҭазара аҧышәа змаз, аҧхьаҩ иеиҳәашаз рацәаны иман. Убри азы акун ичымазара агухьаа мкзакуа уахгьы ҽынгьы аус зиуаз.

Аха ауаҩы даныҧуҧуоу ида, ишьа антоу иҟаитҵои, дчалан аиарҭа данамоуи еиҧшхом. Иаахтцәаны иуҳәозар, Қьаазым Агумаа аҵыхутәантәи иажәабжьқуа сахьаркырала рыҧсыҽхара ичымазарагьы иавубартә иҟоуп. Избан акузар, ашәкуҩҩы ибон инапы итцытцхьаз арҿиамҭақуа рыриашара аамҭа шимамыз. Уи аҧсра дакупҵауа, дашьҭан аҿыц аҳәара, аҧҵара. Аха ианакузамыз аҧсра мыжда имҟутцнаршәеит дзыхзызаауа иикыз иҩыга.

Хыхь иазгуаҳҭаз аҩымзызкгьы ирых-

ҟьаны Қьаазым Агумаа атцыхутәантәи аамҭазтәи ирҽиамҭақуа аҧхьаԥ ила итцашәо малырқуакгьы аархуеит, ирныҧшит гхақуак. Ганкахьала урҭ гхоуп хәа узҳәом, автор зыриашара дахьымзаз роуп. Иахьа иҧсы ҭаны дҳалагылазҭгьы, дызхьымзаз арҽеирақуа дрыхьзаны, азәыхәа ҳлитература шьаҟара азызуа иакуны дгылазаарын.

Қьаазым Агумаа ҳлитератураҽы исахьаркыратә ԥымҭақуа рнаԥсангьы имоуп иҭынханы, хыҧхьазарала ирацәамзаргьы, апублицистикатә статиақуа. Урҭ иаҳарак икьыҧхьуан агазеҭ «Аҧсны Ҟаҧшь» аҽы, иналаршә-ԥаларшәны «Советскаиа Абхазиеи» «Зариа Востокеи» рҟынгьы.

Уи истатиақуа рҽы иаҳарак дызлацәажәоз ҳаҧсуа культура, алитература ирыцарк'уаз азцааракуа ракун. Урҭ рахьтә ик̄оуп абиҧара ҽыц, ахучқуа раазара атәы зҳәоз астатиақуа. Иаагап, 1946 шықуса апрель 19 рзы «Аҧсны Ҟаҧшь» ианыз истатиа «Атцас бзиа иманы ахучы иааз̧ара акырза зцазк'уа усуп» аҽы ииԥуа: «Ҳаҧсадгьыл ду аҽы ахучқуа аразк̄ы рымоуп, рымԥа кказа иаартуп. Аҽар ацхыраара роуеит аҳәынҭқараа рык̄нытә. Ус анакуха, аҽар рҭаацәеи аш-

кол аматц азызуеи рымч еилатцаны, изызхауа, избо иаразнак игу̓нызкы.ло ахучқуа ацхыраара рытцаны, ианхучу инаркны атцас бзиа ргулартцәо иаарҧштәуп.

Ахучы данхучу илиианы, ицны имоу игуамца хуҵ иаразнак амԥа иаша иананымла, нас уи нахысгьы итцас цәгьахо далагоит. Избан акузар — ажәытә-уаа ирҳәоит еиҧш, латцан иумҳәо бтцан иузҳәом».

Аҧхьаԥ дрыҧхьартә иахьагьы аинтерес рманы ик̄оуп ашәк̄уԥԥцәа дуқуа ирызкны ииԥуаз астатиақуа (аиубилеитә рыцхуқуа ирықуршәаны).

Михаил Лермонтови Қуасҭа Хетагурови рыҧсҭазаареи рырҽиамҭеи ирызкны 1939 шықусазы «Аҧсны Ҟаҧшь» адаҟьақуа рҽы Қьаазым Агумаа икьыҧхьит ԥ-статиак. Араҟа ашәк̄уԥԥы иазгуеиҭоит Лермонтови Хетагурови рырҽиамҭақуа иҭамбазо зыхьны ажәлар зегьы рзы ишык̄оу.

Қьаазым Агумаа аҧсуа театртә ҟазара азҳара иазҽелымҳаз, гук-ҧсыкала бзиа избоз дреиуан. Уи қуҽиарала еихнагоз ашьаҽақуа дрызгудуан. Илшоз алагьы изырганы, дырхыехуаны дрыхцәажәон. 1945 шықусазы Цагарели иԥымҭа «Ханума» аҧсуа театр ианыкунаргыла, уи иаххәааны иԥуеит арецензиа ҟаиматц.

Абарҭ рнаҩсангьы, иҳәатәуп Қьаазым Агумаа арра данықаз аамҭазы, аруаа рыҧсҭазара атәы зхәо акорреспонденциақуа, аочеркқуа имаԥымкуа инапы ишьҭьытцыз. Уаҟа апоет ииаирҧшуан, исахьаркыратә ҩымҭақуа рыҟны еиҧш, асовет уаа фырхаҵарала аҧа хумга иҿагыланы имҩаҧыргоз ақуҧара.

АИҬАГАҚУА

Иҟам милаҭ литературак, аиҬагара аус ззымдыруа. Уи алитература арҿиоит, иарбеиоит.

Аҧсуа литература иины адәы ианыкула раҧхьатәи ашықусқуа инадыркны, уи азҳа-зыҧьара, аҿиара амҩаҿы ԥакраҵанак'уеит аешьаратә жәларқуа, зегь раҧхьаҙагьы, аурыстә, ақырҬуатә, иара убас ипрогрессивтәу аҳәааныркцәтәи алитературақуа рҟынтәи уи еиҬаганы иаланагалаз аҩымҭақуа.

Аҧсуа литература ашьаҭакҩы, Аҧсны жәлар рпоет Д. И. Гулиеи, уи иарҧьажәҩаны имаз аҧсуа культура азыргаҩ ду С. И. Ҷанбеи ари азҵаара амилаҭ акультура арҿиараҿы, аршәҭкакаҷраҿы ихадаракуоу ируакны ирыҧхьаҙон. Урҭ машәыршақу акуҙамызт рхатә ҩымҭақуа

инарываргыланы, ашәҟуҩҩцәа дукуа ҧсра зқум рҩымҭақуа рыла аҧсуа литература арбеиара, аихаҳара изаҿыз. Иахҳәар алшоит, ҳлитература азҳара иаиалага аҿны нахысгьы ицхыраагҙа дуны ишнаҵагылаз еиҬаганы иалалаз асахьаркыратә ҩымҭақуа ҳәа.

Иахьа, аҧсуа литературә иҧуҧуаҙа асовет литература аҭаацәара иаиалагылоу аамҭазы, аиҬагара аус иаҳагьы игуцаракны инарыгҙоит уи арҿиара знапы алакыу ауаа. Д. И. Гулиа, С. И. Ҷанба ишьҭырхыз атрадиция икуныҟуоит хашәҟуҩҩцәа, урҭ рхатә ҩымҭақуа иаҧыртцо инарываргыланы, аиҬагагьы амҩа бзианы иартоит.

Қь. Агумаа аҧсуа литературазы иҟаиҵаз абзиарақуа ируакыуп иеиҬагамҭақуагьы. Уи, аамҭа шимамызгьы, адунеи иадыруа ашәҟуҩҩцәа бзиақуа аҙәырҩы рҩымҭа лыҧшаахқуа ахьхьаҳәа аҧсышәала ирцәажәеит.

Қьаазым Агумаа ибзоураны аҧсуа ҧхьаҩ иоуит иара лымкаала бзиа иибоз аурыс литература агении А. С. Пушкин иажәеинраалақуа: «Аталисман», «Ҟурааннеит аҩызаҿ иҧырны», «Хара иҟоу быҧсадгьыл абаразы».

Арҭ аҩымҭақуа рҿы хпоет илшеит А. С. Пушкин ду ипоезиа аформа

бзиаху иамоу ацәмырзкуа аиҭагара. Аоригинал уаҧхьошәоуп ахьхьаҳәа ҧсышәала ишцәажәо. Урҭ иргулоу ахшыҩцак ду, ирытцоу аҧсҭазаратә философиа кказа иаарҧшны ибоит аҧсуа ҧхьаҩгьы.

Қьаазым Агумаа иеиҭагамҭаны аҧсуа литература иалоуп аукраин жәлар рпҧа иаша, адунеи аҿы зыхьз рдыруа, ҧсра зқум апоет, адемократ Тарас Григориипҧа Шевченко ипоема «Аҧхыз».

Тарас Шевченко иҩымҭакуа жәпакы еиҭаганы ҳлитература иалалахьеит. Аха «Аҧхыз» еипҧш аҩымҭа ду Т. Г. Шевченко иаҧцамҭакуа рҟынтә аҧсышәала еиҭаганы иҳамам. Ари апоема иара ашәҟуҩы ду ирҿиамҭа ашедеврқуа ируакыуп.

Қьаазым Агумаа зҩымҭакуа бзиа ибоз апоетцәа дреиуан ақыртуа поетлирик ду Николоз Бараҭашьвили. Қьаазым Агумаа ақыртуа поет ишҟа имаз абзиабара заманала иааирҧшуеит «Уара уашәақуа» рҿы. Ҳаҧхьап куплетк:

Цәеи-жьи ҧсыргьы инхоит ашәа...
Агуаҵа иҵыҩуа ашәа хьшәашәом.
Ашәаху бзиа инужьыз, ҧшьаала
Ашьха зыхьеиҧш са сгу иҵалеит.

Қьаазым машәыршақу акузам «Қьаҭуана», «Са сиатцәа», «Екатерина лахь», «Аҧшқа», «Саншьа Григол Орбелиани

иахь» реиҧш иҟоу ажәеинраалакуа зеиҭеигаз.

Арҭ ажәеинраалакуа зегь рзы иаҳҳәар ҳалшоит, аҧсуа поет дақушәаны, еилыкка еиҭеигеит ҳәа. Ииашоуп, Пушкин, Баирон, Бараҭашьвили, Лермонтов реиҧш иҟоу ажәа азҟаза дукуа рпоезиатә ҩымҭакуа даҽа бызшәак ахь иуадаҩуп реиҭагара. Абри азцаара акырынтәгьы дахцәажәахьан Пушкини, Крилови, Гоголи рырҿиамҭакуа анеилиргоз акритик ду Белински. Аха абраҟа иазгуаҭатәуп даҽакгьы. Иара аҟаза иҿаҧхьа, аҟазара аҭамамхара, анапаҿы ааира алшоит. Убас изуҳәар ауеит ҳашәҟуҩгьы. Уи илшеит Бараҭашьвили иҩымҭакуа ирымаз асахьаркыра, ачыда ҟазшьакуа мҧсахкуа, аемоциатә цәанырра атцатцаны, аестетикатә гьама рыцәмырзкуа рыҟатцара.

Апоет аҧсышәала еиҭеигакуаз иреиуоуп иалукааша ауааажәларратә усзуҩы, апоет ҟаимаҭ Гьаргь Чачба (Аҳ-ипҧа Гьаргь — абас акун уи Аҧсны ишишьҭаз — Р.Қ.) иажәеинраала «Ихту асалам шәҟу». Ари ажәеинраала аурысшәахьынтә еиҭагоуп. Инымҩатәны иаҳҳәар ҳалшоит: Гьаргь Чачба ажәеинраалакуа иҩуан қырҭшәала, урысшәала, иара убас французцыз бызшәалагьы.

Гьаргь Чачба ари иҩымҭа хуҷы аҿы инартҵауланы, аллегориатә форма ихы иархуаны, насгьы ихатә ҧсҭазара иадхәаланы далацәажәоит иҧсадгьыл алахьынтә, аҧеиҧш. Уи ицәаҳәаҟуа рҿы ианыҧшуеит апоет иҧсадгьыл економикалеи культуралеи илаҟуны, икҿаханы иахьыҟоу шыгухьааигауа. Аха уи ахшыҩ ду змаз ауаҩы хара анаҧшра, аилкаара иман. Академик Симон Џьанашьиа иажәала иуҳәозар, Гьаргь Чачба иаамҭазы дмаҷын Қыртҭәыла зегьы аҿы иара иеиҧш адырра змаз, хара иныҟуахьаз, инаҧшы-ааҧшхьаз ауаҩы. Уи агура игон иҧсадгьыл Аҧсны ҧхьаҟа аҧеиҧш бзиа шазыҧшыз. «Ихту асалам шәҟу» аиҭагаҩ мыцху дацклаҧшит апоет Гь. Чачба иҩныҵкатәи ицәаныррақуа, игуҭыхақуа нагзаны раарҧшра. Қь. Агумаа хымҧада илшеит иҧхаза, аҧсуа мотив ишалхыу мҩашьауа, амилаҭ цәа ахаҵаны аиҭагара. Ҽырҧштәыс иҟаҵауа ажәеинраала зегьы араҟа иаагап:

Дырҩегь ааҧнуп, дырҩегь иҧхароуп,
Рыҧсы ҭалеит зегь абра!
Фҩы-хаала итҟоит аҧхарра,
Амшын ашьшьыҳәа иасуеит аҟуара.

Аҧсаа гурҧьо ашәа иагулоуп,
Хыхьза ажәҩан аиаҵәараҿ,

Схуцра мҩасуеит еишьҭагыла,
Ҭынчроуп... Ҭынчроуп аҧсабараҿ.

Дырҩегь ааҧнуп, дырҩегь иҧхароуп!
Абас акун ишыҟаз зны ара...
Урҭқуа абаҟоу! Аамҭа иахароуп,
Шәаргьы иншәыжьит урҭ хара.

Ишәа шәзы дырҩегь ааҧын ҧхароуп,
Есышықусагь ныҳәоуп шәара шәзы;
Сара исырҭом урҭ лашарак
Ихьамҭаза иҭалеит са сгуаҿы.

Уи сгу снархьуеит, нас саргуаҟ'уа,
Сгуеисра армаҷуеит, иартәоит сшьа уа,
Исхысхьо аамҭахь исыхоит уаҟа,
Иреиҧьу аҭынчра ара иҧшаауа.

Дырҩегь ааҧнуп, дырҩегь иҧхароуп,
Ишәҭы-какаҷуеит зегь абра,
Аха изҳәода агуаҟра зхароу...
Ихынҳәуам уаҳа имҩасхьоу хара.

* * *

Иара убас Қьаазым Агумаа еиҭаганы имоуп ақырҭуа совет поетцәа Симон Чиқовани ипоема «Давид Гурамишьвили» ацыҧтцәаха, Иосиф Гришьашьвили еицырдыруа иажәеинраала «Ҩ-ажәак». Абраҟа иаҳҳәахьоу рнаҩсангьы Қьаазым Агумаа иеиҭагамҭаны ҳлитература иалалеит аер-

ман жәлар ажәытәзатәи репос ду «Дауҭ Сасунтәи» ацыԥҭәахакуа.

Ишаабо еиԥш, Қьаазым Агумаа напҟазала еиҭеигаз аҩымҭакуа, акырза иаздырҳаит аԥсуа литература. Ахьхьаҳәа аԥсышәала ицәажәо, ҳмилаҭ культура иалҷҷааua, адунеизегьтәи алитература иадыруа аԥҵамҭакуа маҷымкуа аԥсуа литература иалеигалеит. Еиҭаххәоит, урҭ ҟалеит ҳлитературазы зеԥьаҭам лагаланы, оригиналтә ҩымҭакуоушәаҵәҟьа, аԥхьаҩцәа ирзааигуаны. Уи апоет аиҭагараҷгьы имаз абаҩхатәра иабзоуроуп.

АЛГАЖӘА

Аԥсабара адиалектикаҷы ишаԥу еиԥш, аира аԥсрагьы ацуп, хырԥашьагьы амам. Амала, азәы ашықусқуа рацәаны ихифаауеит, даҽазәы аамҭа кьаҷела иԥсах'уеит адунеи. Ус иҟоуп ауаатәыҩса рҷы иԥьбароу аԥсҭазаара азакуанкуа! Аха иҟоуп даҽеакгьы. Ауаҩы адунеи заҟа шықуса дықуз, инитцыз ала аху ршьом иԥсҭазаара. Ауаҩы дызлытцыз, дзыԥхаз еснагь дызларгуалашәо, дырзааигуатәны дҟазҵауа, дыҟанаҵ илиршаз аус ауп. Аԥсуаа баша ирҳәом «аҽы ԥсыр адәы аҭынхоит, ауаҩы — иажәа» ҳәа. Ааи, ажәа иаша акраҵанак'уеит аԥсабараҷы. Ус иҟоу ажәа аҷаԥхьа аԥсраҵәҟьагьы мчыдоуп!

Қьаазым Ҟараман-иԥа Агумаа ауаҩы инитцшаз акура абжеиҵарагьы нимҵит, ишырҳәо еиԥш, иижәша азыхь ахы ытцнамхыцызт, иаҵьал ццакцәан, цәала-жьыла аԥсҭазаара далҵит, аԥсабара назаза даԥыртцит. Уаҳа еисуам ҭынчра ззымдыр-

уаз игуеисыбжь, дрылам иуа-иҭахы. Уаҳа дыкуҧшуам аҩымҭа ҧшʒакуа зхиҳәааауаз, иан гуакьа илыхнишьалоз Аҧсны. Иҧсы аҩҭкаареиҧш иибоз, аҧьабаа здибалоз аҧсуа литература уаҳа далагыланы, уи аизҳара деигурҧьауа арҿиамҭакуа аҧитҩом.

Цәала-жьыла дыҧсуп, дыҟам, дрыҧхоуп ажәлар. Аха даҽа ганкахьала, уи дыҧсым, дрыцуп акоммунизм лаша зырғыло иуаажәлар. Урҭ дрыцуп иаҧитҩаз аҩымҭакуа рыла. Қьаазым ифырхацәа уажәыгьы-уашьҭангьы рыҧсы ҭаны ажәлар ирылоуп.

Аҧсуа шәкуҩцәа иреиҧьу азәы ҳәа иҧхьаʒоу, абаҩхатәра еицамк змаз, амцабз иаҩызаз апатриот иаша, аҧсадгьыл асолдат Қьаазым Агумаа еицакра зқум илитературатә тынха — хузмаʒам малуп, ибаҟоуп аҧсуа милаҭтә культуразы.

Қьаазым Агумаа иҧстазаара лаша ҿырҧшыганы инхоит ҧхьаҟа игыло абиҧарақуа рзы. Уи иҧстазараҿы ибҕа неитцыхны, уаҩтцас дтышәынтәаланы аҩыха шимаʒазгьы, дмаҷуп иара иаҟара зыхуҭаа мҩашьауа ҳлитература иалазтцаз даҽаʒәы ихьʒ аҳәара. Қьаазым Агумаа инапы итцытцыз аҩымҭа хьыршәыгуқуа ирылшеит ҳлитература ҧхьаҟа агара, ахааназгьы ирҧшʒаганы, ихьʒырҳәаганы уи иалоуп.

Убри азоуп иҳазгуакьоу ҳаҧсуа литература аҭаацәараҿы Қьаазым Агумаа дызгугуҭажьым, уи ирҿиамҭеи ихьʒи напы зрыдкылоу, илитературатә ҭынха аҧхьаҩцәа ҷьабаада ироуртә алшара зыҟоу. Ииашоуп, 1955 шықусаʒа ҳпоет гулмҭәах иаҧҭамҭакуа зегьы еизакны хаз шәкуны аҧсуа ҧхьаҩ имамызт. Уажәы аҧсуа ҧхьаҩ истол икууп, иара автор збара дахьымʒаз, иҩымҭакуа реизга. Уи ус бзиоуп. Аха абраҟа иаҳҳәарц ҳҭахыуп, Қьаазым Агумаа иҩымҭакуа итцегь ихартәааны итыжьтәуп хәа.

1955 ш. азы итытцыз ашәку ианымлеит апоет иажәабжьқуа: «Амраҭашәарахь», «Аиҧылара».

Арҭ ажәабжьқуа аибашьра атематика иазкыуп. Ус аган ахь инужьуа иҟаʒам сахьаркыралагьы. Убри анаҩсан, хымҧада (хыхь ишаҳҳәахьоу еиҧш) Қь. Агумаа ипублицистикатә статиақуагьы маҷʒам, урҭ урывсны узцом. Избан акузар, автор итынхақуаз иреиуоуп...

Ҳгу иаанагоит, ҳаҧхьаҟа хара имгакуа зымч-зылша, зыҧстазара зегьы аҧсуа литература иазҭаз ауаҩы ирҿиамҭа бзиахуқуа хартәааны итыжьхап хәа. Убри анаҩсангьы иазгуаҭатәуп ихадароу даҽа зтцааракгьы.

Қьаазым Агумаа исахьаркыратә ҩым-

тақуа итбааy алитературатә аренахь ркылгаразы, иахутаны икоуп уи иҩымтақуа аурыс бызшәахь реитагара. Ииашоуп, итытцкуахьеит пыт-чытк. Аха уи азхом...

* * *

Иарбан матәаарзаалакгьы апсабараҽы изыпсоу, иакапануа ала аху ршьоит. Ари алитератураҽы иахагьы изыргоуп.

Хмилат зырпшзо, гуадурас ихамоу алитература иалычҷааyа икоу Қьаазым Агумаа исахьаркыратә ҩымтақуа апсуа критикаҽы ахушьара бзиа рымоуп. Уи ирҽиамтақуа ирызкны ҳакритикцәа, хашәкуҩцәа, иналаршә-ҩаларшәны акузаргьы, акьыпхь аҽы изырганы иахцәажәахьеит.

Қьаазым Ҟараман-ипа Агумаа рапхьаза итытцыз ишәкy (1949 шықусазы) иазкны астатиа иҩит апоет Иван Тарба. Араҟа арецензиа ҟатцаҩы, ашәкy иамаз акык-ҩбак агхакуа дрылацәажәо, ахушьара бзиа аитеит, илагала ҟаиматны иштытцыз азгyеитеит.

Иара убас А. Дроздов, Л. Пирадов, М. Циколиа, К. Ломиа, Ф. Искандер инымҩатәны рықугыларакуа рҽы апоет ирҽиамтақуа ирыхцәажәахьеит. Аха арт арецензиа ссакуа иахьынзахутаз ирылшомызт Қьаазым ирҽиамтақуа инт-

кааны реилыргара. Амала араҟа иаагази, иара убас иаҳмырбаз акык-ҩбак астатиақуеи ирылшон апоет изыргара, апхьаҩцәа рылартәара мацара.

Қьаазым Агумаа ирҽиамтақуа критикатә ҟазшьала ртцара, реилыргара ацьабаа адибалахьеит апсуа критик Ш. Иналипа. Акритик Х. Бҕажәба акырынтә литературатә қугыларакуа рҽы ахушьара бзиа ритахьеит ашәкyҩы иҩымтақуа. Аха икатцоу азхоны ҳәа иказам ҳашәкyҩы ипстазареи ирҽиамтеи интқкааны атцараҽы. Иахутоуп ари азтцаара итцагьы арцыхцыхра алитературатә критикатә пстазараҽы.

* * *

Атцыхутәаны иаҳтахыуп ҳпоет гулмтцәах алитература заҟа даҽгуҳәааны бзиа ибоз, дагьшазаапсоз, ачҳара бyбyа змаз, уадаҩрак аҽапьхьа еиламсуаз, изрыжәыз иуаҩратә хатара хартәааны иаазырпшуа акритик Ш. Инал-ипа иажәакуа аахгарц.

«Иуадаҩуп Қьаазым иаҟара зыпсы ахтынтцаны алитературатә ус иашьтаз даҽаазәы ипшаара. Уи акун пстазаарас имаз ачымазара баапс дахутәны, ихы дамыхуо, аиарта данамазгьы. Исгуалашәоит, зны снеит ибара ҳәа Аҟуа дахьышьтаз ахушә-

тәыртаҽы. Уада хуҷык аҟны акун, имала дыҟан уи асаат азы. Ииартаҽы, иааигуасигуа игылаз аҟуардәкуа, атумбакуа рҽы ана-ара еиҽкаарада иқужьын ашәҟукуа, иаҳарак аҧсуа шәҟукуа, ажурналкуа, «Аҧсны Ҟаҧшь» убас егьыртгьы агазеткуа. Иара ихала дзынаҳә-ааҳәуамызт, аха деиҵьыпҧза дахьыкуиазгьы маза-аргама аус иуан. Убас иара иҟны санынысҩнала аеынгьы икалам кны аҩра дшаҽыз сааихтыгулеит. — Анцәа иҵьшьоуп, Қьаазым, шьта хар умамзаап, апоезиа анцәахукуа урахут-хутуашәа збоит, — сҳәеит саахумарны, снеихагыланы инапы ааныскылт, иҧшра акыр ишаасцәымыҧхаз имырдырзакуа.

— Иҟоу удыруоу, — иҳәеит иара инапы абаакуа акуапа-сапаҳәа инаиваҧсаны, — сара аҧсра абла акырынтә стаҧшхъеит, Брианск абнаршәыраҽы исхызгахьоу мацарагьы зыҧсоузеи. Уажәгьы дсышьтоуп дмамикуараха уи атакуажә, акыр лылшозар. Аха ауаҩы илакуа ааҧшуанатцы имазароуп есқьынагьы, гужьжьагас акузаргьы, цьара акы, аҧсра цәыгьман иара ишатахыу дахунамтәырц азы. Шьоукы убри еиҧш хушәтәыгас ирымоуп афилософиа: аҧсреи абзареи рышьхуа еивтцоуп, аниуп-егьиуп ҳәа; урт ргуамч атцкыс рыхшыҩ аиааины, тынч

иаҧылоит аҧсра. Егьырт — шьоукы даҽеак рымоуп гу-ҟажагас. Сара, сара — абри аусура ауп; ауаҩы дуаҩызтәыз аусура ауп зҳәаз иахь сыҟоуп, амала ицәгьахазгьы акы ыҟоушәа збоит: ауаҩы иҧсрагьы армариоит уи, иаҳаракгьы арҽиаратә усура. Егьырт сыздырам, сара сҟны уи даара ииашоушәа збоит, избан уҳәар, абри алитература хуҷы абзоура сахьазхуцуа, сара сымта убри хуҷык сзалатцозар ҳәа сгуатеиуа сызҽу аус, ихаутцару, схьаа сыхнагошәа збоит, аҧсра атәы сханарштуеит.

— Ианаҵьалбеит дзаку хатцоузеи, заку гуамчузеи имазаарыз! — сҳәон гуаныла, сиҧыртцны санцоз, избан акузар, аҧсра мыжда ааины изхагылаз ауаҩы идубаломызт лахьеиқутцарак, гукаҳарак, иуирхауамызт цьара гунқьрак, изымариамхаз иҧстазара изаҟаразаалакь дахашшаауамызт, атцыхутәантәи асаат аҟынзагьы литературан ҧстазарас имаз»[1].

Абас иҟан ари ауаҩы лаша, абиҧаракуа ртцеи имҩа, иҧстазара, ирҽиамта!

Аҟуа — Новосибирск — Аҟуа

---

[1] Ш. Инал-иҧа — Аҧсуа литература атоурых аҟнытә. Аҟуа — 1961 ш. Адаҟьа 315.

АХҚУА

Автор иҟнытә 7
Апоет иқыҭа 13
Дызхылҵыз идаракуаҵ 15
Аҭаацәараҽы диит аҵеи 20
Қьаазым Агумаа Аҟуатәи арҵаҩратә техникум аҽы 31
Ирҵаҩратә шықусқуа 45
Аҧсадгьыл асолдаҭ 50
Апоет иҧсҭазаара аҵыхутәантәи ашықусқуа 66

Апоезиа

Раҧхьатәи ашьаҽақуа 83
Ацәымҧреи абзиабареи 116
Атәыла аиҭарҽиара иазкыу ацәаҳәақуа . 134
Қьаазым Агумаа ипоезиазы згуаҭарақуак 149

Апроза

Раҧхьатәи ипрозатә ҩымҭақуа . . . 155
Аибашьратә тематика иазкыу ажәабжьқуа 172

«Ахра ашәа» 189
Аповест «Ҷыҷыкуа» 200
Адрама «Адгьыл ду» 206
Зеиҧш згуатарақуак 219
Аитагақуа 224
Алгажәа 231

Руслан Хонеевич Капба
КИААЗЫМ АГУМАА
Критико-библиографический очерк
(на абхазском языке)

Аредақтор Ҷыҷыкуа Коҕония
Атехредақтор Хахмигери М. Д.
Акорреқторцәа: Папба Т. С., Ашьхараа Т. С.

ЕИ00874. Аус адуларазы ирытоуп 7.III.1964 ш. Акьыҧхьразы анапы атцафуп 9.V.1964 ш. 7,5 кьыҧхь бҕьыц ыкоуп. Атыжьратә хыҧхь. бҕьыц 6,18. Ақьаад афомат 70x92¹/₃₂. Азаказ 1280. Аху 38 к. Атираж 1000.

☆

Ашәкуҭыжьырҭа «А л а ш а р а»
Аҟуа, Ленин иул., № 9.

☆

Қырҭәылатәи ССР ахадаратә полиграфааглыхра
Аҟуатәи атиполитографиа В. И. Ленин ихьз зхыу.
Аҟуа, Ленин иул., № 6

Axy 38 k.